

TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ ALANINDA AKADEMİK ÇALIŞMALAR

Editör: Dr. Öğr. Üyesi Ferhat ACAR

ISBN: 978-625-6643-77-2

**TÜRKİYE
CUMHURİYETİ
TARİHİ
ALANINDA
AKADEMİK
ÇALIŞMALAR**

**Editör
Dr. Öğr. Üyesi Ferhat ACAR**

TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ ALANINDA AKADEMİK ÇALIŞMALAR
Editör.Dr. Öğr. Üyesi Ferhat ACAR

Genel Yayın Yönetmeni: Berkan Balpetek

Kapak ve Sayfa Tasarımı: Duvar Design

Baskı: Mart 2024

Yayıncı Sertifika No: 49837

ISBN: 978-625-6643-77-2

© Duvar Yayınları

853 Sokak No:13 P.10 Kemeraltı-Konak/İzmir

Tel: 0 232 484 88 68

www.duvar yayinlari.com

duvarkitabevi@gmail.com

İÇİNDEKİLER

1. Bölüm

**MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE
MEVCUT HASTALIKLAR VE SAĞLIK HİZMETLERİ.....4**

Kübranur DERİCİ

2. Bölüm

ABD ve BÜYÜK ORTADOĞU PROJESİ.....23

Nurhan AYDIN, Nesrin DİRİMEŞE

3. Bölüm

**KARS BASININDA MİLLİ GÜVENLİK KONSEYİ DÖNEMİ
TÜRKİYE'NİN SİYASİ GÜNDEMİ.....48**

Ferhat ACAR

4. Bölüm

GÜNÜMÜZ TÜRKİYE-RUSYA SİYASİ İLİŞKİLERİ.....96

Nurhan AYDIN, Damla ÖZKAN

1. Bölüm

MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE MEVCUT HASTALIKLAR VE SAĞLIK HİZMETLERİ

Kübranur DERİCİ*

---

* Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi,
kubraozturk73@gmail.com ORCID ID: 0000-0003-3240-3499

GİRİŞ

Salgın kelimesi, Türk Dil Kurumu'na göre “bir hastalığın veya da başka bir durumun yaygınlaşması ve diğer insanlara bulaşması, epidemi” şeklinde tanımlanmıştır. Günümüzde salgın kelimesi yerine kullanılan “pandemi” kelimesi ise Antik Yunancadan pan (tüm) ve demos (insanlar) kelimelerinin birleşiminden oluşmaktadır. Pandemi kelimesi Antik Yunancada büyük alanlarda yaşayan insanların etkilendikleri hastalıkları tanımlamak için kullanılmaktadır. Tarihteki ilk büyük salgın ise Birinci Dünya Savaşı'nda ortaya çıkan “İspanyol Gribi” olarak bilinir. Geçmişten günümüze salgın hastalıklar dönem dönem var olsa da bu hastalıklar Anadolu'da geleneksel tıp uygulamaları yoluyla tedavi edilmeye çalışılmıştır. Anadolu'da uygulanan pek çok tedavi yönteminin geçmişi ise İslamiyet öncesi ve İslamiyet sonrasında uygulanan yöntemlerden oluşmaktadır. Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde ise Anadolu'da uygulanan sağlık yöntemleri kurumsallaşmıştır. Anadolu'nun çeşitli yerlerinde sağlık yapıları kurulmuş, koruyucu hekimlik de ilk olarak bu dönemde gündeme getirilerek temel ilkeleri belirlenmiştir. Ancak dönemin kaynaklarında sağlık alanında kullanılan tedavi yöntemleri ve ilaçlar hakkında detaylı bilgi verilmemiş, temel sağlık kuralları belirtilmiş, bunun yanı sıra daha çok sağlığa faydalı gıdalar ve bitkiler konusunda tavsiyelerde bulunulmuştur¹.

Tarih boyunca Anadolu'da tedavi uygulamaları sırasında çeşitli bitkiler ve ritüeller kullanılmıştır. Cumhuriyet dönemi öncesinde Anadolu'da salgın hastalıklar, gezginler, ticaret kervanları, göçmenler ve savaşlar yoluyla yayılmıştır. 1914-1918 tarihleri arasında gerçekleşen Birinci Dünya Savaşında ise salgın hastalık nedeniyle pek çok kişi ölmüştür. Salgın hastalıkların önlenmesinde ilk ciddi tedbirler salgının bulaşma şeklinin bulunması ile ortaya çıkmıştır. Tarihin farklı zamanlarında salgın hastalıkların yayılma hızı ve şekli yaşanan coğrafya ve orada yaşanan olaylara bağlı olarak artış göstermiştir. Tarih boyunca yaşanan savaş ve göçler de salgının gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Başlıca salgın hastalıklar veba, verem, tifüs, tifo ve sıtma olarak karşımıza çıkmaktadır².

1. Başlıca Salgın Hastalıklar

1.1. Veba

Tarihsel süreç içerisinde insanlık, çeşitli salgın hastalıklarla karşı karşıya gelmiştir. Salgın hastalıkların en önemlilerinden biri de veba hastalığıdır. Veba hastalığı İslam tarihinde “veba, taun”, Avrupa'da “black death (kara ölüm),

¹ Mustafa Bozkaya, “Tarih Boyunca Anadolu'da Salgınlar ve Önlemler”, **Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi**, Cilt: 8, Sayı: 2, Yıl: 2022, s.186.

² Bozkaya, “Tarih Boyunca Anadolu'da Salgınlar ve Önlemler”, s.186-187.

pestis”, Türk tarihinde ise “kıran, taun”, olarak adlandırılmıştır. Veba hastalığı ilk olarak Pelusium’da yaşayan Mısırlılarda görülmüştür. Hastalığın Mısır’da görülmesinin ardından bölge halkı iki kola ayrılarak bir kısmı İskenderiye ve Mısır’ın diğer yerleşim yerlerine, diğer bir kısmı da Filistin’e yayılmış, oradan da tüm dünyaya bu hastalık yayılmıştır. Tarihte görülen ikinci büyük veba salgını ise 14. Yüzyılda Avrupalıların “kara ölüm” olarak adlandırdıkları salgındır. Bu salgın çıktığı dönemde Avrupa’nın dörtte bir oranında nüfusunu kaybetmesine yol açmıştır³.

Osmanlı İmparatorluğu’nda farklı yer ve zamanlarda ortaya çıkan veba hastalığı, mütareke öncesi dönemde en büyük etkisini 1901 tarihinde İstanbul’da göstermiştir. Bu dönemdeki veba hastalığına yakalanan kişi sayısı 40’ı bulmuştur. İstanbul’un ardından Yafa’da 6 vaka görülmüş ve 1915 yılından sonra İzmir’de de yer yer veba hastalığına rastlanılmıştır. Bu dönemde özellikle de İzmir ile İstanbul arasındaki ticari ilişkilerin artması, İzmir’de görülen bir veba hastalığının İstanbul’da da yayılmasına neden olmuştur. Bu bölgede veba salgınını en aza indirmek amacıyla da İzmir’den çıkan yolcuların salgına karşı muayene edilerek aşılanmaları sağlanmıştır. Bunun yanı sıra Hudud-u Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi tarafından da veba hastalığının görüldüğü İzmir limanından İstanbul’a gelen gemilerde farelerin öldürülmesini sağlayarak hastalığı önleme konusunda çalışmalar yapılmıştır. Ancak alınan tüm tedbirlere rağmen Mondros Mütarekesi’nden sonraki olumsuz koşullar, nakliye araçları ve askeri araçların kontrolsüz şekilde hareket etmesi, vebanın İstanbul’a da gelmesine neden olmuştur. 1919 yılının Ekim ayında Galata’da veba hastalığı birçok kişide tespit edilmiştir⁴.

1919 yılında Galata’da veba vakalarının artış göstermesi üzerine bölge karantina altına alınmıştır. Galata ve çevresinde yaşayan kişilerin ise seyahat izin belgesi ile bölgeden ayrılmalarına izin verilmiştir. Vebanın artmasını önlemek amacıyla farelerin yok edilmesi ve dezenfeksiyon yapılmaya başlanmıştır. Veba hastalığına yakalanan 24 kişiden ise 10 tanesi hayatını kaybetmiştir. 1920 yılına gelindiğinde vebaya yakalanan kişi sayısı 67’ye yükselmiş, bu hastalardan 32 tanesi daha hayatını kaybetmiştir. Veba salgınının önlenmesi için tüm dünyada olduğu gibi Osmanlı Devleti’nde de aşı çalışmalarına başlanmıştır. Aşı çalışmaları ve alınan çeşitli tedbirler sonucunda 1921 ve 1922 tarihlerinde veba vakaları görülmemiştir. Ancak salgının yeniden çıkması ihtimaline karşılık 1925-1929 tarihlerinde her altı ayda bir limanlardaki gemilerin farelerden

³ Zeynel Özlü-Mustafa Murat Çay, “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Salgın Hastalıklardan Veba ile Mücadele: Doktor İsmail Kenan’ın “İçtimai Hastalıklardan Tahaffuz ve Vikaye Çareleri” İsimli Eserine Göre”, **Gaziantep Üniversitesi Journal Of Sciences Dergisi**, Cilt: 20, Sayı: 2, Yıl: 2021, s.923.

⁴ Abdullah Lülecı, “İşgal İstanbul’unda Salgın Hastalıklar (1918-1922)”, **Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi**, Sakarya 2009, s.38.

temizlenmesine çalışılmış, bununla birlikte tedbir amaçlı gemi çalışanlarına da veba aşısı yapılmıştır. 1930 tarihinde özellikle de Akdeniz limanlarından tüm yurda yayılan bu hastalığı önlemek amacıyla “Veba Mücadele Müfrezeleri” kurulmuştur. 1931 tarihinde Rusya’nın Karabağ bölgesinde ortaya çıkan veba salgını, Nahçıvan ve Çulfa bölgesine yayılmış, bunun üzerine İstanbul’dan bölgeye sıhhiye memurları gönderilmiştir. Bölgede çalışmalar yapmak üzere Kars’ta seyyar bir veba laboratuvarı kurulmuştur. Bu laboratuvarda aşı, serum ve çeşitli sağlık hizmetlerine yer verilmiştir. Hastalığın bölgede daha fazla yayılmasını önlemek amacıyla da Artvin ve Rize’deki bazı sınır kapıları geçişlere kapatılmıştır⁵.

Bölgeye trenle gelecek olanlar için aşı zorunluluğu ve beş gün karantina şartı getirilmiştir. 1937 yılında ise güney sınırlarında zatürre şeklinde ortaya çıkan veba hastalığının yayılmasına karşı birtakım önlemler alınmıştır⁶. Urfa’nın Akçakale ilçesinde veba salgınının çıkması üzerine bölgede önlemler alınarak Urfa ve Mardin’de sınırlar kapatılmıştır⁷. Ancak 100.000’den fazla aşının üretilmesi ve alınan çeşitli tedbirler sonucu hastalığın azalması üzerine sınırlar tekrar açılmıştır⁸.

1.2.Tifüs (Lekeli Humma)

Tifüs, tarihin çok eski dönemlerinden itibaren insandan insana bitler aracılığıyla bulaşan bir hastalık olarak tanımlanmıştır. Tifüs hastalığı genellikle savaşlar, kıtlık veya da yoksulluğun getirdiği zor yaşam koşulları nedeniyle salgına dönüşmüştür. Ateşli bir hastalık olan tifüs, insan vücudundaki bitin hastanın kanını emmesiyle daha ciddi bir boyuta ulaşabilmiştir. Bitlerin kan emdikleri sırada yaydıkları tükürük salgısı, insanda kaşıntı olarak kendini göstermiştir. Kaşınma esnasında bitin dışkı yoluyla çıkardığı tifüs mikrobu, kan emerken açılan yara sırasında vücuda girer. Bunun sonucunda toz halindeki bit dışkısı da insandan insana bulaşabilir duruma gelir. Tifüs hastalığı genellikle savaş dönemlerinde görüldüğünden “Harp Humması” veya da “Ordu Humması” adıyla da anılmıştır. Osmanlı Devleti de bu hastalıkla Kırım Harbi, 1878 Osmanlı-Rus Savaşı ve Birinci Dünya Savaşı yıllarında mücadele etmiştir. Savaş yıllarında 1916 tarihinde Osmanlı Devleti özellikle de İstanbul’da tifüs hastalığı

---

⁵ Rusya’daki veba salgını nedeniyle sınırların kapatılması hakkında belge için bkz: **BCA**, 30-18-1-2, 18-14-6, 07.03.1931.

⁶ **BCA**, 30-10-0-0, 177-221-2, 21.03.1931.

⁷ **BCA**,30-10-0-0, 177-224-11, 07.01.1947.

⁸ Metin Kopar, **Türkiye’de Sağlık Sistemi ve Salgın Hastalıklarla Mücadele (1920-1938)**, İksad Yayınevi, Ankara 2021, s.96-98., **BCA**, 30-18-1-2, 18-20-2, 22.03.1931.

ile karşı karşıya gelmiş, savaş nedeniyle İstanbul'a askerlik ve göç nedeniyle gelen insanlar yoluyla da hastalık salgına dönüşmüştür⁹.

Göçler, savaşlar ve yoksulluk nedeniyle salgın haline gelen tifüse karşı İstanbul'da Birinci Dünya Savaşı ve Mütareke dönemlerinde birtakım önlemler alınmıştır. Özellikle de Galata, Eyüp ve Üsküdar'da artan vakalar karşısında İstanbul Şehremaneti Sıhhiye Heyeti ile Sıhhiye Müdüriyeti Umumiyyesi tarafından görevlendirilen Doktor Yunus Bey'in ortak çalışmaları sonucunda hastalığın azaltılması ve önlenmesi hakkında bir rapor hazırlanmıştır. Rapor genel anlamda Anadolu'dan İstanbul'a gelecek olanların tren ve deniz araçlarına binmeden önce sağlık muayenelerinden geçmeleri gerektiği, hastane ve kırsalalarda bulunan askerlerin terhis edilmemeleri gerektiği, araba, sandal, kayık ve diğer vasıta araçlarında kumaş döşemelerin kaldırılması gerektiği ve bununla birlikte tiyatro, lokanta, gazino, sinema ve otellerde de kumaş döşemelerinin kaldırılarak yerlerine muşamba döşenmesi gerektiği alınan önlemlerden bazılarıdır. Söz konusu önlemler hastalığın yayılmaması yönünde alınan önlemlerin hijyenik boyutunu göstermektedir¹⁰.

Tifüs salgınına karşı alınan önlemler Mütareke döneminde de devam etmiştir. Bu dönemde aşılama kampanyaları yapılmış, yanı sıra toplu halde yaşayan göçmenler de ücretsiz olarak hamamlara gönderilerek temizlikleri sağlanmaya çalışılmıştır. Terhis veya da çeşitli nedenlerden ötürü sevk edilen askerler de sıhhi vagonlarla ve askeri doktor eşliğinde sevk edilmişlerdir. Ayrıca bu dönemde hastalığın yoğun olarak görüldüğü Balat Hasköy civarında hamam inşasına başlanmıştır. Diğer bölgelerde ise inşa edilecek hamamlarda sabun ve diğer temizlik malzemelerinin halka ücretsiz dağıtılmasına karar verilmiş, böylece salgını önlemek amacıyla halkın temizliğine önem verilmiştir. İstanbul'a dışardan gelen yolcuların hastalığı yayma ihtimallerine karşılık ise Haydarpaşa İstasyonu'nda İstasyon Kontrol Tabipliği oluşturulmuştur¹¹.

1.3. Verem

Verem hastalığının insanoğlu ile ilk tanışması, sığırın evcilleştirilerek insanlarla daha yakın yaşamaya başlamasıyla gerçekleşmiştir. Hayvanlara zarar vermeyen verem mikrobu, insan nüfusunun çoğalması ile dünyaya yayılarak artmıştır. Verem hastalığına sebep olan mikrop, insan vücuduna girer girmez hemen aktif olmayan, ancak beslenme yetersizliği, yorgunluk, içki ve uykusuzluk

---

⁹ Sevilay Özer, "I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nde Tifüs (Lekeli Humma) Hastalığı", **Belleten Dergisi**, Cilt: 80, Sayı: 287, Yıl: 2016, s.220-221.

¹⁰ Mehmet Temel, "Birinci Dünya Savaşı ve Mütareke Yıllarında Türkiye'deki Bulaşıcı ve Zührevi Hastalıklara Karşı Alınan Önlemler", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 8, Yıl: 1998, s.333-335.

¹¹ Temel, "Birinci Dünya Savaşı ve Mütareke Yıllarında Türkiye'deki Bulaşıcı ve Zührevi Hastalıklara Karşı Alınan Önlemler", s.338.

nedeniyle hastalık kendini göstermiştir. Bu hastalık Ortaçağ'da diğer tüm hastalıklar gibi Allah'ın insanlara günahları karşılığında verdiği bir hastalık olarak görülmüştür. 19. yüzyıla gelindiğinde kötü yaşam koşulları ve bununla birlikte insan nüfusunun artışı, hastalığın yayılmasında önemli rol oynamıştır. Ancak ilerleyen yıllarda Sanayi Devrimi'nin insanlarda yarattığı olumsuz etkisine rağmen Avrupa'da ve dünyada refah düzeyi artmış, buna karşılık hastalığın insanlarda görülme ihtimali de azalmıştır. Hastalığın görülme hızının azalmasıyla verem hastalığına karşı tedavi yöntemleri de bu dönemde ortaya çıkmıştır¹².

Avrupa ülkelerinde verem hastalığına karşı tedavi yöntemleri geliştirilmiş, hastalıkla mücadele kapsamında sanatoryumlar açılmıştır. Osmanlı Devleti'nin ise o dönemde sanatoryum açacak durumu olmamasıyla birlikte, hastalığı tedavi edebilecek yetişmiş hekim de bulunmuyordu. Zaman içerisinde hastalıkla mücadele kapsamında sanatoryum açılması için de Osmanlı Devleti'nde çalışmalara başlanmış, halkın sağlıklı yaşam konusunda bilinçlenmesi de amaçlanmıştır. 1900'lü yıllara gelindiğinde yapılan araştırmalar Osmanlı Devleti'nde ölen her 6 kişiden birinin veremden öldüğünü ortaya koyuyordu. Zamanla Osmanlı Devleti'nde de verem hastalığından ölen kişilerin sayısı artmış, hastalıkla ilgili ciddi tedbirler alınmasına karar verilmiştir. Alınacak tedbirler kapsamında 13 Nisan 1914 tarihinde Emraz-ı Sariye ve İstilaiye Nizamnamesi yayınlanmıştır¹³. Bu nizamnameye göre verem hastalığından ölen kişilerin devlete bildirilmesi zorunlu hale gelmiş, hasta çocukların okula gitmemesi ve verem hastalığına yakalanan kişilerin dokundukları yerler ve eşyaların temizlenmesi de zorunlu olmuştur. 1918 yılında 900 bin nüfuslu İstanbul'da verem hastası kişi sayısı 10 binin üzerinde bulunuyordu. Hastalığın bu sayıya ulaşması üzerine “Veremle Mücadele Osmanlı Cemiyeti” kurulmuştur¹⁴. Hastalığa karşı insanları bilinçlendirmeyi amaçlayan cemiyet Mondros Mütarekesi'nin imzalanması ile birlikte kapatılmıştır. Millî Mücadele dönemi ve sonrasında hastalık ülkede ciddi boyutlara ulaşmış, sadece veremle değil diğer hastalıklarla da mücadele edilmiştir¹⁵.

Millî Mücadele döneminde Osmanlı Devleti'nde haftada yaklaşık 50 veya 60 kişi veremden hayatını kaybediyordu. Veremle mücadele edebilmek amacıyla 1919 yılında “Veremle Mücadele Cemiyeti ve Veremle Mücadele Komisyonu” oluşturuldu. Kurulan bu komisyon, verem hastalığına karşı alınacak fenni ve sıhhi

---

¹² Fatih Tuğluoğlu, “Cumhuriyetin İlk Döneminde Verem Mücadelesi ve Propaganda Faaliyetleri”, **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 0, Sayı: 13-14, s.2-3.

¹³ Emraz-ı Sariye ve İstilaiye Nizamnamesi hakkında bkz: **BOA**, MV., 234-76, 02.05.1332.

¹⁴ **BOA**, İ..DUİT., 116-28, 14.08.1336.

¹⁵ Ezgi Sinem Malkoç, Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türk Basınında Salgın Hastalıklar (1923-1945)”, **Millî Savunma Üniversitesi Alparslan Savunma Bilimleri Enstitüsü**, Ankara 2022, s.56-58.

tedbirlere kaynak sağlamak amacıyla halka rozet satılmasını kararlaştırmış ve satılan rozet paralarından 200 lira gelir sağlanarak veremle mücadelede kullanılmak üzere ayrılmıştır. 1921 tarihinde Sıhhiye Nazırı Faik Nüzhet Bey ise tuz fiyatlarına 40 lira zam yapılması için Duyun-u Umumiye yetkilileri ile görüşmüş, tuzdan elde edilecek gelirlerin de veremle mücadelede kullanılması için çaba göstermiştir. Bu dönemde ayrıca basın yoluyla da veremle nasıl mücadele edileceği ve alınacak sağlık tedbirlerle halkın bilinçlenmesine önem verilmiştir¹⁶.

1.4.Sıtma

Sıtma hastalığı, insanoğlunun olduğu her yerde varlığını sürdüren, tarih boyunca pek çok topluluğu derinden etkileyen bir hastalıktır. Tevrat'a göre sıtma hastalığı, Tanrı'nın insanları terbiye etmek ve günahlarının bir cezası olarak verildiğine inanılan bir hastalıktı. Ayrıca Yunanlıların, Germenlerin ve Romalıların yok oluşunun nedeni de bu hastalığa bağlanmıştır. Sıtma hastalığının bataklıklardan bulaştığına inanan halk, hastalıktan korunmak amacıyla bataklıklardan uzak durmaya başlamış, bataklık yakınından geçmeleri durumunda da ağızlarını ve burunlarını kapatarak korunmaya çalışmışlardır. Ancak yıllar sonra anlaşıldığı üzere sıtma hastalığının sebebi bataklıklar değil, bir sivrisinek olduğu uzun zaman sonra anlaşılmıştır. Sivrisinekten bulaşan bir hastalık olduğu ortaya çıkan sıtma, yapılan araştırmalar sonucunda ortaya çıkan bilgilere göre; sivrisinekler aracılığıyla insandan insana geçtiği, dişi sivrisineklerin kana bıraktığı parazit sonucu ortaya çıktığı görülmüştür. Sıtma mikrobunun karaciğere, beynin ince damarlarına, dalağa ve kemik iliğine kadar yerleşmesi sonucu kişinin hayatını kaybetmesine yol açtığı da yapılan çalışmalar sonucu gözlemlenmiştir¹⁷.

20. Yüzyıla gelindiğinde toplumların kaderini derinden etkileyen Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı çıkmış, bu dönemler sıtma hastalığının yayılmasına da ortam hazırlamıştır. Savaşların ardından Anadolu'ya yoğun göç dalgasının gelmeye başlamasıyla sıtma hastalığı, Avrupa ve Anadolu'da geniş bir yayılma imkânı bulmuştur. İstatistiklere göre Birinci Dünya Savaşı'nda 451.803 kişi sıtmaya yakalanmış, bunlardan 23.359 kişi ise hastalık sebebiyle hayatını kaybetmiştir. Millî Mücadele döneminde ise salgının etkisini azaltmak ve nüfusu tehlikeye düşürecek tehditleri ortadan kaldırmak amacıyla 1920 yılında Sıhhat ve İçtimaiye Muavenet Bakanlığı kurulmuştur. Sıtma hastalığının ülke için büyük

---

¹⁶ Temel, "Birinci Dünya Savaşı ve Mütareke Yıllarında Türkiye'deki Bulaşıcı ve Zührevi Hastalıklara Karşı Alınan Önlemler", s.340.

¹⁷ Mehtap Gülçiçek, "1929-1945 Yılları Arasında İzmir'de Salgın Hastalıklar ve Çözüm Arayışları", **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi**, İzmir 2019, s.48-49.

bir tehlike olduğu Mustafa Kemal Paşa tarafından dile getirilmiş, Sıhhiye ve Nafia Bakanlıklarının hastalığı yok etmek amacıyla çalışacaklarını belirtmiştir¹⁸.

1917 yılında Karadeniz’de yapılan araştırmaya göre Ordu’da %68.5 Çarşamba’da %66, Samsun’da %72 ve Bafra’da %72 oranında sıtma hastası tespit edilmiştir. İstanbul’da ise Çekmece Gölü ve çevresi sıtmanın en yaygın olduğu bölge olarak tespit edilmiş, 1924 yılında bu bölgedeki sıtma oranı %80’e ulaşmıştır. Sıhhat Vekaleti hastalıkla mücadele etmek amacıyla Afyon, Ankara ve Adana’da Sıtma Mücadele Merkezi açmış, 1932 yılında da bu illere Eskişehir, Bursa, Manisa, Konya, Samsun, Kocaeli, İstanbul ve Antalya’da da açılmıştır. Açılan bu merkezlerde 150 doktor ve 400 sağlık çalışanı görev yapmış, her yıl Nisan ve Ekim aylarında kendi bölgesindeki halkı muayene etmekle görevlendirilmişlerdir. 1926 yılında yayınlanan Sıtma Mücadele Kanunu çıkarılarak kanunda sıtma ile mücadele esasları belirlenmiştir. Çıkarılan bu kanuna göre, kinin maddesi, sıtma ile düzenli olarak mücadele eden köylerin halkına, öğrencilerine ve devlet memurlarına verilmesi kararlaştırılmıştır. Evlerinde tedavi edilemeyecek durumdaki hastalara ve hastanelere de ücretsiz olarak bu maddenin verilmesi kararlaştırılmış, böylece salgının önünü kesmek hedeflenmiştir¹⁹.

1.5.Diğer Hastalıklar (Frengi, Trahom, Çiçek Hastalığı)

İnsanlık tarihini derinden etkileyen ve nüfusun önemli bir kısmının yok olmasına neden olan salgın hastalıkların başında verem, veba, sıtma ve tifüs gelir. Ancak salgın hastalıklar bununla da bitmiyordu. Bu hastalıkların yanı sıra diğer salgın hastalıklar da insanlık tarihi açısından oldukça önem arz eder. Bu hastalıklar frengi, trahom, kızıl ve çiçek hastalıklarıdır. Cinsel yolla bulaşan hastalıklardan biri olan frengi hastalığı, Osmanlı Devleti son dönemi ile Millî Mücadele dönemlerinde de görülen hastalıklardan biridir. Özellikle de 19. Yüzyılda İstanbul’da yoğun olarak görülen bu hastalık, iş bulma nedeniyle Bolu ve Kastamonu bölgelerinden Batı Karadeniz’e gelen kişiler nedeniyle bölgede yayılmaya başlamıştır. Hastalığın yayılması üzerine Kastamonu ve çevresinde frengi ile mücadele amacıyla özel hastaneler açıldı. Hastalıkla ilgili olarak “Emrazı Zühreviye Nizamnamesi” yürürlüğe konmuş, hastalığın tedavisi nizamname ile kontrol altına alınmak istenmiştir. Frengi tedavisi için genel olarak halk yöntemleri uygulanıyordu. Bu yöntemler; ateşte yakılan cıva buharının

¹⁸ Gizem Daşpunar, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Salgın Hastalıklarla Mücadele: Sıtma, Trahom, Frengi ve Verem (1923-1950)”, **Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi**, Bursa 2020, s.60-61.

¹⁹ Yadigar Paçacı, “Türkiye’de Tek Parti Dönemi’nde Salgın Hastalıklar: Sıtma Örneği (1923-1950)”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi**, İzmir 2018, s.43-45.

teneffüs edilmesi, bal vb. maddelerin cıva ile karıştırılması şeklinde uygulanıyordu. Hastalık özellikle de Birinci Dünya Savaşı yıllarında artış göstermiştir. Frengi hastalığı sahil bölgeleri ve muhacirlerin bulunduğu yerlerde daha yoğun olarak görülüyordu²⁰.

Bir diğer bulaşıcı hastalık da trahom hastalığıdır. Trahom; göz kapağı altında oluşan kabarcıklar sonucunda oluşan bulaşıcı ve salgın bir hastalıktır. Trahom hastalığının Anadolu'ya nerden geldiği konusunda yapılan çalışmalar, onun tüm dünyaya Mısır'dan yayıldığını göstermektedir. Trahom çıkış noktası sebebiyle "Mısır Hastalığı" olarak da adlandırılmıştır. Trahom hastalığı Anadolu'ya ilk olarak Yavuz Sultan Selim döneminde Mısır seferinden Anadolu'ya gelen askerlerin getirdiği bilinmektedir. Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Mısır'dan ayrılan askerlerin Anadolu'ya gelmesiyle de trahom hastalığı salgın boyutuna ulaşmıştır²¹.

Diğer bir bulaşıcı hastalık olan çiçek hastalığı, özellikle de çocuklarda yaygın olarak görülmektedir. Çiçek hastalığı temas ve damlacık yoluyla bulaşır. Hastalığın belirtileri ateş, karın ağrısı ve ciltte döküntü ve kusma olarak kendisini gösterir. Hastalığın bulaşıcı olmasının yanı sıra öldürücü etkisi de vardır. Tedavi yöntemi olarak çiçek aşısı kullanılır. Türkiye'de özellikle de Millî Mücadele yıllarında yaygın olarak ordu ve halk arasında görülmüştür²².

2.Bulaşıcı Hastalıklara Karşı Alınan Önlemler

Bulaşıcı hastalıklarla mücadele konusunda en önemli nokta koruyucu sağlık uygulamaları olarak bilinir. Koruyucu sağlığın amacı, bireylerin düzenli bir şekilde gelişmesini engelleyen unsurları belirlemek ve insanları da onların etkisinden korumaktır. Savaşlar, göçler ve çeşitli toplumsal olaylar da salgınların gelişmesi ve yayılması bakımından önemli rol oynadığı için koruyucu sağlık uygulamaları tam da bu noktada büyük önem kazanmaktadır. Salgın ve bulaşıcı hastalıklar konusunda mücadele ilk olarak Tanzimat Dönemi'nde başlamıştır. Osmanlı Devleti hastalıkların yıkıcı etkilerinden korunmak ve yayılmasını engellemek amacıyla karantina yerleri açmıştır. Ayrıca 1840 yılında "Meclis-i Tıbbiye-i Umumiye" oluşturulmuştur. Bu dönemde özellikle de çocukların hayatlarını tehlikeye atan çiçek hastalığının önlenmesi amacıyla çiçek aşısı nizamnamelerle zorunlu hale getirilmiştir. Salgın hastalıklarla mücadelede Birinci Dünya Savaşı'nda önemli adımlar atılmıştır. Bunlardan biri de 13 Nisan

---

²⁰ Süleyman Tekir, "Erken Cumhuriyet Dönemi Türkiye'de Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele (1923-1930)", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 65, Yıl: 2019, s.408-409.

²¹ Daşpunar, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Salgın Hastalıklarla Mücadele: Sıtma, Trahom, Frengi ve Verem (1923-1950)", s.69-70.

²² Gül Karacaer Çakır, "Cumhuriyet Dönemi Toplum Sağlığı Politikalarında Bulaşıcı Hastalıklar (1920-1940)", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 53, Yıl: 2021, s.219.

1914 tarihinde yayınlanan “Emraz-ı Sariye ve İstilaiye Nizamnamesi”dir²³. Söz konusu nizamname 1930 yılında çıkarılan Hıfzısıhha Kanunu’na kadar yürürlükte kalmıştır. Millî Mücadele döneminde hastalıklarla mücadele konusunda Sıhhat ve Muavenet-i İctimaiye Vekaleti kurulmasının ardından bu vekaletle bağlı müdürlükler de Belediye Tabiplikleri tarafından idare edilerek çalışmalar sürdürülmüştür²⁴.

2.1.Millî Mücadele Döneminde Salgın Hastalıklarla Mücadele

Millî Mücadele yıllarında Türk Ordusu’nda görülen başlıca hastalıklar; tifüs, veba, tifo, hummayı racia, kolera, dizanteri ve frengi gibi hastalıklardır. 1919 yılında Eskişehir, Ankara ve doğu illerinde özellikle de tifüs ve dizanteri görülmüş, ancak fazla yayılmadan önlem alınmıştır. Doğu Cephesi’nde tifüs salgınlarına rastlanılmış, salgın bölgelerine aşilar gönderilerek salgın kontrol altına alınmaya çalışılmıştır. 1919 yılının sonlarına doğru Cebeci’de bir aşievi kurulmuş ve salgın hastalıklara karşı aşilar buradan gönderilmiştir. 1920 yılında frengi salgınıyla karşı karşıya kalınmış, ilacın az olması nedeniyle frengi tedavisinde cıvanın kullanılmasına karar verilmiştir. 14 Ağustos 1920 tarihinde salgın hastalıklara karşı tedbir olarak Milli Savunma Vekaleti tarafından aşı uygulanmasına dair yönetmelik yayınlanmıştır. Yönetmelikte çiçek, dizanteri, kolera ve tifo aşilarının ne kadar süre içerisinde yapılacağına dair maddeler yer almıştır. Ayrıca subay ve askerlere istinasız aşı yapılması gerektiği ve yapılan aşiların kaydedilmesi gerektiği belirtilmiştir. Anadolu’da salgın hastalıkların tedavisini yapmak amacıyla serum üretme tesisleri açılmıştır. Salgın hastalıklar Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde de görüşülmüş, Kastamonu ve Zonguldak çevresinde frengi salgınına karşı önlem alınmasına karar verilmiştir²⁵. Yapılan görüşmeler sonucunda 7 Mart 1921 tarihinde frengi salgını ile ilgili kanun çıkarılmasına karar verilmiştir. Bu kanuna göre frengi hastası her insanın belgesini yanında bulundurmak şartıyla istediği hekime muayene olması kararlaştırılmıştır²⁶.

1921 yılında Türk ordusunda sıtmaya yakalananların sayısı da artış göstermiştir. Özellikle de Sakarya ve Porsuk bataklıklarındaki sivrisinekler, ordudaki askerlerin sıtmaya yakalanmasına neden olmuştur. Sıtmaya önlem olarak da askerler, toz kinini sigara kağıdına sararak içmişlerdir. Ayrıca orduda sevk ve depo yerlerinde tifoya rastlanmıştır. Salgın hastalıklara karşı alınan

²³ BOA, İ.DUİT, 22-17, 03-12-1335.

²⁴ Tahsin Küçüköğlü, “Kuva-yı Milliye ve Düzenli Orduya Sunulan Sağlık Hizmetleri”, **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi**, Edirne 2019, s.54.

²⁵ Kastamonu ve çevresinde frengi salgınına karşı alınan önlemler için bkz: BOA, DH.KMT., 2349-10, 23.01.1318.

²⁶ Küçüköğlü, “Kuva-yı Milliye ve Düzenli Orduya Sunulan Sağlık Hizmetleri”, s.55-57.

önlemler sonuç vermiş, 1922 yılında hastalık sayısı oldukça azalmıştır. Kayseri’de az kişide tifo görülmüş, Kayseri ve Amasya’da birkaç kişide tifüse rastlanmıştır. Ancak 1922 yılının sonlarına doğru Samsun ve Amasya’da tifo ve tifüs hastalıklarına rastlanmıştır. Amasya ve çevresinde rastlanan tifo hastalığına karşı hastalığın tedavi edilmesi amacıyla bir tabip gönderilmesi kararlaştırılmıştır²⁷. Kış mevsiminin yaklaşması nedeniyle hastalığın köylere yayılmasını engellemek amacıyla alınacak önlemler Müdafaa-i Milliye Vekaleti’ne bildirilmiştir²⁸.

3.Millî Mücadele Döneminde Sağlık Hizmetleri

3.1.Emraz-ı Sariye Mücadele Heyeti’nin Kurulması

Millî Mücadele döneminde salgın hastalıklar konusunda ilk tedbirler İstanbul’da alınmıştır. İstanbul’da salgın hastalıklarla mücadele etmek amacıyla İstanbul Emraz-ı Sariye Mücadele Heyeti oluşturulmuştur. Söz konusu heyet Mondros Mütarekesi’nin imzalanmasına kadar doğu bölgesinde Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesine doğrudan doğruya bağlıyken Mütarekenin imzalanmasının ardından İstanbul Vilayeti Sıhhiye Müdüriyetine bağlanmıştır. Salgın hastalıklarla mücadele konusu bir süre için buradan yürütülmüş, 1920 yılının Mart ayında ise mücadele heyeti ortadan kaldırılmıştır. Onun yerine Heyet-i Mahsusa-i Sıhhiye oluşturulmuştur. İstanbul’da oluşturulan Emraz-ı Sariye Mücadele Heyeti, ilk olarak tifüs, tifo ve kolera salgınlarına karşı tedbir amaçlı oluşturulmuş, ilerleyen zamanlarda çiçek ve veba hastalıkları da heyetin gündemine alınmıştır. Tifüs hastalığının ise dışardan gelen yolculardan bulaştığının anlaşılması üzerine Emraz-ı Sariye Mücadele Heyeti, Haydarpaşa İstasyonu’nda İstasyon Kontrol Tabipliği oluşturmuştur. Tabiplikte yapılan muayenelerde Pendik’e kadar gidip oradan posta aracılığıyla yolculuk yapan kişilerin sağlık durumlarını incelemek ve muayenelerini yapmak amaçlanmıştır. Muayenelerde hasta olduğu belirlenen kişiler ise Haydarpaşa’da Zeynep Kâmil veya da araştırma hastanelerine gönderiliyordu²⁹.

İstanbul’da salgın hastalıklarla mücadele kapsamında Şehremaneti’nden geçici olarak hasta nakil araçları temin edilmiştir³⁰. Veba hastalığıyla ilgili olarak Emraz-ı Sariye Mücadele Heyeti İstanbul’dan ayrılacak yolcular için seyahat belgesi alınma zorunluluğunu kaldırmıştır. Galata ile Sirkeci salonunda, Haydarpaşa ile de Sirkeci tren istasyonlarında bulunan yolcuların muayenesini yapmak üzere özel bir alan ve özel bir doktorun görev almasına karar verilmiştir.

---

²⁷ BOA, MVL, 706-35, 17.02.1282.

²⁸ Küçüköğlü, “Kuva-yı Milliye ve Düzenli Orduya Sunulan Sağlık Hizmetleri”, s.58-61.

²⁹ Lüleci, “İşgal İstanbul’unda Salgın Hastalıklar (1918-1922)”, s.85-86.

³⁰ BOA, DH.İ.U.M., 19-1, 21.01.1337.

Sağlık muayenesi yapılan yolcuların seyahat belgeleri Osmanlı pasaportlarına işleneceği de Emraz-ı Sariye Mücadele Heyeti tarafından alınan kararlardan biridir. Heyet ayrıca İstanbul'da vebanın önlenmesi amacıyla farelerin ortadan kaldırılması çalışmalarına başlamıştır. Bu çalışmalara da İstanbul'da insanların yoğun yaşadığı yerlerden ve vebanın görüldüğü mahallelerden başlanmıştır. İstanbul'da veba hastalığını tamamen bitirmek amacıyla yoğun çalışmalar yapılmış, sadece veba ile mücadele edebilmek amacıyla Veba Mücadele Komisyonu teşkil edilmiştir. Bu komisyonun kurulmasıyla birlikte Anadolu ve Rumeli'de olmak üzere İstanbul'un iki stratejik noktasında veba hastanelerinin açılmasına karar verilmiştir. Emraz-ı Sariye Mücadele Heyeti vebanın bitirilmesi konusunda halktan da yardım istemiş, fare ölüsü getiren kişilere fare başına 20 kuruş verilmesi kararlaştırılarak farelerin itlafı sağlanmaya çalışılmıştır³¹.

3.2.Sihhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekaleti'nin Kurulması

Osmanlı Devleti'nde sağlık hizmetleri ve kuruluşları genel itibariyle Dahiliye Nezareti'ne bağlı olarak faaliyet göstermekteydi. Osmanlı'dan Cumhuriyete geçiş sürecinde sağlık hizmetlerinde yeni bir dönemin başlangıcı 23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılmasıyla başlamıştır. Millî Mücadelenin devam ettiği yıllarda ordu ve halk arasında hastalıkların giderek artması, hastalıkları önlemede yerel cemiyetlerin yetersiz kalması ve sağlık alanında herhangi bir düzenleme olmaması, Mecliste tartışma konusu haline gelmiştir. Meclis'te yapılan görüşmeler sonucunda 2 Mayıs 1920 tarihinde Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin Sureti İntihabına Dair 3 No'lu Kanununa göre Sihhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekaleti kurulmuştur³². Kurulan bu vekalet sadece sağlık işleriyle değil, sosyal işlerle de ilgilenecekti. Sihat ve Muavenet-i İçtimaiye Vekaletinin kurulmasının ardından toplanan ilk Bakanlar Kurulu toplantısında bu vekaletin vekilliğine 3 Mayıs 1920 günü İstanbul Mebusu Dr. Adnan Adıvar getirilmiştir. Sihat ve Muavenet-i İçtimaiye Vekaletinin kurulmasıyla sağlık teşkilatını kurmak, doktor ve sağlık personellerinin sayısını arttırmak, salgın hastalıklara karşı koruyucu önlemler almak amaçlanmıştır³³.

Doktor Adnan Adıvar, göreve gelmesinin hemen ardından sağlık alanında ülkenin ne durumda öğrenebilmek amacıyla ilk olarak hekimlerin sayısının tespit edilerek kayıt altına alınmasına karar verilmiştir. Bunun ardından Osmanlı Devleti'nde hala yürürlükte olan sağlık mevzuatı ve kanunların temin edilerek bir arada toplanması sağlanmıştır. Yürürlükte olan mevzuatın mevcut ihtiyaçlara cevap vermemesi üzerine yeni bir sağlık mevzuatı hazırlanmasına karar verilmiş.

³¹ Lüleci, "İşgal İstanbul'unda Salgın Hastalıklar (1918-1922)", s.86-89.

³² TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt: 1, İçtima: 8, 01.05.1336, s.156-158.

³³ Malkoç, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türk Basınında Salgın Hastalıklar (1923-1945)", s.9-10.

Sıhhiye Vekaletinin ilk bütçesi ile birlikte merkezde bulunan idari yapı da buna bağlı olarak yeniden şekillendirilmiştir. Buna göre Hıfzısıhha Dairesi, Sicil Dairesi, Muhasebe ve Evrak Kalemi teşkil edilirken. Taşra Örgütü ise aynen muhafaza edilmiştir. Muhafaza edilen diğer yapılar ise; Sağlık Müdürlükleri, Hükümet, Belediye ve Karantina Tabiplikleri ile Küçük Sıhhiye Memurlarıydı. Bunların yanı sıra Sıhhiye Vekaleti'nde teftiş kadroları üçe çıkarılmış, Meclis-i Ali-i Sıhhi kaldırılmıştır. Ayrıca Kuduz Tedavi Müessesesi, Aşihane ve Bakteriyolojihane de kurulmuştur³⁴.

4.Salgın Hastalıkların Toplumsal Hayata Etkileri

Tarihsel süreç içerisinde salgın hastalıkların toplum üzerindeki olumsuz etkisi tartışılmaz bir gerçektir. Özellikle de insanların psikolojilerinde bıraktığı ölüm korkusu ve panik duyguları da salgın hastalıkların insanda bıraktığı en önemli etkilerdendir. İnsanlar bir yerde salgın hastalığın çıkmasıyla beraber o bölgeyi terk etmiş, gidemeyenler ise o bölgede ölüme teslim olmuşlardır. Zaman içerisinde yaşanan bölgedeki salgın hastalığın korku, panik ve endişeyi beraberinde getirmesi, birçok insanın da akli dengesinin bozulma ve bunun sonucunda intihar girişiminde bulunmasına bile yol açmıştır. Buna örnek olarak da 1630 tarihinde Milano'da çıkan veba salgınında ölmeden önce veya da öldükten sonra hayvanlara yem olmak istemeyen bazı insanların diri diri mezara girmesi örnek olarak gösterilebilir³⁵.

Salgın hastalıkların insanlar üzerindeki etkileri ortaya çıktığı dönemde toplum sağlığını derinden etkilemiştir. Özellikle de Cumhuriyetin kuruluşunun ilk yıllarından itibaren verem, sıtma, frengi, trahom, kızamık ve çiçek gibi bulaşıcı hastalıklar toplum sağlığını olumsuz yönde etkilediği gibi toplum psikolojisini de olumsuz yönde etkilemiştir. Millî Mücadele dönemi ve özellikle Cumhuriyete geçiş dönemlerinde toplum sağlığını yeniden tesis etmek amacıyla yeni düzenlemelere gidilmiştir. Mustafa Kemal Atatürk 1922 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı konuşmada sağlık ve sosyal yardım konusunda devletin izlediği politika hakkında; *“ulusumuzun sağlığının korunması ve kuvvetlendirilmesi, ölüm oranının azaltılması, nüfusun arttırılması, sosyal hastalıkların ve bulaşıcı hastalıkların etkisiz bir duruma sokulması böylece ulus fertlerinin dinç ve çalışmaya yetenekli kusursuz vücut yapılarına sahip olarak yetiştirilmesi”* olarak açıklamıştır. Atatürk ayrıca toplumun temeli olan her bireyin sağlıklı bir bedene sahip olması gerektiğini de belirtmiştir. Bu nedenle de

---

³⁴ Süleyman Tekir, “Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekaleti'nin Kuruluşu ve Erken Cumhuriyet Dönemindeki Faaliyetleri (1920-1930)”, **Belgi Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 18, Yıl: 2019, s.1303.

³⁵ Orhan Kılıç, “Tarihte Küresel Salgın Hastalıklar ve Toplum Hayatına Etkileri”, **Küresel Salgının Anatomisi İnsan ve Toplumun Geleceği**, Yıl: 2020, s.37.

devletin ilk hedefi Millî Mücadelede başarılı olarak askeri bir zafer elde etmekteydi. Çünkü bu dönemde halk sağlığını olumsuz etkileyen en önemli faktörlerden biri de cephede karşılaşılan salgın hastalıklardı. Cephedeki askerler arasında yayılan bulaşıcı hastalıklar halk sağlığını da tehdit ediyordu³⁶.

Cumhuriyet yönetimi halk sağlığına büyük önem vermiş, salgın hastalıklarla mücadele konusunda daha etkin ve programlı bir yol izlemeye karar vermiştir. Devlet halk sağlığını önemsemiş, bu yönde politikalar üretmeye başlamıştır. Sağlık teşkilatlanmasının yapılması, sağlık personellerinin yetiştirilmesi, hastaneler ve bakımevlerinin sayısını arttırarak bulaşıcı hastalıkları en aza indirmek yapılan çalışmalardan bazılarıdır. Bütün bunların gerçekleşmesi için gereken yasal düzenlemeler de Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından sağlanmıştır. Hastalıklara önlem veya halk sağlığının iyileştirilmesi konusunda çıkarılan yasalar Meclisin bu dönemdeki en önemli görevleri arasında yer almıştır³⁷.

5.Meclis Tutanaklarına Göre Millî Mücadele Döneminde Sağlık Alanında Yapılan Düzenlemeler

5.1.Zonguldak ve Çevresinde Hastane Küşadı (Açılması) Hakkında Kanun Teklifi

13 Ekim 1336 (1920) tarihinde Kastamonu Mebusu Doktor Suat Bey, Zonguldak ve çevresinde hastaneler açılmasına dair kanun teklifinde bulunmuştur. Konuyla ilgili teklifini de Sıhhiye ve Muvazene-i Maliye Encümenine bildirmiştir. Doktor Suat Bey Zonguldak ve çevresinde hastane açılması gerektiği görüşünü; Zonguldak havza-i fahmiyesinde (taş kömürü havzası sınırları) çalışan işçilerin sağlığı için gerekli olduğunu ileri sürmüştür. Konuyla ilgili olarak bölgede çalışan işçilerin sıhhat ve refahlarının sağlanması hakkındaki kanun teklifi İktisat Vekili tarafından da desteklenmiş, konuyu görüşmek üzere tasarı İktisat Vekaletine gönderilmiştir³⁸.

Kastamonu Mebusu Doktor Suat Bey, Zonguldak ve çevresinde hastane açılması hakkındaki kanun teklifini İktisat Vekaletine gönderilmesiyle ilgili olarak Vekalet bir öneride bulunmuş, önerisinde madenlerde çalışan işçilerin genel durumlarının ve refahlarının sağlanması ve iyileştirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu işin de doğrudan doğruya işçilerin sağlık durumlarıyla alakalı olduğunu da dile getirmiştir. Bundan yola çıkarak işçilerin sağlık durumlarının iyileştirilmesi, herhangi bir yaralanma veya hastalanma durumunda bölgede bir

---

³⁶ Gül Karacaer Çakır, “Cumhuriyet Dönemi Toplum Sağlığı Politikalarında Bulaşıcı Hastalıklar 1920-1940)”, **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 53, Yıl: 2021, s.204.

³⁷ Çakır, “Cumhuriyet Dönemi Toplum Sağlığı Politikalarında Bulaşıcı Hastalıklar 1920-1940)”, s.207.

³⁸ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: 1, Cilt: 5, İhtima: 82, 13.10.1336, s.52.

hastanenin olması gerekliliğinden de bahsetmiştir. Doktor Suat Bey'in bu sözlerine karşılık Muvazenei Maliye Encümeni Çorum Mebusu Fuad Bey ise Zonguldak ve çevresindeki işçilerin refah durumları ve sağlıklarının iyileştirilmesi konusunun Sıhhiye Vekaleti'nin İktisat Vekaleti ile müzakere edeceği bir konu olduğunu belirtmiştir. Mecliste yapılan müzakerelerde Operatör Emin Bey konunun Muvazenei Maliye Encümenine gönderilmesini, bu encümenin de Sıhhiye Vekili ile İktisat Vekillerini çağırarak konuyu birlikte görüşmelerini belirtmiştir³⁹.

Zonguldak ve çevresinde bir hastane açılması konusundaki görüşmeler olumlu sonuç vermiş, Muvazene-i Maliye Encümeni mazbatasının okunmasının ardından Meclis'te yapılan oylamada 93 evet oyu, 13 ret oyu sonucunda Zonguldak'ta hastane açılmasına karar verilmiştir⁴⁰.

5.2.Frengi Hastalığının Men ve Tahdidi Sirayeti Hakkında Kanun Teklifi

26 Aralık 1336 (1920) tarihinde Bolu Mebusu Doktor Fuat Bey, frengi hastalığının men ve tahdidi konusunda kanun teklifi vermiştir. Doktor Fuat Bey Mecliste yaptığı konuşmada frengi hastalığının ülkeye olumsuz etkisinden ve vatandaşların derhal bu hastalıktan kurtulabilmesi için tedbir alınması gerektiğini dile getirmiştir. Doktor Fuat Bey'in frengi hakkındaki kanun teklifi içeriğinde; frengi hastalığının tedbir almaya mecbur olduğu, frengi hastalarının doktor tarafından belirlenen günlerde tedaviye gelmek mecburiyetinde oldukları, frengi hastasının hastalığı başka birine bulaştırması durumunda bir aydan bir yıla kadar hapis edilmesi ve elli liradan iki yüz liraya kadar tazminat cezası verilmesi gerektiğini belirtmiştir. Söz konusu kanunun Adliye ve Sıhhiye Vekaleti tarafından uygulanmasına karar verilmiştir⁴¹.

Mecliste yapılan müzakereler sonucunda; genel itibariyle her frengi hastasının kendisini istediği doktora tedavi ettirebileceği, her doktor da tedavisine başladığı frengi hastasını hükümet yetkilisine veya da belediyeye bildirmeye mecbur olduğu, doktorun belirlediği günlerde tedaviye gelmeyen frengi hastalarının, doktorları tarafından hükümete veya da belediye doktoruna ihbar edileceğine, hastalara hastalıklarıyla ilgili olarak belge verilmesine, evlenecek kişilerin de muayene olmaları gerektiği maddeler halinde mecliste kabul edilmiştir⁴².

³⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, Cilt: 5, İctima: 82, 13.10.1336, s.52-53.

⁴⁰ Sadet Altay, "Milli Mücadele Sürecinde Sağlık Politikaları (1919-1922)", Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 2008, s.85.

⁴¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, Cilt: 7, İctima: 122, 26.12.1336, s.33.

⁴² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, Cilt: 7, İctima: 122, 26.12.1336, s.38.

5.3.Nikahtan Evvel Muayene Usulünün Devam ve Tarzı İcrası Hakkında Kararname

1916 yılında Sıhhiye Müdüriyeti Umumiyesi'nin çıkardığı “Nikahtan Evvel Muayene Usulünün Devam ve Tarzı İcrası Hakkında Kararname” ye göre; Kastamonu ili de dahil olmak üzere bütün illerde nikahtan evvel muayene usulü kaldırılmıştı. Ancak frengi ve benzeri hastalıkların artış göstermesi üzerine Türkiye Büyük Millet Meclisi 26 Haziran 1336 (1920) tarihinde “Nikahtan Evvel Muayene Usulünün Devam ve Tarzı İcrası Hakkında Kararname” sini yeniden düzenleyerek tekrar yürürlüğe koymuştur⁴³.

5.4.Kastamonu ve Bolu’da Frengi Teşkilatının Kaldırılması Hakkında Kanun

28 Eylül 1336 (1920) tarihinde çıkarılan nizamnameye göre; Kastamonu ve Bolu’da Frengi Teşkilatı kaldırılmıştır. Teşkilatın kaldırılmasıyla da birlikte bölgede bulunan hastane ve gezici memurların idari işleri de bağlı oldukları sağlık müdürlüklerine devredilmiştir. Kapatılan genel müfettişlik muhasebe memurunun merkez muhasebesinde çalıştırılmasına, teşkilat bünyesindeki hastaneler ve frengi mücadele işlerinin de her sene mutlaka iki defa denetlenmesine karar verilmiştir⁴⁴.

5.5.Fakir Hastaların Askeri ve Sivil Hastanelerde Tedavi Edilmesine Dair Kanun

Bu nizamname 2 Ocak 1921 tarihinde maddi açıdan yetersiz olan vatandaşların ücretsiz bir şekilde tedavi olmalarını sağlamak amacıyla çıkarılmıştır. Kabul edilen nizamnameye göre, hastanenin boş yataklarından yüzde beşi oranında fakir hastaların yararlanabileceği, askeri hastane olmayan bölgelerde asker hastaları hükümete ait mülkiye hastanelerinde ücretsiz bir şekilde ve belediyeye ait memleket hastanelerinde de her bir kişi için otuz kuruş ücretle tedavi olunması kararlaştırılmıştır. Mülkiye ve askeri hastaneler fakir hastalara özel olmak üzere bir poliklinik açılması ve buraya gelen hastaların ayakta dahi tedavi edilmesinin sağlanması da kararlaştırılmıştır. Ayrıca merkezlerde ve hastaneleri olmayan şehirlerde de poliklinik açılmasına karar verilmiştir. Bu nizamname ile hükümet, birlikte halkın kaliteli bir sağlık hizmetine ulaşması ve ayrıca toplum sağlığını da iyileştirmeyi hedeflemiştir⁴⁵.

⁴³ Altay, “Millî Mücadele Sürecinde Sağlık Politikaları (1919-1922)”, s.98-99.

⁴⁴ Altay, “Millî Mücadele Sürecinde Sağlık Politikaları (1919-1922)”, s. 100., Ayrıca bkz: **BCA**, 30-18-1-1, 1-13-9, 28.09.1920.

⁴⁵ Altay, “Millî Mücadele Sürecinde Sağlık Politikaları (1919-1922)”, s.102-103., **BCA**, 30-18-1-1, 2-26-6, 02.01.1921.

SONUÇ

Tarih boyunca devletlerin ve milletlerin etkilendiği en olumsuz şeylerin başında şüphesiz salgın hastalıklar gelir. Salgın hastalıkların insanlık tarihi boyunca gerçekleştirdiği yıkıcı etkiler, toplum nüfusunu da önemli ölçüde etkilemiştir. Özellikle de savaşlar, göçler ve kıtlık zamanlarında ortaya çıkan salgın hastalıklar insanlık tarihi açısından pek çok yıkıcı etkiye neden olmuştur.

Salgın hastalıklardan en önemlileri verem, veba, tifüs ve sıtma olarak karşımıza çıkarlar. Verem hastalığı sığırın evcilleştirilerek insanlara yakın yaşamasıyla ortaya çıkmış bir hastalıktır. İnsan vücuduna girmesinin ardından yorgunluk, beslenme yetersizliği ve özellikle de yaşam şartlarının kalitesizliği nedeniyle de kendisini gösteren bir hastalık haline gelerek insandan insana yayılmıştır. Sivrisinekten bulaşan bir hastalık olan sıtma hastalığı ise özellikle de savaş zamanlarında bataklık kenarlarında bulunan askerlerin hayatını olumsuz yönde etkileyerek ölümlerine yol açan bir hastalık olmuştur. Fareden bulaşan bir hastalık olan veba ise hayat şartlarının kalitesizliğiyle birlikte salgın haline dönüşmüş, Avrupa’da “kara ölüm” adını alacak kadar yıkıcı etkilere sahip olduğu gözlemlenmiştir. Tifüs hastalığı ise insandan insana bitler aracılığıyla bulaşan bir hastalık olması ve kıtlık ve yorgunluğun getirdiği olumsuz yaşam koşullarının da etkisiyle salgın haline gelmiştir. Sanayi Devrimi’ni takip eden yıllarda Avrupa’da refah düzeyinin artmasıyla birlikte söz konusu salgın hastalıklarda da azalma görülmüştür.

Salgın hastalıklar konusunda tarih boyunca devletler çeşitli önlemler alsa da insanların yaşam koşulları, savaşlar ve göçler nedeniyle hastalıkların önüne geçilebilmesi imkânsız hal almıştır. Millî Mücadele döneminde de cephede görülen salgın hastalıklar halkın ve askerlerin durumunu olumsuz yönde etkilemiştir. Savaş hali nedeniyle günü kurtaran kararlar alınsa da 1920 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin açılmasıyla Sıhhat ve Muavenet-i İçtimaiye Vekaleti’nin kurulmuş, kurulan yeni vekaletle salgın ve toplum sağlığı açısından önemli adımlar atılmıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri ve Resmi Yayınlar

- BOA, MVL, 706-35, 17.02.1282.
BOA, DH.KMT., 2349-10, 23.01.1318.
BOA, MV., 234-76, 02.05.1332.
BOA, İ. DUİT, 22-17, 03-12-1335.
BOA, İ.DUİT., 116-28, 14.08.1336.
BOA, DH.İ.UM., 19-1, 21.01.1337.
BCA, 30-18-1-2, 18-14-6, 07.03.1931.
BCA, 30-10-0-0, 177-221-2, 21.03.1931.
BCA, 30-18-1-2, 18-20-2, 22.03.1931.
BCA,30-10-0-0, 177-224-11, 07.01.1947.
BCA, 30-18-1-1, 1-13-9, 28.09.1920.
BCA, 30-18-1-1, 2-26-6, 02.01.1921.
TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt: 1, İçtima: 8, 01.05.1336, s.156-158.
TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, Cilt: 5, İçtima: 82, 13.10.1336.
TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, Cilt: 7, İçtima: 122, 26.12.1336.

Diğer Eserler

- BOZKAYA, M. (2022). Tarih Boyunca Anadolu'da Salgınlar ve Önlemler, Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi, Cilt: 8, Sayı: 2.
- ÇAKIR, G.K. (2021). Cumhuriyet Dönemi Toplum Sağlığı Politikalarında Bulaşıcı Hastalıklar (1920-1940), SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 53.
- DAŞPUNAR, G. (2020). Cumhuriyetin İlk Yıllarında Salgın Hastalıklarla Mücadele: Sıtma, Trahom, Frengi ve Verem (1923-1950), Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Bursa.
- GÜLÇİÇEK, M. (2019). "1929-1945 Yılları Arasında İzmir'de Salgın Hastalıklar ve Çözüm Arayışları", Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- ALTAY, S. (2008). Milli Mücadele Sürecinde Sağlık Politikaları (1919-1922), Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir.
- KOPAR, M. (2021). Türkiye'de Sağlık Sistemi ve Salgın Hastalıklarla Mücadele (1920-1938), İksad Yayınevi, Ankara.
- KÜÇÜKOĞLU, T. (2019). Kuva-yı Milliye ve Düzenli Orduya Sunulan Sağlık Hizmetleri, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Edirne.

- LÜLECİ, A. (2009). İşgal İstanbul’unda Salgın Hastalıklar (1918-1922), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Sakarya.
- MALKOÇ, E.S. (2022). Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türk Basınında Salgın Hastalıklar (1923-1945)”, Milli Savunma Üniversitesi Alparslan Savunma Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- ÖZER, S. (2016). I. Dünya Savaşı’nda Osmanlı Devleti’nde Tifüs (Lekeli Humma) Hastalığı, Belleten Dergisi, Cilt: 80, Sayı: 287, Yıl: 2016, s.220-221.
- ÖZLÜ, Z.-ÇAY, M.M. (2021). Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Salgın Hastalıklardan Veba ile Mücadele: Doktor İsmail Kenan’ın “İçtimai Hastalıklardan Tahaffuz ve Vikaye Çareleri İsimli Eserine Göre”, Gaziantep Üniversitesi Journal Of Sciences Dergisi, Cilt: 20, Sayı: 2.
- PAÇACI, Y. (2018). Türkiye’de Tek Parti Dönemi’nde Salgın Hastalıklar: Sıtma Örneği (1923-1950), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- TEKİR, S. (2019). Erken Cumhuriyet Dönemi Türkiye’de Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele (1923-1930), Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı: 65.
- TEKİR, S. (2019). Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekaleti’nin Kuruluşu ve Erken Cumhuriyet Dönemindeki Faaliyetleri (1920-1930), Belgi Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 18.
- TEMEL, M. (1998). Birinci Dünya Savaşı ve Mütareke Yıllarında Türkiye’deki Bulaşıcı ve Zührevi Hastalıklara Karşı Alınan Önlemler, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, Cilt: 3, Sayı: 8.
- TUĞLUOĞLU, F. Cumhuriyetin İlk Döneminde Verem Mücadelesi ve Propaganda Faaliyetleri, Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi, Cilt: 0, Sayı: 13-14, s.2-3.
- KILIÇ, O. (2020). Tarihte Küresel Salgın Hastalıklar ve Toplum Hayatına Etkileri, Küresel Salgının Anatomisi İnsan ve Toplumun Geleceği.
- ÇAKIR, G.K. (2021). Cumhuriyet Dönemi Toplum Sağlığı Politikalarında Bulaşıcı Hastalıklar (1920-1940), SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 53.

2. Bölüm

ABD ve BÜYÜK ORTADOĞU PROJESİ

Nurhan AYDIN*
Nesrin DİRİMEŞE**

---

* Prof. Dr., Kafkas Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi,
z.nurhanaydin@hotmail.com ORCID: 0000-0001-5192-6346

** Doktora Öğrencisi, Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı.
ORCID: 0009-0004-6638-2723, nesrin.dirimese06@gmail.com

GİRİŞ

Jeopolitik konumu ve sınırları içerisinde barındırdığı Süveyş Kanalı, Basra Körfezi, İstanbul ve Çanakkale Boğazları gibi önemli deniz, kara ve su yolları ile Dünya ticaretine yüzyıllardır yön vermiş bir coğrafya olan Ortadoğu, geçmişte olduğu gibi günümüz dünyasında da stratejik öneme sahip bölgelerden biri olma özelliğini korumuştur. Amerikalı siyaset bilimci Samuel Huntington'un ifadelerinde yer verdiği üzere kanlı sınırlardan oluşmuş bir coğrafya olması ne yazık ki Ortadoğu'nun bu öneminin asıl sebebi olarak gösterilebilir. Avrupa ile Asya ve Afrika; Karadeniz, Akdeniz ve Hint Okyanusu'nun birbirine bağlandığı noktada bulunan Ortadoğu, bu mevcut jeopolitik konumuyla bağlantılı olarak tarih boyunca birçok şiddetli mücadeleye sahne olmuştur. Ortadoğu'nun uluslararası ticaret yolları üzerinde bulunması; Dicle ve Fırat ile Nil gibi nehirleri ve Süveyş Kanalı, Hürmüz Boğazı gibi önemli suollarını barındırması jeopolitik olarak ne derece hassas bir coğrafya olduğunu göstermektedir. Tüm bu jeopolitik özellikleriyle tarihinin her döneminde tüm Dünya devletlerinin dikkatini çekmeyi başaran Ortadoğu'yu hâkimiyet altına almak yoluyla Dünya'da söz sahibi olmak isteyen devletler, bölgeyi işgal etmekten ve karıştıracak gelişmelere imzalarını atmaktan hiçbir zaman kaçınmamışlardır.¹

Yeraltı kaynakları yönüyle zengin olan Ortadoğu, dünya mevcut petrol rezervlerinin %70'ini, doğalgazın ise %35'ini karşılamaktadır. Bölge ABD'nin ekonomik ve stratejik hedefleri için önemli bir üs olmuş, ABD hedeflerine ulaşmak ve bölgeyi ele geçirmek için Ortadoğu'yu kendi politikaları doğrultusunda şekillendirmeye çalışmıştır. Bölge ekonomisine yön vermek ve petrol akışına bağlı olarak gelişen Asya ve Avrupa ekonomilerini kontrol altında tutabilmek bölgede üstün güç olmayı gerektirmektedir.²

Dünya güç dengesinin şekillenmesi, ekonomik ve stratejik hedefler açısından yeniden yapılandırılması başka bir ifadeyle ABD'nin Dünya hâkimiyetini tek güç olarak sürdürebilme arayışları çoğunlukla Ortadoğu üzerinden olmuş, bu durum bölgede siyasi ve ekonomik açıdan çok kutuplu, askeri açıdan ise tek kutuplu bir tabloyu ortaya çıkarmıştır.³

ABD, Dünya üzerinde sömürgeci bir güç olmayı hedeflediği dönemden itibaren (20.yüzyılın başlarında) Ortadoğu'yla yakından ilgilenmiş ancak bölgeye esasen ilgisi Batı Dünyası'nın liderliğini elde ettiği İkinci Dünya Savaşı'ndan

---

¹ Halil İbrahim Yılmaz, "Ortadoğu'nun Jeo-Ekonomik Önemi ve Abd'nin Ortadoğu Politikası'nın Ekonomik Nedenleri", **Tesam Akademi Dergisi**, Ocak 2016, s.101.

² Okan Turaman ve Ahmet Hüsrev ÇELİK, "Türkiye Ve Abd'nin Ortadoğu Dış Politikası: Irak ve Suriye Örnekleri Üzerinden Çatışan ve Örtüşen Değerler İkilemi", **Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 1, s.125.

³ Ertan Efeğil ve Nezih Müsaoglu, "Soğuk Savaş Sonrası Dönemin Uluslararası Sisteminin Yapısına İlişkin Görüşler Üzerine Bir Eleştiri", **Akademik Bakış**, Cilt 2, Sayı 4, 2009, s.1-24.

sonra artmıştır.⁴ ABD Ortadoğu’da var olmanın Dünya liderliği açısından gerekliliğini bu savaştan sonra anlamış, bu gerekliliği ortaya çıkaran en önemli etken ise Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)’nin bölgeye hâkim olmak istemesi olmuştur. Esasen SSCB’nin Ortadoğu politikası İkinci Dünya Savaşı sonrası Türkiye üzerinden şekillenmiştir. Bölgede hakimiyet mücadelesi veren SSCB savaş sonrası Mart 1945’de Türkiye’ye nota vererek boğazlardan üs istemiş ve gelişen bu durum üzerine müdahalede bulunan ABD Sovyet girişimini gündeme getirmek için Postdam konferansını toplamıştır.⁵ Bu gelişmenin ardından Soğuk Savaş’ın getirdiği iki kutuplu Dünya düzeninin bir kutbunu temsil eden ABD, egemen güçlerden biri olarak ya enerji kaynaklarının kontrolünü elde tutmalı ya da bu bölgeyi kontrolünde tutabilecek kadar yakın olmalıdır. Başka bir ifadeyle ya bu kaynakları hakimiyet altına alacak ya da kutbun diğer tarafının bölge üzerindeki stratejik hedeflerine engel olmak yönünde hareket edecektir.

Ortadoğu üzerindeki projelerinde asıl hedeflerini gizleyen Batılı devletler; demokrasi, özgürlük, insan hakları ve modern yaşamın yaygınlaştırılması gibi görünür hedeflerle amaçlarını perde arkasından yürütmüşlerdir.⁶ Ortadoğu üzerine yürütülen bu gizli politikalar bölge ülkelerini derinden etkilemiş, bu durum günümüzde de örneklerine çokça rastladığımız terör eylemlerine, güvensizlik ortamına ve iç karışıklıklara, çok sayıda ölümlere ve farklı sahalarda savaşlara neden olmuştur.

Ortadoğu’da hukuk ihlallerinin önüne geçmek, dini ve etnik azınlıkların demokratik bir ortam içinde yaşamasını sağlamak, bölgedeki terörist faaliyetleri önlemek ve gerekli eğitim ortamını sağlamak amacıyla yürüttüğü faaliyetlerini “Büyük Ortadoğu Projesi” adı altında yürüten ABD, asıl amacının bölgede demokratik bir ortam oluşturmak olduğunu açıklamış ve projesini yüzyılın demokrasi projesi olarak takdim etmiştir.⁷ Esasen siyasi sınırların yeniden şekillendirilmesi projesi olan "Büyük Ortadoğu ve Genişletilmiş Kuzey Afrika Projesi" bölge coğrafyasını sil baştan şekillendirmeyi hedefleyen bir projedir. Görünen yüzüyle bu proje ile Ortadoğu ülkeleri için dış askeri müdahalelere gerek duyulmadan iç siyasi dinamikler ve bölge halkının destek faaliyetleriyle demokratik olmayan rejimlerin yerine demokratik yönetimlerin kurulması amaçlanmaktadır.

---

⁴ Muhittin Ataman, “Değerler ve Çıkarlar: ABD’nin Ortadoğu Politikasını Belirleyen Temel Unsurlar ve İlkeler”, *Ortadoğu Yılığ*, sayı:2, 2006, s. 401.

⁵ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, 9. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1993, s.415.

⁶ İlker Alp, *Şark Meselesi veya Emperyalizmin Türk Meselesi*, Eser Matbaacılık, Edirne, 2008, s.114.

⁷ Ali Yaşar, “Büyük Ortadoğu Projesi ya da Paylaşımın Yeni aAdı”, <http://www.ozgurlukdunyasi.org/arşiv>.

Bu çalışmada, öncelikle günümüzde tüm Dünya'nın gözleri önünde çok kanlı ve acımasız savaşlara sahne olan Ortadoğu'nun jeopolitik yapısı ve İkinci Dünya Savaşı sonrası bölgenin genel durumu analiz edilecek, bölgenin özellikleri açısından ABD'nin izlediği politikalar ve bu politikaların “Yeni Dünya Düzeni” bağlamında uğradığı değişiklikler ele alınacaktır. Ayrıca 11 Eylül terör saldırıları sonrasında Amerikan güvenlik stratejisinin çökmesiyle geliştirilen yeni politikalar ve ABD'nin hayalini kurduğu “Büyük Ortadoğu Projesi” genel hatlarıyla ortaya konulacaktır. Bu çalışma ABD'nin Ortadoğu ülkelerine gerçekleştirdiği operasyonların ortaya çıkardığı ve zamanla doğabilecek ulusal ve uluslararası sonuçların neler olabileceği konularının değerlendirilebilmesi bakımından önemlidir.

1.Ortadoğu ve Önemi

Ortadoğu yüzyıllardır Dünya'nın önemli merkezlerinden biri olarak kabul edilmiştir. Bölge birçok medeniyete ev sahipliği yapmasının yanında, Dünya'nın en önemli ticaret yollarını ve üç semavi dinin doğduğu toprakları üzerinde barındırması gibi nedenlerden dolayı jeopolitik ve jeostratejik olarak günümüzde de bu önemini korumaktadır. Dünya üzerinde çok önemli bir kavşak noktası olan Ortadoğu, sadece ticari anlamda değil bunun yanında semavi dinlerin, çok sayıda kültür ve medeniyetin buluştuğu ve etkileşim içinde olduğu bir bölge olmuştur. Tüm bu özellikleriyle Ortadoğu'ya tarih boyunca birçok devlet hâkim olmaya çalışmıştır.⁸

Sınırları muğlak olan “Ortadoğu” kavramı ilk kez Alfred Thayer Mahan tarafından kullanılmıştır. İngiliz araştırmacı David George Hogarth ise bölgeyi “Yakındoğu” olarak adlandırmıştır. Ve Hogarth tarafından bölge sınırları şöyle ifade edilmiştir: “*Arnavutluk, Karadağ, Güney Sırbistan, Bulgaristan, Yunanistan, Mısır, İran, Osmanlı'nın Asya toprakları ve Hint Okyanusu ile Hazar Denizi arasındaki bölge.*”⁹

Oldukça geniş bir alana sahip olan Ortadoğu özellikle sahip olduğu petrol kaynakları sebebiyle her dönem Dünya devletlerinin ilgi odağı olmuştur. Yaklaşık 15 milyon km² alana sahip Ortadoğu'nun sınırları net değildir ve bu belirsizliğin en önemli nedeni ABD'nin farklı zamanlarda uyguladığı stratejiler olmuştur. Ortadoğu ‘medeniyetler beşiği’ olarak ifade edilmekle birlikte İslamiyet, Hristiyanlık, Yahudilik gibi üç semavi dinin merkezi olup Dünya'ya yayıldığı bir bölgedir. Denizyolu taşımacılığı bakımından büyük öneme sahip

⁸ Halil Yılmaz, “Ortadoğu'nun Jeo-Ekonomik Önemi ve ABD'nin Ortadoğu Politikasının Ekonomik Nedenleri”, *TESAM Akademi Dergisi*, 3(1), s. 99-128.

⁹ Davut Dursun, “Ortadoğu'nun Ekonomik, Sosyal ve Siyasi Yapı Özellikleri Üzerine Genel Tespitler”, <https://dergipark.org.tr/download/article-file/9167>, s.1235.

geçişlerin bulunduğu (*Boğazlar, Süveyş, Basra körfezi*) Ortadoğu ayrıca Dünya ekonomisi açısından da oldukça önemlidir. Ortadoğu'ya hükmetmek, bir devlete Dünya liderliğini elde etme, kimin neyi ne kadar ve nasıl üreteceğine ya da tüketeceğine karar verme yetkisini vermektedir.¹⁰

19. yüzyıl sonlarında petrolün bulunması küresel devletlerin Ortadoğu hâkimiyeti için rekabetini daha da artırmıştır. Petrol ve doğalgaz kaynakları bakımından Dünya'nın en zengin ülkelerinin yer aldığı ve yaklaşık 400 milyon nüfusuyla Ortadoğu, sanayi ülkelerinin petrol ihtiyacını karşılayarak başta Avrupa, Amerika ve Çin gibi petrole bağımlı devletlerin yüzyıllar boyunca vazgeçemeyeceği konumda ve özellikle olup enerji kaynaklarına bağımlı tüm devletlerin ekonomik ve güvenlik politikalarını etkileyen bir bölge haline gelmiştir.

Ortadoğu'yu Dünya siyasetinde önemli kılan sebeplerden bir diğeri de kültürel ve ekonomik olarak kıtalar arasında bir köprü vazifesi görmesidir. Barut, kâğıt, ipek, pusula gibi önemli ürünler Ortadoğu aracılığıyla Avrupa'ya taşınmıştır. Bununla birlikte Müslümanlık, Musevilik ve Hristiyanlığın doğduğu topraklar Ortadoğu'da yer almaktadır. Tarih boyunca birçok devletin hâkimiyet altına almaya çalıştığı Ortadoğu; Pers-Yunan-Roma-Arap-Moğol- Tatar ve Türk imparatorluklarının hâkimiyeti altına girmiştir. Bu dönemlerden bölge için en sakin dönem Osmanlı İmparatorluğu'nun hakimiyet sürdüğü dönem olmuştur. Bölgede Osmanlı hakimiyetinin sona ermesiyle başlayan ve günümüze kadar süregelen kargaşa Ortadoğu'dan hiç eksik olmamıştır.¹¹ Bulunduğu konum itibariyle stratejik olarak küresel ekonominin yanında uluslararası güçlerin askeri ve güvenlik politikalarını da etkileyebilecek özelliklere sahip Ortadoğu coğrafyası, 15. yüzyıldan itibaren Dünya'nın farklı güçlerinin egemen olmak istediği bir bölge olmuştur. Bölge için farklı dönemlerde İspanya ve Portekiz; İngiltere, Osmanlı ve Rusya gibi devletler savaşmış, Soğuk Savaş döneminde ise bölge Amerika için önemli bir üs olmuştur.¹²

Sonuç olarak sahip olduğu özelliklerle Ortadoğu, tarih boyunca küresel ve bölgesel güçlerin etkin güç olmak için birtakım politikalar uygulamaya çalıştıkları ve uğruna kanlı çarpışmaların defalarca kez yaşandığı bir alan olmuştur. Günümüzde ise Dünya güç siyasetinin odak noktası haline gelen Ortadoğu çok çetin mücadelelere sahne olmaktadır. Bugün bölgede devam etmekte olan İsrail-Filistin çatışması bu durumun günümüzde bölgede ne denli şiddetli boyutlara ulaştığını gözler önüne sermektedir.

¹⁰ Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, 3.Baskı, İstanbul, Alfa Yayınları, (2017), s.27.

¹¹ Hamit Çelik, "Ortadoğu'da ABD Politikaları ve Büyük Ortadoğu Projesi", *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi*, Ankara, 2014, s.16.

¹² Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, s. 29.

2.Abd'nin Ortadoğu Politikası

Uzun yıllar Osmanlı egemenliği altında yaşamış olan Ortadoğu, Osmanlı Devleti'nin yıkılış süreciyle birlikte Batılı emperyalist devletlerin hedefi olmuş ve I. Dünya Savaşı sonrasında da tamamen Batı'nın eline geçmiştir. Bölgenin rezerv olarak Dünya'nın en zengin petrol yataklarını barındırdığını ve küresel güç olabilmenin en önemli etkenlerinden birinin petrol olduğunu fark eden İngiltere ve Fransa, Osmanlı'nın bölgedeki egemenliğine son vererek kendi egemenliklerini kurmak istemiş ve bölgeyi paylaşma yarışına girmişlerdir. Bölgede benzer hedefleri olan Rusya ve Almanya sorununu da I. Dünya Savaşı'yla ortadan kaldıran İngiltere ve Fransa bölgeye egemen olmayı başarmıştır. Ancak, 20. yüzyılda bölgede üçüncü bir güç olarak Yahudi milliyetçiliği ortaya çıkmıştır. Filistin'de Yahudi Devleti kurma hedefiyle Sultan Abdülhamit zamanında bölgeye girmek isteyen Siyonistler Sultan'ın tepkisi ve aldığı önlemlerle beklemek zorunda kalmışlardır. Ancak I. Dünya Savaşı'nın bitmesiyle birlikte bölgenin Osmanlı egemenliğinden çıkması, Yahudiler için bulunmaz bir fırsat olmuştur.¹³ Diğer taraftan Ortadoğu'yu kendi çıkarları yönünden “yaşamsal öneme sahip bölge” olarak gören ABD bölgeye dair politikalar başlatmıştır. I. Dünya Savaşı ve sonrası petrolün temel enerji kaynağı olarak büyük bir önem kazanması ABD'nin Ortadoğu'ya ilgisini daha da artırmıştır. Bölgedeki zengin petrol kaynaklarını ele geçirme ve petrole bağımlı ülkeler üzerinde söz sahibi olabilmek için uluslararası rekabete dâhil olan ABD, Soğuk Savaş döneminde SSCB ile rekabet etmiş, Soğuk Savaş döneminin sona ermesiyle birlikte bölgenin tek süper gücü haline gelmiştir.¹⁴ Jeopolitik ve jeostratejik açıdan politikalarını Ortadoğu üzerinden şekillendirmeye başlayan ABD, bölgedeki egemenliğini kaybetmeye başlayan İngiltere'nin yerini almış, İkinci Dünya Savaşı ile birlikte ise bölgedeki varlığını askeri anlamda da hissettirmiştir. Bölgedeki politikalarını koşullara göre zaman zaman değiştiren ABD için Ortadoğu ekonomik, stratejik, siyasi anlamda asla vazgeçemeyeceği bir bölge olmuştur.

ABD'nin Ortadoğu'ya yönelik politikalarını belirleyen en önemli etken bölge petrol kaynaklarının zenginliği ve buna bağlı olarak gelişen ekonomik çıkarlarıdır. Bunun dışında Soğuk Savaş dönemiyle başlayan ABD-SSCB arasındaki güç mücadelesi, bölgede kurulan ve bir Yahudi devleti olan İsrail'in güvenliğini sağlama, Şii tehdidi ve bölgedeki Amerikan karşıtlığı gibi etkenler Amerika'nın Ortadoğu'daki politikalarını belirleyici unsurlar olarak ifade

---

¹³ Hikmet Erol, *Geçmişten Günümüze ABD'nin Ortadoğu Politikası*, <http://www.tuicakademi.org/index.php/kategoriler/amerika/252-gecmisten-gunumuze-abdnin-ortadogu-politikasi>.

¹⁴ A. Öner Pehlivanoğlu, *Ortadoğu ve Türkiye*, Kastaş Yayınları, İstanbul, (2004): 262-265.

edilebilir. ABD, Ortadoğu'nun bu karmaşık yapısı içinde Arap coğrafyasının güç dengesini de kontrol altında tutmak istemiş ve bu sebeple sık sık politika değişikliği yaparak dengeyi korumaya çalışmıştır. Başka bir ifadeyle, gerektiğinde bölge ülkelerine müdahale eden ABD, eğer istikrarlı bir yapı varsa bu istikrarın korunması için de çaba sarfetmiştir.¹⁵ Esasen Soğuk Savaş döneminde 1957 yılında yayınladığı Eisenhower Doktrini ile dikkatini bu coğrafyaya yönelten ABD, bu doktrin doğrultusunda Ortadoğu ülkelerine askeri ve ekonomik yardımda bulunulması, özellikle komünist bir devletten bölge ülkelerine saldırı olması ve bölge ülkelerinin talebi olması halinde Amerikan Silahlı Kuvvetleri'nin bölge ülkelerinin güvenliği için kullanılmasına karar vermiştir.¹⁶ Böylece ABD, bir yandan bölge ülkeleriyle yakın ilişki kurmaya diğer yandan ise soğuk savaş süresince SSCB'nin bölgede yayılmasının önüne geçmeye çalışmıştır.

Ortadoğu'da hakim güç olmak isteyen ABD ile güneyde sıcak denizlere doğru sınırlarını genişletme hedefi olan SSCB arasındaki bu rekabet siyasi, ideolojik ve ekonomik çatışmaların karakterini de şekillendirmiştir. Başka bir deyişle, SSCB'nin sıcak denizlere hayali ve ABD'nin buna karşı yürüttüğü çevreleme politikası Ortadoğu üzerindeki çatışma sahasının sınırlarını çizmiştir. Soğuk Savaş süresince bölgenin ekonomik ve jeostratejik önemi ülkeler arası çatışmanın ve rekabetin ana sebebini oluşturmuştur. Soğuk Savaş sonrası ise enerji kaynaklarını kontrol altına alma amacı Ortadoğu'nun önemini daha da artırmış ve egemen güç durumundaki ABD'nin tasarrufu ile bölge Batılı emperyalist güçlerin çıkarlarına entegre edilmeye çalışılmıştır. 20. yüzyıl itibarıyla sömürgeci devletlerin çıkarlarına göre dizayn edilen Ortadoğu'da girilen mücadeleler ilerleyen süreçte Körfez Savaşına ve Irak'ın işgaline kadar gitmiştir.¹⁷

Uluslararası arenada ortaya çıkan ABD-Sovyet çatışması devletlerin Ortadoğu politikasına da etki etmiştir. Soğuk Savaş döneminde SSCB'nin Ortadoğu'da var olmasına engel olmak ve buna bağlı olarak Ortadoğu petrolünün Batı'ya güvenli bir şekilde ve düşük fiyatlarla naklini sağlamak ABD'nin bölgedeki en önemli politikalarından birini oluşturmuştur. Buna karşın SSCB de ABD'nin bölgedeki üstünlüğüne son vermek için, zaman zaman bölgede farklı ittifaklar kurmaya çalışmış ve özellikle Arap-İsrail çatışmalarında Arap yanlısı tavırlar ortaya koyarak bölgedeki etkinliğini artırmaya çalışmıştır. Neticede iki süper güç arasındaki çatışma ve rekabet bölgede ortaya konan politikaları etkilemiş,

---

¹⁵ Gerard Dorel, **Amerikan İmparatorluğu Atlası**, Altuğ A.(çev.), NTV Yayınları, İstanbul, 2007.

¹⁶ Tayyar Arı, **Irak, İran ve ABD: Öncü Savaş, Petrol ve Hegemonya**, Alfa Yayınları, İstanbul, (2004), s.224.

¹⁷ Davut Dursun, "Ortadoğu'nun Ekonomik, Sosyal Ve Siyasi Yapı Özellikleri Üzerine Genel Tespitler", s.1244.

Ortadoğu'da uzun yıllar “bölgesel Soğuk Savaş” yaşanmasına neden olmuştur.¹⁸ Ancak bölgedeki bütün gelişmeleri Soğuk Savaş'la açıklamak yeterli olmayacaktır. İşgaller sonrası bölgede ortaya çıkan Arap milliyetçiliği, siyasal İslam'ın ön plana çıkması ve bunlarla beraber alevlenen Arap-İsrail çatışması gibi gelişmeler bölgenin kendi iç dinamikleriyle ortaya çıkmıştır. Bütün bu gelişmelerle beraber Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve Körfez Krizi bölgede ortaya çıkacak yeni politikalarda etkili olmuştur. ABD bölgedeki rolünü ve ilişkilerini bu gelişmeler sonrasında yeniden tanımlamaya çalışmış, İkinci Dünya Savaşı sonunda uluslararası arenada en önemli güç haline gelerek Ortadoğu'da da egemen güç konumuna kısa sürede ulaşmıştır.

2.1.ABD'nin Ortadoğu Politikasını Belirleyen Faktörler

2.1.1. Petrol ve Jeopolitik Konum

Uluslararası rekabette söz sahibi olmak ve Dünya'da egemen güç olmak hedefi 19. yüzyıldan itibaren devletlerin temel amaçlarından biri olmuştur. Bu nedenle tarih boyunca yaşanan devletlerarası kritik siyasi mücadelelerin altında enerji kaynaklarına ulaşabilmek, kullanımını ve naklini kontrol edebilmekle ilgili çıkar çatışmaları yatmaktadır.¹⁹ Zengin petrol yataklarının keşfiyle birlikte emperyalist ülkelerin dikkatini çeken Ortadoğu sosyo-ekonomik çıkarların çatıştığı bir alan haline gelerek devletlerarası rekabetin kilit noktası olmuştur.

Dünyada tüketilen enerji kaynaklarının içinde % 32,6 ile ilk sırada yer alan petrolün, Dünya mevcut rezervlerinin % 51,8'i Ortadoğu'dadır. Güney ve Orta Amerika'da % 19,4, Kuzey Amerika'da % 13,7, Avrupa ve Asya'da % 9,1, Afrika'da % 3,5 ve Asya Pasifik'te % 2,5 petrol rezervi bulunmaktadır. Petrol tüketimini bölgelere göre kıyasladığımızdaysa, % 33,9 ile Dünya'da en fazla mal ve hizmet üreten ülkelerin içinde olduğu Asya Pasifik bölgesi en fazla petrol tüketen bölgedir. Bu bölgeyi % 24,3'lük payla Kuzey Amerika kıtası, % 20,4'lük payla Avrupa ve Avrasya takip etmektedir.²⁰ Bu oranlar göstermektedir ki petrol rezervine sahip olan bölgeler ile tüketiminin en fazla olduğu bölgeler birbirinden farklıdır. Bu verilerden de anlaşıldığı üzere petrole ihtiyaç duyan ülkelerin bu yeraltı kaynağına sahip olmaması bu yönüyle zengin Ortadoğu'yu dünyanın en önemli stratejik alanı haline getirmektedir.

Dünya üzerinde çıkarılan en kaliteli, maliyeti yönünden de en ucuz petrol Ortadoğu bölgesindedir. Maliyet açısından petrolün varili ABD'de 10, Meksika'da 13 dolara çıkarılırken, Ortadoğu'da Arabistan'da 1,5, Irak'ta 1 dolara

¹⁸ Malcolm Kerr, The Arab Cold War: Gamal abd-al Nasir and His Rivals, 1958-1970, London, New York, Published for the Royal Institute of International Affairs by Oxford University Press, 1971.

¹⁹ Metin, M., **Politik ve Bölgesel Güç Hazar**, İstanbul, IQ Kültürsanat Yayıncılık, 2004, s.199.

²⁰ Kaynak: BP Statistical Review of World Energy 2015.

çıkarılmaktadır. Bunun yanında Ortadoğu rezervinde bulunan doğalgaz (150 yıl) ve petrolün (80 yıl) ömrünün de diğer bölgelere göre oldukça uzun olduğu bilinmektedir. Enerji kaynakları bakımından Ortadoğu'nun bu yapısı göstermektedir ki, bölge bugün olduğu gibi gelecek yıllarda da önem arz etmeye devam edecek ve bu nedenle büyük mücadelelere sahne olacaktır.²¹

19.yüzyıl itibariyle Ortadoğu'da petrolün bulunması bölgenin önemini giderek artırmıştır. Tarih boyunca Dünya egemenliğini hedefleyen devletler her fırsatta bu bölgeye egemen olmaya çalışmışlar, Dünya'nın süper gücü olan devletler de Ortadoğu üzerinden hâkimiyetlerini güçlendirmiş ve politikalarını da bölgedeki egemenliklerine göre şekillendirmişlerdir.²² Ortadoğu'da petrolün bulunması ve giderek değer kazanmasına paralel olarak bölgede bulunan kara ve deniz yollarının stratejik önemi daha da artmıştır. Dünyadaki bütün ülkelerin enerji kaynaklarına olan bağımlılığı ve birbirlerine karşı egemenlik kurma çabası uluslararası arenada Ortadoğu'yu kontrol etme zorunluluğu doğurmuştur. Bu zorunluluğun en önemli sebebi Ortadoğu'nun birçok kapıyı açabilecek kilit bir coğrafya görevini yerine getirebilmesidir.²³ Petrolün vazgeçilmez enerji kaynağı olarak görülmeye başlandığı Dünya'nın ilk büyük hesaplaşması olan I. Dünya Savaşı sonrasında ABD'nin Ortadoğu'ya ilgisi artmıştır. Bu dönemden itibaren ABD'nin Ortadoğu politikası, "bölgenin zengin enerji kaynaklarına erişebilmek ve bölge üzerinde tek söz sahibi olmak" üzerinde gelişmiştir. Soğuk Savaş Dönemi SSCB-ABD rekabetinin son bulmasıyla yeni bir dönem başlamış ve ABD bölgenin tek süper gücü olmuştur.²⁴ Bugün ortalama %30 oranında Ortadoğu'da çıkan petrole bağımlı olan Amerika, zengin petrol kaynakları olan Ortadoğu dışında petrol olan başka yerlerde de petrolü ucuza mal edemediği için kendi çıkarları doğrultusunda bölge politikalarını sürdürmek zorundadır. Sonuç olarak, ABD'nin bölgeye yönelik temel kaygısı ekonomik çıkarlarını sürdürebilmek ve korumak olmuştur.²⁵ Tarih boyunca devletlerarası en büyük mücadelelerin ticaret yolları ve enerji kaynakları üzerinden yapıldığı göz önünde bulundurulduğunda enerji kaynakları, üretim ve pazar bölgeleri üzerinden yaşanan rekabet günümüzde de ülkelerin politikalarını önemli ölçüde etkilemektedir. Bu bağlamda Dünya'da en önemli enerji kaynaklarına ve ticaret yollarına sahip olan Ortadoğu'da yaşanan mücadelenin temelinde bu enerji kaynakları üzerinde söz sahibi olabilmek yarışının yatmakta olduğu açıktır.²⁶

---

²¹ Yılmaz, "Ortadoğu'nun Jeo-Ekonomik Önemi Ve Abd'nin Ortadoğu Politikasının Ekonomik Nedenleri", s.103-110.

²² Dursun, "Ortadoğu'nun Ekonomik, Sosyal Ve Siyasi Yapı Özellikleri Üzerine Genel Tespitler", s.1240-1241.

²³ Cengiz Çandar, **Ortadoğu Üzerine Aykırı Düşünceler**, Bir yayıncılık, İstanbul, (1984), s.37.

²⁴ A.Öner Pehlivanoglu, **Ortadoğu ve Türkiye**, Kastaş Yayınları, İstanbul, 2004: 262-265.

²⁵ Tayyar Arı, **Irak, İran ve ABD, Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya**, Alfa Yayınları.

²⁶ Muazzez Harunoğulları, "Orta Doğu Jeopolitiği ve Küresel Güçlerin Enerji Mücadelesi", **Humanitas**, 5(9), 2017, s. 123.

Bilhassa Sanayi Devrimi'nin yaşanması sonrası Ortadoğu sadece önemli ticaret yollarının merkezi değil aynı zamanda hammadde ve enerji kaynaklarını bünyesinde barındıran vazgeçilemez bir yer olmuştur. Bunun yanında bölgede var olan hammadde ve enerjinin tüm Dünya'ya pazarlanmasının ortaya çıkardığı durum bölgeye yeni bir jeoekonomik anlam kazandırmıştır. Ortadoğu'nun bu yeni özelliği bölge üzerinde devam eden mücadele ve rekabetin yönünü, şeklini ve anlamını da değiştirmiştir.²⁷

Üç kıtanın birleştiği, semavi dinlerin merkezi konumunda yer alan Ortadoğu'da yüzyıllardır devam eden ve Dünya'nın hiçbir yerinde görülmemiş, büyük ve acımasız bir mücadele yaşanmaktadır. Özellikle var olan ticaret ve ulaşım yollarının kontrolünün yanında Süveyş kanalının açılması ve Dünya'nın en zengin petrol yataklarının bölgede keşfiyle birlikte bölge güçler arası çatışma alanına dönüşmüştür.²⁸

2.1.2. İsrail

ABD'nin Ortadoğu'ya yönelik politikalarını belirleyen en önemli etken bölge petrol kaynaklarının zenginliği ve buna bağlı ekonomik çıkarları olmakla birlikte bölgedeki vazgeçilmez amaçlarından biri de İsrail'in güvenliğinin sağlanmasıdır. Ortadoğu'da yaşanan karmaşanın baş aktörlerinden olan İsrail, tüm Batılı emperyalist devletler; özellikle İngiltere ile ABD tarafından kayıtsız şartsız desteklenmekte, İsrail'in bölgede yürüttüğü hukuk ve insanlık dışı politikalar görmezden gelinmektedir. Nitekim bu devletler "Topraksız bir halkın halksız bir toprağı elde etme isteğı" şeklinde adlandırılan İsrail'in kuruluşuna da destek olmuşlardır.²⁹

1956 yılında Mısır'ın Süveyş Kanalı'nı millileştirme teşebbüsü karşısında İsrail ile anlaşan İngiltere ile Fransa'nın Mısır'a kuvvet göndererek kanalı ve Sina Yarımadası'nı işgal etmeleri ABD'nin ilgisini bölgeye yöneltmiş, işgalin sonlandırılması ve askeri güçlerin bölgeden çekilmesi konusunda ABD Sovyetler Birliğı ile birlikte duruma sert tepki göstermiştir. Bu olayla Ortadoğu'yla daha yakından ilgilenmeye başlayan ABD'nin Yahudilerle olan ilişkisi daha önceki yıllara dayanmakla beraber Başkan Wilson'dan itibaren tüm ABD başkanları Yahudilere bir devlet kurulması meselesine sıcak bakmışlardır. Bu amaçla da Balfour Deklarasyonu ve Sykes-Picot Anlaşmasıyla birlikte, 1947'de BM'nin

²⁷ Ahmet Davutoğlu, **Stratejik derinlik. Türkiye'nin Uluslararası Konumu**, İstanbul, Küre Yayınları, 2002, s.134.

²⁸ Nasır Niray, "Bölgesel ve Küresel Gelişmeler Işığında Orta Doğu'da Oluşan Siyasal Gelişmeler Ve Türkiye'nin Yeri", F.Ü. **Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Birinci Ortadoğu Semineri Bildirileri**, Elazığ, 2004, s. 9.

²⁹ Muhittin Ataman, "Değerler ve Çıkarlar: ABD'nin Ortadoğu Politikasını Belirleyen Temel Unsurlar ve İlkeler", s.415.

https://www.ormer.sakarya.edu.tr/uploads/files/17_degerler_ve_cikarlar_abdnin_ortadogu.pdf

Filistin'i üçe bölme planını da, bir Yahudi devletinin kurulması hususunda desteklemişlerdir.³⁰

ABD, Ortadoğu'da dış politikada İsrail'in güvenliği konusunu zaman zaman kendi güvenliği ile eşdeğer tutmuştur. ABD'nin bu tutumunun altında İsrail'in bölgede Batı'ya temsil etmesi ve bölgedeki konumunu ihtiyaç duyulduğunda ABD'nin çıkarları doğrultusunda kullanması amacı yatmaktadır. Ayrıca, Amerika'daki Yahudi lobilerinin etkinliğinin iç politika için önemli bir avantaj sağlaması iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişimini etkilemiş ve bu ilişki İkinci Dünya Savaşı'yla birlikte süreklilik arz etmiştir.³¹

ABD Başkan Wilson döneminden itibaren Ortadoğu'da Yahudi devletinin kurulması konusunu desteklemiş, İkinci Dünya Savaşı sonrasında 26 Kasım 1947 tarihinde BM Genel Kurulu'nda Filistin'de bir Yahudi devleti kurulması için oylama yapılmasını talep etmiş, ancak salt çoğunluğun sağlanamaması nedeniyle talebi kabul görmemiştir. Bu gelişme sonrası Genel Kurul'da verilen arada, Latin Amerika ülkelerine baskı yapmak yoluyla yapılan 29 Kasım tarihli üçüncü oylamada İsrail'in kurulmasını sağlamıştır. Bu gelişmeler sonrası 14 Mayıs 1948'de kurulan İsrail'i ilk tanıyan devlet ABD olmuştur. Dikkat çekicidir ki bölgede İsrail devletinin kurulmasıyla ilgili bir gazetecinin Truman'a sorduğu: *“Bütün bu telaşın sebebi nedir? İsrail'i ileriki zamanlarda tanıyabilirdiniz. Bölgede 100 milyonun üzerinde Arap halkı var ve bu durum onların kırılmalarına neden olabilir.”* sorusuna karşılık, Truman'ın *“Benim seçim bölgemde hiç Arap yok!”* diyerek cevap vermesi aslında ABD başkanının Yahudilerin oylarıyla iktidara geldiğinin itirafı olmuştur.³²

İsrail'in bağımsızlığını tanıyan ilk devlet olan ABD, bir yandan İsrail'in hukuksuz olarak silahlanmasını desteklerken diğer yandan bölge devletleri ile İsrail arasında arabuluculuk yaparak İsrail devletinin varlığını kabul ettirmeye çalışmıştır. ABD başkanı Jimmy Carter, İsrail'in ne olursa olsun destekleyeceğini şu sözlerle ifade etmiştir;

“...İsrail ile özel bir ilişkimiz var. Ortadoğu'daki birinci önceliğimiz İsrail'in var olma, hayatta kalma ve sonsuza kadar varlığını sürdürme hakkını korumaktır. Bu, İsrail ile aramızdaki özel ilişki... İsrail'in bir ulus olarak korunması, İsrail'in güvenliğinin ve İsrail halkının haklarının garanti altına alınmasıyla ilgili taahhüdümüz var... En kesin ifade ile şunu

³⁰ Haydar Oruç, “ABD'nin İsrail-Filistin Politikası”,2014, s.1-2

https://www.academia.edu/10234282/ABDnin_%C4%B0srail_Filistin_Politikas%C4%B1

³¹ Muhsin Baran, “Abd'nin Ortadoğu'daki Ekonomik Ve Askeri Güvenlikleştirmeleri: 1945-1980 Arası Dönem”, *Uygulamalı Ekonomi ve Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 1, Mart 2019, s.63-64.

³² Abit Yaşaroğlu, *Yahudilik ve Siyonizm Tarihi*, İstanbul, 2011, s.78-109.

vurgulamak isterim ki İsrail'e olan yardımımız özgecil bir davranış ve aynı zamanda İsrail ile yakın ilişkimiz ABD'nin ahlaki ve stratejik çıkarlarından kaynaklanmaktadır. Karşılıklı ilişkilerimiz, çıkarlarımız ve taahhütlerimiz var... Kriz dönemlerinde İsrail'e güvenebileceğimizi biliyoruz. Ve İsrail halkı da bu dönemlerde ABD'ye güvenebileceğini biliyor. Camp David Anlaşması müzakerelerinde Filistinlilerin meşru hakları için çalışırken İsrail'in güvenliğine zarar veren hiçbir şeyi kabul etmeyeceğimizi söyledim. Bu, İsrail'in güvenliği ve refahı konularında verdiğimiz taahhütler ve İsrail'in güvenliğinin ABD'nin güvenliği ile yakından ilintili olduğu gerçeğinden kaynaklanmaktadır...’’³³

ABD'nin İsrail'in kurulmasından sonra 1948-1967 yılları arasında Ortadoğu'daki en önemli amacı SSCB'yi bu bölgeden uzak tutmak ve bölgeye yapabileceği müdahaleleri kontrol etmek olmuştur. Uluslararası arenada stratejik dengenin önemli olduğu Soğuk Savaş yıllarında Arapların küstürülmemesi ve bu dengenin SSCB lehine bozulmaması ABD için hayati önem taşımıştır. Bölgede Arap milliyetçiliğinin artarak Batı karşıtı bir hal alması ve buna karşılık İsrail'in her şartta desteklenmesi tüm dengelerin bozulmasına neden olmuş ve bölge halkının SSCB'nin etkisi altına girme olasılığını artırmıştır. Bu durumda SSCB'nin bölgede etkili olmasını ve yayılmasını engellemek için İsrail ABD'nin yanında yer almış ve bölgede Amerikan egemenliğinin sağlanmasında yardımcı olmuştur.³⁴

Özetle; ABD'nin Ortadoğu'daki siyasi, ekonomik ve stratejik çıkarları doğrultusunda Sovyet tehdidinin etkisiyle gelişen Amerika dış politikası bölgenin ve İsrail'in güvenliği üzerine kurulmuştur. Bu politikalar ışığında ABD'nin bölgede etkin bir şekilde bulunma amacı, öncelikle bölgede SSCB'nin etkisinin kırıları olarak bölgedeki ekonomik (petrol) çıkarlarını korumak ve genişletmek, enerjiye bağımlı ülkelerin üzerinde etkin bir rol oynamak ve her şartta desteklediği İsrail'in güvenliğini sağlamak olmuştur.

2.1.3. ABD-SSCB Mücadelesi

İkinci Dünya Savaşı sonrası uluslararası arenada önemli bir aktör olmayı başaran ABD, yürüttüğü stratejik dış politikalarıyla Ortadoğu'da da bölge-dışı egemen güç konumuna gelmiştir. Ortadoğu politikasını etkileyen en önemli konu

---

³³ Baran, “Abd'nin Ortadoğu'daki Ekonomik Ve Askeri Güvenlikleştirmeleri: 1945-1980 Arası Dönem”, s.64.
³⁴ Stephen M. Walt-John Mearsheimer, **İsrail Lobisi ve Amerikan Dış Politikası**, Profil Yayıncılık, Çev. Elif Ocak, İstanbul, 2007, s. 14.

ise Soğuk Savaş döneminde başlayan ABD-SSCB rekabeti olmuştur. Bu kapsamda SSCB'nin etkinliğini ortadan kaldırarak Ortadoğu'da başat güç olabilmek, bölgedeki egemenliğini sağlayarak Ortadoğu petrolünün ucuza ve güvenli bir şekilde naklini sağlamak Soğuk Savaş döneminde ABD'nin en mühim hedefi olmuştur. ABD'nin bölgede kurmaya çalıştığı üstünlüğe karşı SSCB de bölgede farklı ittifaklar kurmuş, Arap milliyetçiliği ve buna bağlı ortaya çıkan Arap-İsrail çatışmasında Arap yanlısı takındığı tavırlarla bölgedeki etkinliğini artırmaya çalışmıştır. Sonuç olarak bölgede ortaya çıkan iki süper güç arasındaki rekabet iki ülkenin Ortadoğu politikasında etkili olmuş ve iki ülke arasında “Bölgesel Soğuk Savaş” yaşanmasına neden olmuştur.³⁵

Soğuk Savaş dönemi boyunca ABD ideolojik bir dış politika izlemiş, bu dönemde daha çok dört konu üzerinde politikalarına yön vermiştir. Bu konulardan en önemlisi, SSCB'nin etkisiyle Dünya çapında ortaya çıkan komünizmin yayılma tehlikesi ve Sovyetlerin askeri/siyasi tehdidine karşı uluslararası arenada caydırıcı politikalar izlenmesidir. Komünizm yanlıları ve Amerikan egemenliğine karşıt güçlerin caydırılması (caydırma politikası) ve komünizmin sınırlarının çevrelenmesi (çevreleme politikası) ABD dış politikasının temel hedefi olmuştur. ABD bu politikalarını en etkili şekilde Ortadoğu'da uygulamıştır. “Yeşil Kuşak” projesi ile Müslüman devletlerden kurulan oluşum ile “din düşmanı” olarak görülen SSCB kuşatılmaya çalışılmıştır. 1947'de yayınlanan Truman Doktrini ve 1950'de kurulan Bağdat Paktı ile daha sonrasında hazırlanan Eisenhower Doktrini ve Ankara merkezli kurulan CENTO SSCB'nin olası Ortadoğu'ya yapabileceği müdahaleye engel olmaya yönelik ABD politikalarının ürünü olmuştur.³⁶

SSCB 1954 sonrası yıllarda çok önemli bir pazar haline getirdiği Ortadoğu'da ilk silah satışını Mısır'a yapmasıyla birlikte bölgede daha etkin bir güç olmaya başlamıştır. ABD, İngiltere ve Fransa SSCB'nin Ortadoğu'da etkisinin artmasından rahatsız olmuş, SSCB'nin yaptığı silah ticaretine misilleme olarak İngiltere ve ABD finanse ettikleri Mısır da yapılan Asvan Barajı Projesine desteklerini kesmiştir. Bu durumun hemen sonrasında Nasr'ın Süveyş Kanalına yaptığı millileştirme hareketi sonrası İngiltere, Fransa ve İsrail Mısır'a saldırmıştır. Ülkeler arasında çıkan bu gerginlik zamanla Mısır-İsrail arasında silahlanma yarışına dönüşmüş ve iki ülke bölgede yoğun olarak silahlanmaya başlamıştır.³⁷

---

³⁵ Malcolm Kerr, **The Arab Cold War: Gamal abd-al Nasir and His Rivals**, 1958-1970, London, New York, Published for the Royal Institute of International Affairs by Oxford University Press, 1971.

³⁶ Muhittin Ataman, “Değerler ve Çıkarlar: ABD'nin Ortadoğu Politikasını Belirleyen Temel Unsurlar ve İlkeler”, s.402.

https://www.ormer.sakarya.edu.tr/uploads/files/17_degerler_ve_cikarlar_abdnin_ortadogu.pdf

³⁷Ferhat Pirinççi, **Silahlanma ve Savaş, Ortadoğu daki Silahlanma**

İki kutuplu güç mücadelesinde ABD ile SSCB 1991 yılına kadar çekişme içerisinde olmuştur. I. Dünya Savaşı sonrasında İngiltere Ortadoğu'dan çekilmeye başlamış, bölgede egemen güç haline gelen ABD ise planladığı Ortadoğu politikasını İkinci Dünya Savaşı sonrası daha net ortaya koymuştur. Bölgede ortaya çıkan Sovyet tehdidine karşı ise Türkiye, Yunanistan ve İran üzerinden planlanan Truman Doktrini hazırlanmıştır. Buna göre; “Eğer Türkiye ve İran SSCB kontrolüne girerse bütün Ortadoğu bundan etkilenerek SSCB-ABD mücadelesinde Sovyetler üstünlük kurabilir” düşüncesi hâkimdir. Bu nedenle ABD başkanı Truman, Sovyet tehlikesine karşı çevreleme politikası izlenmesine karar vermiştir.³⁸ Truman'dan sonra başkan olan Eisenhower'ın Ortadoğu'ya yönelik “Dünya'nın en stratejik öneme sahip bölgesi” söyleminin ardından iki ülke arasındaki mücadele daha net gün yüzüne çıkmış ve Eisenhower, Sovyetlerin Ortadoğu'daki etkisini azaltmak için bölgedeki Araplarla pakt kurmaya karar vermiştir. Bu hedefler doğrultusunda Türkiye ve Irak arasında başlatılan Bağdat Paketi'na başta Mısır, Suriye ve Suudi Arabistan karşı çıktığıysa da daha sonra İngiltere ve İran da katılmıştır.³⁹

1991 yılında SSCB'nin dağılması bir dönüm noktası olmuş, ABD ve SSCB arasında süregelen ideolojik rekabet sona ermiş ve devletlerarası ilişkiler yeniden düzenlenmeye başlamıştır. Amerika'nın Soğuk Savaş döneminde Komünizme karşı verdiği mücadele SSCB'nin çökmesiyle başarıyla sonuçlanmış, Soğuk Savaş'ın bitişiyse ABD tüm dış politikalarını Ortadoğu'ya göre şekillendirmiştir. Devletlerarası Soğuk Savaş sonrası yeniden şekillenmeye başlayan ‘Yeni Dünya’ düzeninin dikkat çeken en mühim olayı Irak'ın Kuveyt'i işgali olmuştur. Kuveyt'in işgali sadece Ortadoğu'nun değil, bölgedeki petrol akışının varlığı sebebiyle uluslararası bir sorun olmuştur. Tüm bu gelişmeler ışığında ABD, NATO ve birçok Arap devletinin de yer aldığı çok uluslu bir ittifak kurmuş ve bölgeye askeri müdahale için hazırlık yapmaya başlamıştır. Irak'ın Kuveyt'ten çekilmemesi halinde Irak'a karşı harekât başlatacağını açıklayan Birleşmiş Milletler (BM) Güvenlik Konseyi, Irak lideri Saddam Hüseyin'in ultimatoma uymaması ve Kuveyt'ten birliklerini çekmemesi üzerine 17 Ocak'ta Irak'a karşı harekât başlatmıştır. BM harekâtı karşısında direnemeyen Irak'ın kısa sürede yenilmesi üzerine 27 Şubat'ta ateşkes yapılmıştır.⁴⁰

Irak'ın yenilgisiyle sonuçlanan Körfez Savaşı'nın ortaya koyduğu en önemli sonuç bölgede egemen olmayı düşünen devletler için bir örnek teşkil etmesidir.

Girişimleri'nin Küresel ve Bölgesel Güvenliğe Etkisi Soğuk Savaş Dönemi, Dora Yayıncılık., s.179-222.

³⁸ Tayyar Arı, **Irak, İran ve ABD, Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2004, s. 224.

³⁹ Mehmet Gönlübol, Haluk Ülman, **Olaylar Türk Dış Politikası: 1919-1995**, Siyasal Kitapevi, 1996.

⁴⁰ Oral Sander, **Siyasi Tarih**, 8. Baskı, Ankara, İmge Kitabevi., 2000, 508-510.

Bu harekât neticesinde ABD, Ortadoğu'da ve Basra Körfezi'nde kesin hakimiyet sağlamıştır. ABD'nin Basra Körfezi'nde kurduğu bu üstünlükte SSCB'nin dağılmasının etkili olup olmadığının tartışılması ve değerlendirilmesi gereken bir konu olduğu muhakkaktır.⁴¹

Kuveyt'in Irak tarafından işgaliyle başlayan ve başarısızlıkla biten Körfez Savaşı'nın uzun vadede en mühim sonucu köktenci akımların Ortadoğu'da güçlenmesini sağlamasıdır. Körfez Savaşı'nda ABD önderliğinde kurulan ittifakta yer alan devletlerin Batı'nın çıkarları için birbirleriyle savaşmaları Arap Birliği'ne darbe vurmuş ve böyle bir birliğin asla kurulamayacağını ortaya koymuştur. Arap bölgesinde ulus-devlet anlayışının benimsenmemesi Körfez Savaşında mezhepler arası çatışmalara ve bölünmelere sebep olmuştur. Bu bakımdan Kuveyt'in işgali ve ortaya çıkardığı sonuçlar tüm Ortadoğu'yu etkilemiş, ilerleyen süreçte Irak'ın etkisiz hale getirilmesi ve uygulanan yaptırımlarla bir diğer güçlü devlet olan İran'ın bölgede üstünlük kurmasına yol açmıştır.⁴²

Amerika'nın Ortadoğu'ya müdahaleci yaklaşımı ve bunun devamında yaşanan Körfez Savaşı bölgede Amerikan karşıtlığını giderek artırmaya başlamış, bu da 11 Eylül terör saldırılarına doğru sürecin adım adım ilerlemesine sebep olmuştur. Uluslararası arenada Başkan Clinton ile başlayan ılımlı yaklaşım ve barış süreci Başkan Bush ile sona ermiştir.⁴³

Başkan Bush Yeni Dünya Düzeni ile ilgili Haziran 1992'de yaptığı bir konuşmada şu sözleri sarf etmiştir: “Dünya üzerinde şu ana kadar iki askeri güçten bahsedilebilir ancak şu andan itibaren Dünya üzerinde tek bir süper güç vardır. Tüm Dünya, bu durumu kesin bir şekilde kabul edecektir. Çünkü bize güveniyorlar ve haklılar da. Onlar bizim adil olduğumuza, her zaman doğru olanı yapacağımıza inanıyorlar.”⁴⁴

2.1.4. Amerikan Karşıtlığı

İkinci Dünya Savaşı'na kadar dış politikasını barış üzerine kuran ABD, bu tarihten sonra dış politika ve özellikle Ortadoğu ile ilişkilerinde farklı bir yol izlemiştir. Dünya'da “süper güç” olmak isteyen ABD, Ortadoğu politikasını üç ana konu etrafında oluşturmuştur: petrol, İsrail ve anti-komünizm.

---

⁴¹ Selim Kurt, “Soğuk Savaş Sonrası ABD'nin Ortadoğu Politikası”, **Tarih Okulu Dergisi**, Sayı 19, 2014, s. 174.

⁴² Oral Sander, **Siyasi Tarih**, 8.Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2000, s.512-513.

⁴³ Hikmet Erol, “Geçmişten Günümüze ABD'nin Ortadoğu Politikası”, 2010 .

<http://www.tuicakademi.org/index.php/kategoriler/amerika/252-gecmistengunumuzu-abdnin-ortadogu-politikasi>.

⁴⁴ Selim Kurt, “Soğuk Savaş Sonrası ABD'nin Ortadoğu Politikası”, **Tarih Okulu Dergisi**, Eylül 2014, Sayı 19, s. 173.

ABD-SSCB çatışması sebebiyle Soğuk Savaş döneminde özellikle Ortadoğu çetin bir mücadeleye sahne olmuştur. İki ülke de Dünya'ya hakim olmak ideolojisiyle bölgedeki diğer devletlerle ittifak kurarak birbirlerine karşı üstünlük sağlamak için çabalamıştır. Bölgede güvenliği sağlama bahanesi ile yapılan bu ittifaklar, güvenliği sağlamaktan çok daha fazla çatışmaya ve bölge devletlerinin daha fazla silahlanmasına sebep olmuştur. ABD'nin Ortadoğu politikasında Ortadoğu'da "güvenliği sağlamak ve İsrail'i desteklemek" gibi birbiriyle tamamen çelişen durumlar mevcuttur.

İsrail, Soğuk Savaş'ın ardından stratejik önemini kaybetmiş gibi görünse de, sonrasında uluslararası terörizm Amerika-İsrail ilişkilerini tekrar önemli kılmıştır. 11 Eylül saldırıları sonrası stratejik önemini iyi değerlendiren İsrail, "terörizme karşı ortak mücadele" bahanesiyle ABD nezdinde kaybolan önemini yeniden kazanmayı başarmıştır. İsrail'in ortaya koyduğu bu yeni yaklaşım teröre karşı küresel savaşta ABD'nin İsrail'i hayati bir müttefik olarak tanınmasını sağlamış, böylece İsrail Amerika'nın Ortadoğu ile ilişkilerinde sorunun kendisi olmaktan kurtulmuştur.⁴⁵

"Teröre karşı savaş"ta İsrail ile birlikte hareket etmeye başlayan ABD'nin Ortadoğu'da hukuksuz ve saldırgan politikalara yönelmesi, bölgede bulunan radikal gruplar tarafından tepkiyle karşılanmış ve bu durum anti-Amerikanizmi doğurmuştur. Günümüzdeki Amerikan karşıtlığının da temelini oluşturan bu anlayış aynı zamanda Amerika karşıtı radikal grupların da taraftar toplamalarına sebep olmuştur. ABD'nin Ortadoğu'da barışı ve demokrasiyi sağlamak amacıyla yaptığı askeri hamleler, İran ve Suriye gibi karşıt devletlere uyguladığı operasyonlar ve ABD destekli İsrail'in Filistin'e karşı yaptığı askeri operasyonlar gibi birçok etken ABD karşıtlığını artırmış hatta günümüzde de bu durumun devam etmesine neden olmuştur.

ABD'nin bölgede uyguladığı bu hukuksuz ve saldırgan politikalar ABD yanlısı Ortadoğu ülkelerini de olumsuz etkilemiştir. ABD'nin petrol dışı alanlarda da Ortadoğu ülkelerini Dünya ekonomisine dahil etmeye çalışması ve monarşiyle yönetilen devletleri bir anda demokrasi rejimiyle tanıştırmak serbest piyasa ekonomisine dahil etmeye çalışması bölge ülkelerinde zamanla ekonomik sınıflar arasındaki uçurumu iyice artırmış ve bu durum "demokrasi" adı altında büyük hayaller kuran Ortadoğu halklarının isyanlarına sebep olmaya başlamıştır.⁴⁶

Soğuk Savaş sonrasında politikasını "Ortadoğu ülkelerinden gelecek tehdit" başlığıyla belirleyen ABD, bu politikası doğrultusunda Suriye, İran ve Irak gibi

⁴⁵ John Mearsheimer, Stephen Walt, **İsrail Lobisi ve Amerikan Dış Politikası**, İstanbul, Küre Yayınları, s.69.

⁴⁶ Ümit Özdağ, "Ortadoğu'da Demokrasi", 21. yy Türkiye Enstitüsü, http://www.21yyte.org/tr/yazi398-Ortadoğuda_Demokrasi.html.

devletleri Ortadoğu'da barışı ve istikrarı tehdit eden unsurlar olarak görmüştür. ABD bu devletleri teröre destek veren, şiddet yanlısı “haydut devletler” olarak tanımlamıştır. Ortaya koyduğu bu tanımlama ve politikalar ABD'nin kendine yeni bir “tehdit” yaratmasına sebep olmuş, bu durum ABD'nin günümüz Ortadoğu siyasetini şekillendirmiştir. 11 Eylül saldırıları ise hâlihazırda bekleyen “Amerikan Yüzyılı” projesinin hayata geçmesine bahane olmuştur. Bu proje adı altında ABD'nin Ortadoğu'daki yeni stratejisi kendinden olmayan herkesi düşman olarak görme, hukuksuz müdahale ve rejim değiştirme gibi “sert gücün” kullanımını meşrulaştıran bir politikaya dönüşmüştür.⁴⁷

Körfez Savaşı'yla birlikte bölgeye yapılan ABD operasyonları, bölgedeki radikal dinciliği, Amerikan düşmanlığını arttırmış, 11 Eylül olaylarına gelinmiş, Clinton'ın başlattığı barış süreci George W. Bush dönemiyle birlikte tamamen ortadan kalkmıştır. İsrail yönetiminin değişerek başbakanlığa Şaron'un gelmesi ve hemen sonrasında 11 Eylül saldırıları ABD'nin bütün savunma politikasını değiştirmesine sebep olmuştur.⁴⁸

3.ABD ve Büyük Ortadoğu Projesi

20.yüzyıl itibarıyla uluslararası alanda ekonomik politikaların petrole yönelmesi ve petrolün öneminin daha iyi anlaşılmasıyla birlikte, devletlerarası hâkimiyet alanı haline gelen Ortadoğu, Dünya petrolünün üçte ikisine sahip olması, stratejik konumu ve petrolü çıkarma maliyetlerinin diğer bölgelere göre daha ucuz olması gibi durumlar nedeniyle Dünya hâkimiyeti mücadelesi veren büyük devletlerin dikkatini bu bölgeye çevirmesine neden olmuştur.⁴⁹

ABD-SSCB mücadelesine sahne olan Soğuk Savaş dönemi Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla sonuçlanmış, ancak elde edilen bu zafer ABD yönetimi için yeterli görülmemiştir. Dünya'ya egemen olmak isteyen ABD elde ettiği bu ideolojik zaferin yanına jeopolitik bir zafer de eklemek istemiştir. Bu amaçla ABD, elde ettiği üstünlüğünü koruyabilmek için dış politikasını da buna göre belirlemiş ve “Büyük Ortadoğu”yu kontrol etme hedefine yönelmiştir. ABD için bu bölge, petrol ve doğalgaz kaynakları bakımından mutlaka elde edilmesi ve kontrol altında tutulması gereken bir alan olmuştur. Büyük Ortadoğu Projesi 'nin

---

⁴⁷ Tuğçe Ersoy Öztürk, “ABD'nin Yumuşak Güç Kullanımı: Barack Obama İmajı Üzerinden Yeniden İnşası”, s.5-6, <https://kde.tasam.org/pdf/abdnyumusakguckullanimi.pdf>

⁴⁸ Hikmet Erol, “Geçmişten Günümüze ABD'nin Ortadoğu Politikası”, <http://www.tuicakademi.org/index.php/kategoriler/amerika/252-gecmisten-gunumuzu-abdnin-ortadogu-politikasi>

⁴⁹ Mehmet Ali Göngen, “Arap Baharı Karşısında ABD'nin Tutumu”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 33, Aralık 2014, s.3.

de ABD'nin bu coğrafyadaki üstünlüğü elde etme ve Dünya egemenliği için geliştirdiği jeopolitik bir proje olduğu söylenebilir.⁵⁰

Başkan Bush döneminde hazırlanarak 2004 yılında uygulanmaya başlayan ve ana amacının Ortadoğu coğrafyasında özgür olmayan geri kalmış halklara demokrasi getirmek olduğu açıklanan Büyük Ortadoğu Projesi, ilk başlarda Türkiye dâhil birçok devlet tarafından açık olarak desteklenmiştir. Görünürde demokratik bir anlayışa dayanan Büyük Ortadoğu Projesi ile bölge devletlerinin siyasi, ekonomik ve sosyal anlamda radikal olarak değişimi planlanmış, bu amaçla askeri yöntemler de kullanılarak bölgenin demokratik anlamda dönüşümü hedeflenmiştir.⁵¹

Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrası ABD yönetiminin ortaya koyduğu “Yeni Amerikan Yüzyılı” Projesi'nin içinde yer alan BOP, Kuzey Afrika sınırlarından başlayarak Hindistan'ın batısına uzanan çoğu Müslüman olan ülkelerde kapsamlı olarak siyasi, hukuki, eğitim, ekonomi, güvenlik ve sosyal alanlarda değişimi amaçlayan bir proje olarak ortaya konulmuştur.⁵² Dünya gündeminde şok etkisi yaratan ve ABD'nin tüm dış politikalarını etkileyen 11 Eylül terör saldırıları BOP'un uygulanmaya başlandığı tarih olarak ele alınabilir. Saldırıları gerçekleştiren El Kaide'nin Ortadoğu'daki faaliyetleri Ortadoğu'yu hedef haline getirmiş ve BOP'un açık olarak uygulanmaya başlamasında etkili olmuştur. Bu proje resmi olarak 24 Ocak 2004 tarihinde İsviçre'deki Davos kentinde düzenlenen Dünya Ekonomik Forumu toplantısında ABD Başkan Yardımcısı Dick Cheney tarafından açıklanmıştır.⁵³

BOP sınırları çok geniş olmakla birlikte batısında Fas, kuzeyinde Türkiye ve Kafkasya, doğusunda Orta Asya ile güneyinde Arap dünyasına kadar uzanan bir alanı kapsamaktadır. Kapsamındaki devletlerin birçoğu Müslüman olan proje 23 ülke için planlanmıştır. Türkiye'nin de içinde bulunduğu proje ülkeleri şunlardır: Irak, Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri, Mısır, Filistin, Suriye, İran, Tunus, Cezayir, Lübnan, Kuveyt, Yemen, Libya, Fas, Bahreyn, Katar, Sudan, Moritanya, Ürdün, Umman, Pakistan ve Afganistan. Büyük Ortadoğu Projesi içinde yer alan ülkelerin ortak özellikleri ise enerji kaynaklarına sahip olmaları

---

⁵⁰ Doğan Başaran, “ABD'nin Küresel İmparatorluk Tahayyülü Ve Bunun Aracı Olarak “Büyük Ortadoğu” Projesi”, *İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi*, Yıl: 3 Sayı: 6, s.63.

⁵¹ Nezih Müsaoglu ve Ertan Efeğil, “Ortadoğu'da Büyük Ortadoğu Projesi uygulanabilir mi?”, s.2. http://www.akademikortadogu.com/belge/ortadogu2%20makale/nezih_musaoglu_ertan_efegil.

⁵² Salim Cönce, “Büyük Orta Doğu Projesi Bağlamında Hindistan ile Orta Doğu Arasındaki Tarihi Bağlar ve Güncel İlişkiler”, *Gazi Akademik Bakış*, Cilt. 2, Sayı 3, 2000, s.65. <http://ataum.gazi.edu.tr/posts/download?id=46822>

⁵³ Hamit Çelik, “Ortadoğu'da ABD Politikaları ve Büyük Ortadoğu Projesi”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, s.55-56.

veya enerji kaynaklarının bulunduğu bölgelere yakınlıklarıyla nakil hattı olacak jeopolitik öneme sahip olmalarıdır.⁵⁴

ABD'nin önderliğinde planlanan bu projenin organizatörü İsrail, diğer ülkelere rol model olacak ülke ise Türkiye olarak planlanmıştır. ABD sadece gerektiğinde müdahalede bulunabilecek şekilde kendine rol biçmiştir. Bu projeye ABD “Yeni Dünya Düzeni” politikasını yürüterek Dünya hâkimiyeti amacını ilk olarak bölgesel alanda uygulamaya başlamıştır. Soğuk Savaş sonrası SSCB'nin yıkılmasıyla Dünya arenasında yalnız kalan ABD Ortadoğu'daki faaliyetlerini artırarak, Dünya hakimiyeti için yeni politikalar uygulamaya koymuş, bu politikaların en önemlisi de Büyük Ortadoğu Projesi olmuştur.⁵⁵

Küresel terörizm ve buna bağlı olarak 11 Eylül terör saldırıları BOP'un uygulanmaya başlanmasını tetiklemiştir. Başka bir ifadeyle, Büyük Ortadoğu Projesi küresel terörizmin ortaya çıkardığı güvensizlik ve ABD'nin bu güvensizliğe karşı aldığı önlemlerden doğmuştur. 11 Eylül saldırılarıyla birlikte ABD uluslararası arenada daha farklı ve aktif politikalar üretmeye çalışmıştır. Önceleri terörizmi azaltmak için “soft power” (yumuşak güç) politikasını izleyen ABD, bölge ülkelerinin Batı ile ilişkiler kurarak, modern ve demokratik bir anlayışla değişebileceğini düşünmüş olsa da bu politikasını uygulamadan gerçekte “hard power” (sert güç) temelli politika izlemiştir.⁵⁶

ABD'nin uygulamaya koyduğu BOP'un ilk askeri ayağı 2001'de Afganistan'a yaptığı müdahaledir. Bu müdahale görünürde terörü bitirme amaçlı yapılmış olsa da ABD'yi bölgede askeri operasyon yapmaya götüren diğer önemli kriter de Afganistan'ın yer altı kaynakları bakımından zengin olmasıdır. Ayrıca, Afganistan'ın stratejik konumu bölgede var olan diğer zenginliklerin kontrol edilmesi açısından da önemlidir. ABD tarafından yapılan operasyonlar bölgedeki terörü azaltmak bir yana terör eylemlerinin daha fazla artmasına ve dolayısıyla BOP'un Afganistan'da başarısız olmasına neden olmuştur.

Saddam Hüseyin yönetimindeki Irak'a 2003 yılında yapılan operasyonlar ABD'nin ikinci askerî müdahalesi olmuştur. ABD'nin yaptığı bu müdahalenin amaçları; bölgede başka bir güç oluşumunu engellemek, Irak yönetiminin kitle imha silahları geliştirmesinin önüne geçmek, böylece bölgedeki diğer müttefiklerini korumak ve bölgedeki çıkarlarının devamlılığını sağlamaktır.⁵⁷ ABD'nin yaptığı hava ve kara operasyonlarıyla birlikte Saddam Hüseyin etkisiz

---

⁵⁴ Altuğ Günel, “Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye”, s.159.

www.medyaokuryazar.com/wp-content/2012/12/bop.pdf, 24.02.2014

⁵⁵ Mahir Kaynak ve Emin Gürses, **Büyük Ortadoğu Projesi**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2008, s.12-13.

⁵⁶ Bayram Sinkaya, “Ortadoğu Siyasetine Giriş: Temel Faktörler, Aktörler ve Dinamikler”, **Orsam**, 1, 21-37.

⁵⁷ Bülent Uğrasız, “ABD'nin Irak Politikası”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 5(1), 152-153.

hale getirilmişse de, sivillere karşı yaptığı katliamlar, BOP'un Irak'ta da başarısız olmasına neden olmuştur.

ABD'nin Irak'a yaptığı operasyonların arkasındaki en büyük etken, çıkarlarını her şeyin önünde gören ABD'deki İsrail lobisidir. Uluslararası arenadaki örgütlenmeleri, diğer devletlerin içinde kurdukları lobilerle bu devletlerin de desteklerini almaları ve sahip oldukları neredeyse sınırsız mali kaynaklarıyla Amerikan iç ve dış siyasetini yönlendirerek karar alma sürecinde etkili olmuşlardır.⁵⁸ ABD'nin Ortadoğu'daki tüm ülkeleri uluslararası hukuka ve normlara uymaya davet ederken nükleer silahlara sahip İsrail'e ses çıkarmaması İsrail lobisinin ne derece güçlü olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Ortadoğu üzerinden dünyadaki egemenliğini artırmak isteyen ABD'nin bu projesini bugün hala uygulamaya çalışması bölgedeki isyanları ve terör olaylarını artırmıştır. Özellikle Tunus'ta, Muhammed Abu Azizi isimli bir şahsın içinde bulunduğu duruma ve yoksulluğa tepki olarak kendini yakmasıyla başlayan Arap Baharı, BOP'un farklı bir şekilde uygulanmasının yolunu hazırlamıştır.⁵⁹ Ortadoğu'da başlayan Arap Baharı'yla birlikte, bölge devletlerinin başındaki diktatörler devrilmeye başlamış ve bu süreçte İran ABD'ye karşı desteğini yitirmeye başlamıştır. ABD Arap Baharı'nı BOP için bir fırsat olarak görmüş ve bölgeyi ona göre yönlendirmeye çalışmıştır.

ABD'nin işgal ettiği Ortadoğu'da tüm bu yaşanan gelişmelerin ardından yüzbinlerce insan hayatını kaybetmiş ve milyonlarca insan mülteci konumuna düşerek yaşamak zorunda kalmıştır. Bununla birlikte ABD'nin demokrasi çatısı altında yaptığı müdahaleleri destekleyen bazı bölge ülkelerinin durumlarının eskiye kıyasla günümüzde daha kötü olduğu aşıkardır.⁶⁰ ABD'nin işgalindeki ülkelerde tepkiyle karşılaşması, amaçlanan demokratik dönüşümlerin başarıyla gerçekleştirilememesi, bu hedeflere bağlı bölgede yapmış olduğu operasyonların uzaması ve bu operasyonlarda ABD'nin ekonomik ve askeri kayıplarının artması iç ve dış politikada tepkileri artırmıştır. Bölgedeki ABD operasyonlarının başarısızlıkla sonuçlanması ve buna rağmen ABD'nin bölgedeki emellerinden vazgeçmemesi Ortadoğu'nun "kanlı sınırlardan oluşmuş bir coğrafya" olduğu tezinin uzun yıllar geçerliliğini koruyacağını göstermektedir.

⁵⁸ Arı, "Amerika'da Siyasal Yapı, Lobiler ve Dış Politika, s. 239-250.

⁵⁹ Arap Baharı ile Büyük Ortadoğu Projesi arasındaki ilişki hakkında detaylı bilgi için bkz. Ümit Özdağ, "Arap Baharı'nın Rüzgarı Nereden Esiyor?", <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/orta-doguve-afrika-arastirmalari-merkezi/2011/09/22/6307/arak-baharinin-ruzgari-nereden-esiyor>.

⁶⁰ Babür Pınar ve Recai Ulutaş, **Ortadoğu'da Yalancı Bahar**, Nitelik Kitap Yayınevi, Ankara, 2012, s.199.

SONUÇ

Dünya'nın enerji kaynaklarına bağımlı olduğu dönemden itibaren zengin yeraltı kaynaklarına sahip bölgelerin üzerinden elini çekmeyen ABD özellikle Soğuk Savaş sonrası Ortadoğu'ya yönelmiştir. Soğuk savaş döneminde ise bölgeye SSCB-ABD arasındaki mücadele damga vurmuştur. 21. yüzyılı “Amerikan Yüzyılı” olarak ilan eden ABD, 11 Eylül'de tarihinin en büyük terör saldırısını yaşamış, bu saldırı sonrası Ortadoğu'yu sert askeri müdahalelerle şekillendirmek yönünde politikalar yürütmüştür. ABD'nin bölgeye yönelik sert politikaları ve yaşanan Körfez Savaşları, bu politikaların uygulanış şeklinin doğruluğunun sorgulanmasına ve Amerikan karşıtlığına neden olmuştur.

Ortadoğu'nun jeopolitik ve jeostratejik özellikleri bölgeyi tarihi boyunca bir rekabet sahası haline getirmiştir. ABD ise Ortadoğu'yu emperyalist hedefleri doğrultusunda mutlak hakimiyet altında olması gereken “yaşamsal öneme sahip bölge” olarak nitelendirmektedir. ABD uygulamaya koyduğu Ortadoğu Projesi'yle, bu coğrafyayı çıkarları doğrultusunda şekillendirmek için gerektiğinde sert askeri müdahalelerde bulunmaktan hiçbir dönem kaçınmamıştır. ABD'nin bölge ülkeleri üzerinde izlediği saldırgan tutum, bölge devletlerinin ve yerel halkının tepkisine neden olmakta, bölgede Amerikan düşmanlığı günümüzde giderek artmaktadır. Bölgedeki çatışmaların yakın geçmişine bakıldığında Afganistan merkezli El Kaide terör örgütü tarafından müslüman ülkelerdeki savaş ve çatışmalardan sorumlu tuttuğu ABD'ye karşı yapılan 11 Eylül saldırısı sonrası ABD bölgede askeri müdahalelerini sertleştirmiştir. İlk olarak Afganistan'a, ardından Irak ve Suriye üzerine müdahalelerine devam eden ABD bölgede istikrarı sağlamak bir yana bölgedeki çatışmaların şiddetlenmesine neden olmuştur. ABD tarafından bölgede istikrarı sağlamak adına atılan adımlar daha çok kendi çıkarlarını korumak adına yapılmış, halen bölgede devam eden İsrail-Filistin çatışmasında takındığı tavır ABD'nin bölgede istikrarı sağlamaktan ziyade kendisi ve İsrail'in bölgedeki karşı konulmaz gücünü korumak yönünde adımlar attığının göstergesi olmuştur.

Bölgenin radikal unsurlardan ve terör odaklarından temizlenmesi, demokratikleşmesi ve bölgede istikrarın sağlanması gibi görünür hedeflerle ABD tarafından başlatılan Büyük Ortadoğu Projesi, günümüzde daha çok Ortadoğu enerji nakil hatlarının kontrolü, ABD ve İsrail'in bölgedeki güvenliğini sağlamak hedefleri doğrultusunda yürütülen bir projeye dönüşmüş görünmektedir.

Özetle geçmişten günümüze bu mühim coğrafya Batılı büyük devletler tarafından siyasi ve ekonomik yönden güç kazanabilmeleri için mutlaka egemenlik altına alınması gereken bir alan olarak görülmüştür. Arthur James Balfour'un şu sözleri Batı'nın bu konudaki düşüncelerini açıkça göstermektedir:

“Doğulu ulusların tarihine bir bakın, kendi kendini yönetim konusunda hiçbir ize rastlamazsınız. Bizim işimiz yönetmekse, minnetarlık görsek de görmesek de onlara sağladığımız nimetler hakkında bir fikirleri olsa da olmasa da yönetmek görevimiz.”⁶¹

Bu sözler Batı'nın Ortadoğu'yu ve bölge ülkelerini nasıl yüzyıllardır yönetilmesi gereken alan olarak nitelendirdiğini açıkça göstermektedir. Batı bu coğrafya üzerinden elini hiçbir zaman çekmemiştir. Bölgede yaşanan son çatışmalar da bu kargaşa ortamının son bulmasının yakın gelecekte zor olduğunu destekler nitelikte gelişmelerdir.

ABD bölgede yürüttüğü politikalarda tepkiyle karşılaşmış olsa da Büyük Ortadoğu Projesi'ni hayata geçirmek konusunda oldukça kararlı görünmektedir. Özellikle ekonomik ve sosyal yönden geri kalmış bölge ülkelerini çağdaşlaştırmak ve kalkındırmak amacıyla ortaya attığı bu proje, bu amaca ulaşmak hedefi doğrultusunda hareket edildiği müddetçe günümüz dünyasında barış ve huzurun sağlanması açısından oldukça önemlidir. Buna karşılık ABD'nin bölgedeki yeraltı kaynaklarının kontrolü ve İsrail'in bölgede güvenliğini herşeyden üstün tutan politikalarını sürdürmeye devam etmesi durumunda “Soğuk Savaş”ın ardından, bölgede bütün Dünya'yı etkileyecek ve insanlığı daha derinden sarsacak yeni savaşların yaşanması kaçınılmaz gibi görünmektedir.

---

⁶¹ Edward W.Said, “Oryantalizm Sömürgeciliğin Keşif Yolu”, Pınar Yayınları, 2. Basım, İstanbul, 1989, s.58.

KAYNAKÇA

- Alp, İ. (2008). *Şark Meselesi veya emperyalizmin Türk Meselesi*. Edirne:Eser Matbaacılık.
- Arı, T. (2004). *Irak, İran ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya*. İstanbul:Alfa Yayınları.
- Arı, T. (2015). *Amerika 'da Siyasal Yapı, Lobiler ve Dış Politika* (5.Baskı). Bursa: Dora yayınları.
- Arı, T. (2017). *Geçmişten günümüze Ortadoğu: Siyaset, savaş ve diplomasi* (3.Baskı). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Armaoğlu, F. (1993). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi* (9. Baskı). Ankara:Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ataman, M. (2006). Değerler ve Çıkarlar: ABD'nin Ortadoğu Politikası'nı belirleyen temel unsurlar ve ilkeler. *Ortadoğu Yıllığı*, (2), 401-431.
- Baran, M. (2019). Abd'nin Ortadoğu'daki ekonomik ve askeri güvenlikleştirmeleri: 1945-1980 arası dönem. *Uygulamalı Ekonomi ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 58-67.
- Başaran, D. (2017). ABD'nin Küresel İmparatorluk Tahayyülü ve bunun aracı olarak "Büyük Ortadoğu" Projesi. *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 3(6), 63-87.
- BP Statistical Review of World Energy (2015).
<http://large.stanford.edu/courses/2015/ph240/zerkalov2/docs/bp2015.pdf>
- Çandar, C. (1984). *Ortadoğu üzerine aykırı düşünceler*. İstanbul: Bir yayıncılık.
- Çelik, H. (2014). *Ortadoğu'da ABD politikaları ve Büyük Ortadoğu Projesi* [Yüksek Lisans Tezi, Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü].
- Cöhce, S. (2008). Büyük Ortadoğu Projesi bağlamında Hindistan ile Ortadoğu arasındaki tarihi bağlar ve güncel ilişkiler. *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, 2(3), 65-80.
<http://ataum.gazi.edu.tr/posts/download?id=46822>.
- Davutoğlu, A. (2002). *Stratejik derinlik Türkiye'nin uluslararası konumu*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Dorel, G. (2007). *Amerikan İmparatorluğu Atlası*. Altuğ A.(çev.). İstanbul:NTV Yayınları.
- Dursun, D. (2010). Ortadoğu'nun ekonomik, sosyal ve siyasi yapı özellikleri üzerine genel tespitler". (50), 1231-1274.
<https://dergipark.org.tr/download/article-file9167>.
- Efegil, E. ve Musaoğlu, N. (2009). Soğuk savaş sonrası dönemin uluslararası sisteminin yapısına ilişkin görüşler üzerine bir eleştiri. *Akademik Bakış Dergisi*, 2(4), 1-24.

- Erol, H. (2010). Geçmişten günümüze ABD'nin Ortadoğu politikası. <http://www.tuicakademi.org/index.php/kategoriler/amerika/252-gecmisten-gunumuze-abdnin-ortadogu-politikasi>.
- Göngen, M. A. (2015). Arap Baharı karşısında ABD'nin tutumu, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (33), 1-18.
- Gönlübol, M. ve Ülman, H. (1996). *Olaylar Türk Dış Politikası: 1919-1995*. Siyasal Kitapevi.
- Günel, A. (2014). Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye. www.medyakuryazar.com/wp-content/2012/12/bop.pdf,
- Harunoğulları, M. (2017). Ortadoğu jeopolitiği ve küresel güçlerin enerji mücadelesi. *Humanitas*, 5(9).
- Kaynak, M. ve Gürses, E. (2008). Büyük Ortadoğu Projesi. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kerr, M. (1971). *The Arab Cold War: Gamal abd-al Nasir and His Rivals, 1958-1970*. London, New York, Published for the Royal Institute of International Affairs by Oxford University Press.
- Kurt, S. (2014). Soğuk Savaş sonrası ABD'nin Ortadoğu Politikası. *Journal of History School*, (19), 167-196.
- Mearsheimer, J. ve Walt, (2009). S. *İsrail Lobisi ve Amerikan Dış Politikası*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Metin, M. (2004). *Politik ve Bölgesel Güç Hazar*. İstanbul: IQ Kültürsanat Yayıncılık.
- Musaoğlu, N. ve Efeğil, E. Ortadoğu'da Büyük Ortadoğu Projesi uygulanabilir mi?. http://www.akademikortadogu.com/belge/ortadogu2%20makale/nezih_musao_glu_ertanefegil.
- Niray, N. (2004). Bölgesel ve küresel gelişmeler ışığında Ortadoğu'da oluşan siyasal gelişmeler ve Türkiye'nin yeri. *F.Ü. Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Birinci Ortadoğu Semineri Bildirileri*, Elazığ.
- Oruç, H. (2014). ABD'nin İsrail-Filistin Politikası. https://www.academia.edu/10234282/ABDnin_%C4%B0srail_Filistin_Politikas%C4%B1
- Özdağ, Ü. Ortadoğu'da Demokrasi. *21. yy Türkiye Enstitüsü*. http://www.21yyte.org/tr/yazi398-Ortadoguda_Demokrasi.html.
- Öztürk, T. E. (2017). ABD'nin yumuşak güç kullanımı: Barack Obama imajı üzerinden yeniden inşası, 1-13. <https://kde.tasam.org/pdf/abdnyumusakguckullanimi.pdf>
- Pehlivanoglu, H. (2004). *Ortadoğu ve Türkiye*. İstanbul: Kastaş Yayınları.

- Pınar, B. ve Ulutaş, R. (2012). *Ortadoğu'da Yalancı Bahar*. Ankara: Nitelik Yayınevi.
- Pirinçci, F. (2010). *Silahlanma ve savaş, Ortadoğu'daki silahlanma girişimlerinin küresel ve bölgesel güvenliğe etkisi Soğuk Savaş Dönemi*. Dora Yayıncılık.
- Said, E. W. (1989). *Oryantalizm Sömürgeciliğin Keşif Yolu* (2. Baskı). İstanbul: Pınar Yayınları.
- Sander, O. (2000). *Siyasi Tarih* (8.Baskı). Ankara: İmge Kitabevi.
- Sinkaya, B. (2016). Ortadoğu Siyasetine giriş: Temel faktörler, aktörler ve dinamikler, *Orsam*, (1), 21-37.
- Turaman, O. ve Çelik, A. H. (2018). Türkiye ve Abd'nin Ortadoğu dış politikası: Irak ve Suriye örnekleri üzerinden çatışan ve örtüşen değerler ikilemi. *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(1), 116-138.
- Uğrasız, B. (2003). ABD'nin Irak Politikası, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(4), 152-156.
- Walt, S. M. - Mearsheimer, J. (2007). *İsrail lobisi ve Amerikan dış politikası*. (Çev.) Elif Ocak. İstanbul: Profil yayıncılık.
- Yaşar, A. Büyük Ortadoğu Projesi ya da Paylaşımın Yeni Adı.
<http://www.ozgurlukdunyasi.org/arşiv>.
- Yaşaroğlu, A. (2013). *Yahudilik ve siyonizm tarihi*. İstanbul: Pınar yayınları.
- Yılmaz, H. İ. (2016). Ortadoğu'nun jeo-ekonomik önemi ve Abd'nin Ortadoğu Politikası'nın ekonomik nedenleri. *Tesam Akademi Dergisi*, 3(1), 99-128.
- Yılmaz, H. Ortadoğu'nun jeo-ekonomik önemi ve ABD'nin Ortadoğu Politikası'nın ekonomik nedenleri. *TESAM Akademi Dergisi*, 3(1), 99-128.

3.Bölüm

KARS BASININDA MİLLİ GÜVENLİK KONSEYİ DÖNEMİ TÜRKİYE’NİN SİYASİ GÜNDEMİ

Ferhat ACAR*

---

* Dr. Öğr. Üyesi; Kafkas Üniversitesi Sarıkamış Meslek Yüksekokulu Mülkiye Koruma ve Güvenlik Bölümü.
acarf3333@gmail.com ORCID ID:0000-0001-8067-6382

GİRİŞ

Türk Silahlı Kuvvetleri'nin 12 Eylül 1980 günü saat 03.00'ten itibaren yönetime el koyması Türk siyasi hayatında demokrasinin kesintiye uğratıldığı önemli dönüm noktalarından biri olmuştur. İlk uygulama olarak demokratik yollarla iktidara gelmiş olan hükümet görevden uzaklaştırılmış, TBMM feshedilmiş, siyasi partiler kapatılmış ve her türlü siyasi faaliyet yasaklanmıştı.¹ 12 Eylül'ü gerçekleştiren silahlı kuvvetlerin dört kuvvet komutanı (kara-deniz-hava-jandarma) Genelkurmay Başkanı Kenan Evren'in başkanlığında "Milli Güvenlik Konseyi"ni kurmuşlardır.² MGK, Genel Kurmay Başkanı Org. Kenan Evren, K.K.K. Org. Nurettin Ersin, H.K.K. Org. Tahsin Şahinkaya, D.K.K. Oramiral Nejat Tümer ve J.G.K. Org. Sedat Celasun'dan oluşmaktadır.³ 12 Eylül tarihinde Org. Haydar Saltık Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreterliğine, Org. M. Süreyya Yüksel Ege Ordu Komutanlığı'na tayinleri yapılmıştır.⁴

Askeri yönetim ilk uygulamaları, tüm grev ve lokavtlar (işçilerin toplu şekilde işten uzaklaştırılması) ertelenmiş, ülke genelinde sıkıyönetim ilan edilmiş, askeri mahkeme kurma kaldırma yetkilerinin MGK'da olduğu, sendikaların denetim altına alınması, partilerin denetlenmesi şeklinde olmuştur.⁵ Ayrıca Türkiye'nin ekonomik durumunu düzenlemek ve iyileştirmek adına var olan ekonomik programa uyulacağı, yapılan anlaşmaların ve protokollerin devam edeceği açıklanmıştır.⁶

12 Eylül 1980 tarihine kadar kurulmuş olan ve faaliyetleri MGK'nın 7 Numaralı Bildirisi ile yasaklanmış bulunan bütün Siyasi Partiler tüm merkez, il, ilçe ve diğer şube teşkilatları, kadın ve gençlik kolları, temsilcilik, lokal ve diğer adlarla kurulan her türlü yardımcı kuruluş ve yan organları ile birlikte feshedilmiştir.⁷ 30 Eylül'de meclisin yetkilerini eline alan MGK, Bülent Ulusu Hükümeti'ne güvenoyu verdi. 1 Ekim 1980'de de Ulusu Hükümeti'nin programı Resmi Gazetede yayımlandı. Kabinede başbakan dışında 26 bakan vardı.⁸ Anayasanın kabulü ve demokrasiye geçiş kararı alındıktan sonra çok sayıda kişi parti kurma hazırlıklarına girişti. Ama parti kurup seçime katılanların önünde iki büyük engel vardı. Öncelikle kurulacak partinin MGK tarafından veto edilmemesi ve seçimlere girme izni alması gerekiyordu. Daha sonra ise partinin

---

1 Yusuf Sarnay, **Türk Parlamento Tarihi, Milli Güvenlik Konseyi ve Danışma Meclisi** (1980-1983), Cilt

1, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara, s.1-5.

2 Feroz Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, Sarmal Yayınevi, İstanbul 1995, s.255.

3 TBMM Zabıt Ceridesi, **Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi**, 1. Birleşim, Cilt 1, 19 Eylül 1980, s.5

4 Devlet Arşivleri Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Fon 30-11-1-0, Kutu 535, Gömlek 90, Sıra 2

5 BCA, Fon 30-18-1-2, Kutu 406, Gömlek 163, Sıra 4-7-8-9-10

6 BCA, Fon 30-18-1-2, Kutu 406, Gömlek 163, Sıra 6

7 Hamit Emrah Beriş, **Demokrasiye Kara Bir Leke**, 12 Eylül 1980 Darbesi, TBMM Yayınları, Ankara 2022, s.209

8 Beriş, **Demokrasiye Kara Bir Leke**, 12 Eylül 1980 Darbesi, s.177

seçmen nezdinde bir karşılığının olması, yüzde 10'luk ülke barajını aşması şarttı. Dolayısıyla bu dönemde siyaset yapmayı düşünenlerin önünde oldukça güçlü engeller bulunuyordu.⁹ Netice de 1983 genel seçimlerine Milliyetçi Demokrasi Partisi, Halkçı Parti ve Anavatan Partisi katılma hakkı elde edecekti. Askeri darbeye basına sansür uygulanmış olsa bile ulusal gazetelerin büyük bir kısmı varlıklarını sürdürmek amacıyla darbenin zorunluğu üzerinde haberler yapmaktaydı. Askerin müdahalesi basın tarafından beklenen ve doğal bir olgu olarak ifade edilmişti.¹⁰ Uğur Mumcu'nun 14 Eylül 1980 tarihli Cumhuriyet Gazetesi'ndeki "Bundan Sonra" başlığını taşıyan yazısında darbenin yağmurun yağması gibi doğal bir olay olduğu üzerinde durması bu gelişmeye bir örnek niteliğindedir.¹¹ Darbe ile birlikte generaller tarafından haberlerin içeriğine müdahaleler yapılmış, gazetelere uyarılar ve sınırlandırmalar getirilmişti. Basın sansürü neticesinde 400 gazeteci için toplam 4 bin yıl hapis cezası istendi. Gazetecilere 3315 yıl 6 ay hapis cezası verildi. Gazeteler toplam 300 gün yayın yapamadı. 39 ton gazete ve dergi imha edildi.¹² Ayrıca 31 gazeteci cezaevine girdi. 300 gazeteci saldırıya uğradı, 3 gazeteci silahla öldürüldü, 13 büyük gazete için 303 dava açıldı.¹³ Antidemokratik bir siyasi ortamın hüküm sürdüğü bu dönemin karakteristik haber konuları arasında ilk etapta göze çarpanlar, Milli Güvenlik Konseyi, darbenin lideri ve devlet başkanı Kenan Evren hakkındadır. Bu dönemde Hürriyet, Milliyet, Tercüman ve Cumhuriyet gazetelerinde yer alan 487 siyaset haberi içinde MGK'yi konu alan haber sayısı 39'dur. 12 Eylülden sonraki birkaç hafta MGK her şeyden sorumlu ve özellikle her şeye yetkili olduğu için, başlığında MGK bulunan siyasi haberlere sıklıkla yer verilmişti. Kenan Evren'in isminin başlık olarak kullanıldığı haber sayısı 47, sıkıyönetim tabirinin bulunduğu haber sayısı 37, Hükümet faaliyetleri 32, Atama ve Görevden Alma 40, Bakanların faaliyetleri 83, Anayasa Çalışmaları ve Yasal düzenlemeler 43 defa haber yapılmıştır. Belirtilen dört gazetenin ele alınmasının nedeni 1980 yılı şartlarında Türkiye genelinde yayın yapan gazetelerin içinde en fazla tiraja sahip olmalarından dolayıdır.¹⁴ Bülent Ecevit 16 Mayıs 1981 tarihinde Arayış Dergisi'nde yazmış olduğu başyazısında özetle gazete ve dergilerin her konuda ayrı düşünebileceği fakat özgürlük, özgürlüğün anayasal ve yasal dayanakları konusunda dayanışma içinde olması gerektiğini, özgürlüğün daraldığı

---

9 Beriş, **Demokrasiye Kara Bir Leke**, 12 Eylül 1980 Darbesi, s. 324

10 Alpay Kabacalı, **Türk Basınında Demokrasi**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1994, s.334.

11 Cumhuriyet, **Bundan Sonra**, 14 Eylül 1980, s.1.

12 TBMM, **Ülkemizde Demokrasiye Müdahale Eden Tüm Darbe ve Muhtıralar ile Demokrasiyi İşlevsiz Kılan Diğer Bütün Girişim ve Süreçlerin Tüm Boyutları ile Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırma Raporu**, Cilt 1, 2012 Kasım, s.xv.

13 Ahmet Nazlı, "Darbeler Anaysalar ve Toplumsal Sözleşme", **İslam Tarihinin İlk Asrıdan Günümüze Darbeler Tarihi**, Ed. Abdullah Ekinci-Levent Bilgi, Edessa Yayınları, Şanlıurfa 2017, s.44.

14 Hayati Tek, **Darbeler ve Türk Basını**, Atılım Yayınları, Cilt 1, Ankara 2003, s.373,375,376

zamanlarda onu genişletmeye çalışmanın gerçek basının kaçınılmaz görevi olduğu üzerinde durmuştur.¹⁵

12 Eylül Darbesi dış basında da ilgi ve merakla ele alındı. İngiltere’de 75.000 tirajlı The Observer Gazetesi’nin “Türk Generaller Barış İstiyor” başlığını taşıyan haberde Milli Güvenlik Konseyi’nin iktidarda kalma niyetinde olmadığı, terörist çetelerin ortadan kaldırılmasından sonra sivil yönetime geçileceği, halkın büyük bir kısmının ordunun müdahalesini hoş karşıladığı üzerinde durmuştur. The New York Times Gazetesi’nin “Darbeden Sonra Türkiye’nin Görevi” başlıklı yazısı ve Paris-Match Gazetesi’nin “Halk Tarafından Çağrılan Bir Ordu” başlıklı haberinde darbenin alt yapısı, gerekliliği ve Türk halkının darbeyi olumlu karşıladığı üzerinde durulmuştur.¹⁶ Ulusal Basın ve Dış Basından ziyade yerel basında kendi imkanları çerçevesinde darbe süreci ile ilgili okuyucularına bilgi vermeye çalışmıştır. Çalışmanın temelinde darbe sürecinin Kars yerel basında nasıl karşılandığı, 1983 yılı seçimlerine giden süreç ve seçimin yerel basında ele alınışı açıklanmaya çalışılmıştır.

1. 1980 Darbesinden 1983 Yılına Kars Basınında Siyasi Olaylar

12 Eylül darbesi ile birlikte yerel basının büyük bir kısmı darbenin zorunluluğu üzerinde haberler yapmıştır. Basında çoğunlukla Danışma Meclisinin kurulması ve mecliste yer alacak olan üyeler hakkında bilgiler, Anayasa hazırlıkları ve danışma meclisi üyelerinin Anayasa tasarısı üzerindeki fikirleri, Anayasanın oylanması ve Kars’ta oylamanın sonuçları, Kenan Evren’in Kars ziyareti, Kars Valiliği tarafından basın ilanı ile ilgili alınmış olan kararlar, Kars ile ilgili sorunların cumhurbaşkanına iletilmesi konuları ele alınmıştır.

1.1. Danışma Meclisinin Kurulması ve Kars’tan Seçilen Üyeler

Yeni anayasayı oluşturacak bir kurucu meclis için gerekli yasal düzenleme 29 Haziran 1981 tarih ve 2485 sayılı Kurucu Meclis Hakkında Kanun ile sağlanmıştı. Kurucu Meclis’in yapısı iki organdan oluşuyordu. Bunlar; Milli Güvenlik Konseyi ve Danışma Meclisi’ydi.

Danışma Meclisi, her ilin tespit ve teklif ettiği adaylar arasından Milli Güvenlik Konseyi’nce seçilen 120 üye ile Milli Güvenlik Konseyince doğrudan doğruya seçilen 40 üye olmak üzere 160 üyeden oluşmaktaydı.¹⁷ Türk vatandaşlarından yükseköğretimini bitirip, otuz yaşını tamamlamış olanlar Danışma Meclisi’ne üye seçilebilmeleri için ayrıca; kısıtlı veya kamu

---

15 Hasan Cemal, **12 Eylül Günlüğü, Tank Sesiyle Uyanmak**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1986, s.284.

16 **Dış Basında Türkiye 1977-1987**, Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, Kurtuluş Yayıncılık, Ankara 1987, s.35-36-37

17 **Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi**, 29 Haziran 1981, s.584.

hizmetlerinden yasaklı olmamak, askerlik hizmetini yapmış olmak veya yükümlü bulunmamak, Ağır hapis cezası veya taksirli suçlar hariç olmak üzere bir yıldan fazla hapis cezası almamış yahut zimmet, ihtilas, irtikâp, rüşvet, hırsızlık, dolandırıcılık, sahtecilik, inancı kötüye kullanma, dolanlı iflas gibi yüz kızartıcı suçlardan herhangi birinden hüküm giymemiş olmak, 11 Eylül 1980 tarihinde herhangi bir siyasi partinin üyesi olmamak, gerekli olan diğer şartlardı. Bunların dışında MGK doğrudan atayacağı 40 üye için yükseköğrenim yapmış olmak şartını aramadan atama yapabilecekti.¹⁸

Danışma Meclisinin toplamda on bir komisyonu bulunmaktaydı. Bunlar; Adalet, Anayasa, Bayındırlık-Ulaştırma, Bütçe-Plan, Danışma Meclisi Hesaplarını İnceleme ve Sayıştay, İktisadi İşler, Mali İşler, Milli Eğitim, Milli Savunma-İçişleri ve Dışişleri, Sağlık ve Sosyal İşler, Tarım ve Orman-Köy İşleri Komisyonu şeklindedir.¹⁹

Danışma Meclisi'ne temsilci gönderecek olan 67 vilayetin kontenjanları şu şekildedir; Adıyaman, Ağrı, Amasya, Artvin, Bilecik, Bingöl, Bitlis, Bolu, Burdur, Çanakkale, Çankırı, Edirne, Elâzığ, Erzincan, Eskişehir, Giresun, Gümüşhane, Hakkâri, Isparta, Kastamonu, Kırklareli, Kırşehir, Kütahya Mardin, Muğla, Muş, Nevşehir, Niğde, Rize, Sakarya, Siirt, Sinop, Tekirdağ, Tunceli, Uşak, Van, Yozgat dahil olmak üzere 37 il 1 üyeye temsil ediliyorlardı. Afyon, Antalya, Aydın, Balıkesir, Çorum, Denizli, Diyarbakır, Erzurum, Gaziantep, Hatay, İçel, Kars, Kayseri, Kocaeli, Malatya, Manisa, Kahramanmaraş, Ordu, Sivas, Tokat, Trabzon ve Urfa'nın dahil olduğu 22 il 2; Bursa, Samsun ve Zonguldak illeri 3; Adana ve Konya 4, İzmir 5, Ankara 8, İstanbul 9 üyeye temsil edilmesi kararı verilmişti.²⁰

İllerin valisi her il için belirtilmiş olan sayının üç katı isim belirleyecek, MGK'ya gönderilen bu isimlerden hangisinin ya da hangilerinin üye seçileceğine MGK karar verecektir. Kars ilinin kontenjanı iki olduğundan dolayı Kars Valisi tarafından altı isim bildirilmişti. Danışma Meclisine Fuat Azgur ve Abbas Gökçe Kars ili adına seçilmişti. Azgur ve Gökçe Devlet Başkanı Kenan Evren tarafından Danıştay 2. ve 3. daire üyeleri olarak da atanmıştır.²¹

1.2. Kars Basınında 1982 Anayasa Hazırlıkları

Danışma Meclisi Anayasa Komisyonu mart ayı başında yeni anayasayı kaleme almaya başlayacağını bildirmesi üzerine, 1982 sonbaharında halk oylamasına sunulacak anayasanın hazırlanması için Danışma Meclisi ve Anayasa

¹⁸ Sarınoy, **Türk Parlamento Tarihi, Milli Güvenlik Konseyi ve Danışma Meclisi** (1980-1983), s.158-159

¹⁹ **Danışma Meclisi İç Tüzüğü**, TBMM Kütüphanesi, Ankara 1981, s.9-10.

²⁰ Cengiz Sunay, **Türk Siyasal Hayatında Danışma Meclisi**, İnsan & İnsan Dergisi, Yıl 6, Sayı 19, Kış 2019, s.86; **Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi**, 29 Haziran 1981, s.585.

²¹ Kars, Danışma Meclisi Üyelerimiz İzinli Sayılacak, 8 Şubat 1982, s.1.

Komisyonu'nun önünde on aylık bir süre bulunuyordu. Yeni anayasanın çatısını oluşturmakla görevlendirilen Anayasa Komisyonu bilgi toplama ve görüş belirleme safhasına geçmişti.²²

Devlet İstatistik Enstitüsü Başkanı Nihat Güner, hazırlanacak yeni Anayasa konusunda Devlet İstatistik Enstitüsü'nün anket uygulayacağını, anket uygulama başvurusunun Danışma Meclisi Anayasa Komisyonu tarafından kendilerine iletildiği bunun için çalışmalarına başlanıldığını ifade etmiştir.²³

Türkiye Barolar Birliği Genel Başkanı Atilla Sav imzası ile 20.12.1981 tarihli ve 41/1534 sayılı genelge de baroların ilgi ve çalışma alanlarına ilişkin görüş ve önerileri saptanarak, görüşlerin 20 Ocak 1982 tarihine kadar Barolar Birliği'ne gönderilmesi istenmişti. Danışma Meclisi Anayasa Komisyonu'nun, hazırlanacak yeni Anayasa konusunda Türkiye Barolar Birliğinden görüş istemesi üzerine Kars Barosu yönetim kurulu, toplantıya çağrılarak konu görüşülmüştü. Kars Baro Başkanı Abdurrahman Alaca, görüşlerin en geç 12 Ocak 1982 tarihine kadar bildirilmesi ve gerekli raporun hazırlanması konusunda kendi başkanlığında Av. Günay Aksak, Av. İlhan Babür, Av. Celal Arkan, Av. Veysel Tektürk, Av. Muzaffer Selçuk ve Av. Necati Yıldırım'dan oluşan bir komisyonun kurulmasına karar vermişti.²⁴

Danışma Meclisi'ne Kars adına seçilmiş olan Abbas Gökçe, 1961 Anayasa'sının ülke gerçeklerini göz önüne alınmadan teorisyenler tarafından hazırlandığı, Türk milletinin bünyesine uygun olup olmadığı, doğuracağı sonuçlar ve uzun yıllar uygulanabilir nitelikte olup olmayacağının gözden kaçırılmış olduğunu²⁵ 1961 Anayasasını hukuk abidesi sayanlara hak vermediğini, toplumun yapısı ve ülkenin gerçeklerinin göz önünde bulundurulması bir Anayasa'nın gerekliliğine değinmiştir.²⁶

Danışma Meclis Üyesi Fuat Azgur ise Anayasa'nın tanımını yaptıktan sonra, ülkelerin rejimleri hakkında bilgiler vermiş, "nasıl bir anayasa?" sorusundan önce "nasıl bir ülke ve nasıl bir toplum için anayasa?" sorusunun cevabını aramak gerektiği üzerinde durmuştur.²⁷ Danıştay'a gereken önemin verilmediği, kanunların halkın konuştuğu dille yazılması gerektiği, yasama meclisinin tek meclisten ibaret olması gerektiği, yüksek yargı organlarının varlıklarını

---

22 Serhat Kars, Anayasa Mart Ayı Başında Yazılmaya Başlanacak, 14 Ocak 1982, s.1; Kars, Anayasa Mart Ayı Başında Yazılmaya Başlanacak, 14 Ocak 1982, s.1.

23 Kars, Yeni Anayasa İçin Anket Yapılacak, 18 Ocak 1982, s.1; Serhat Kars, Yeni Anayasa İçin Anket Yapılacak, 19-20-21-22 Ocak 1982, s.1-2.

24 Kars Haber, Yeni Anayasa Konusunda Kars Barosu Görüş Sunacak, 5 Ocak 1982, s.1.

25 Halk, Anayasa Komisyonunda Kars Üyesi Abbas Gökçenin Konuşması Anayasa'nın Çerçevesi ve Bu Çerçeve İçinde Danıştay İle Anayasa Mahkemesinin Yeri Ne Olmalıdır, 14 Ocak 1982, s.4.

26 Kars Postası, Anayasa Komisyonunda Kars Üyesi Abbas Gökçe'nin Konuşması, 13 Ocak 1982, s.1.

27 Hüryurt, Yeni Anayasa Hazırlanırken Danışma Meclisi Üyemiz Fuat Azgur'un Bu Konudaki Görüşleri, 13 Ocak 1982, s.1; Hüryurt, Yeni Anayasa Hazırlanırken Danışma Meclisi Üyemiz Fuat Azgur'un Bu Konudaki Görüşleri, 14 Ocak 1982, s.1.

koruması, Milli Divan veya Cumhuriyet Konseyi adı altında bir yapının oluşması, icra ve yasama arasında dengenin kurulması, devlet başkanının halk tarafından seçilmesi gibi konularda fikir beyan etmiştir.²⁸

Devlet başkanının halk tarafından seçilmesi ve dilde sadeleşme beyanı Kars basınında özellikle Kars Gazetesi yazarı Baki Karayol tarafından Sayın Azgura Yanıt yazı dizisinde eleştiril şekilde ele alınmıştır. Yazı dizisinde Azgur'un devlet başkanını halk seçmeli ifadesinin Atatürkçülükten uzak olduğu, Devlet Başkanı Kenan Evren'in bir konuşmasında seçim şeklini açıkça belirtmiş olduğunu bu konuşmada meclisi halk, cumhurbaşkanını meclis seçer ifadelerini ön plana çıkarmıştır. Aynı yazıda Azgur'un çoğulcu demokrasiyi kabul etmediği, Danışma Meclisi üyelerinin ülkenin geleceğini çizmekte olduğu, bundan dolayı sabit düşüncede olmamaları, seçtikleri ilin halkı ile irtibat halinde olma gerekliliğine değinilmiştir.²⁹

Baki Karayol'un yazısına cevap olarak Fuat Azgur kendisine mektup göndermiştir. Mektupta, kendisinin Harbiye mezunu olduğunu, Harbiye'deyken Mehmedim isimli şiir kitabında yazdığı şiirin³⁰ kendisinin ne kadar Atatürkçü olduğunu gösterdiğini, Kars'ı temsil ettiğini fakat halk tarafından seçilmediğini birinci seçmenin Kars Valisi, ikinci seçmenin ise Milli Güvenlik Konseyi olduğunu belirtmiştir. Baki Karayol'un, kendisiyle ilgili olarak Karslıların görüşü olmadan Anayasa hakkında fikir beyan edemeyeceği söyleminin hukuken bir geçerliliğinin olmadığını belirtmiştir.³¹

Bu açıklamalar Azgur-Karayol tartışmalarını artırmış. Baki Karayol, Azgur'un yazısının yayın değeri olmadığını Karslıların Azgur'u tanımaları amacıyla yayınladığını belirtmiştir. Karayol mektup eline geçtiğinde oturaklı bir yazı ile karşılaşacağı beklentisinde olduğunu fakat hayal kırıklığına uğradığını ifade etmiştir. Atatürkçülüğün sözle olamayacağı, başkanlık sisteminin olumsuz sonuçlarını gördüğü için Atatürk'ün Cumhurbaşkanlığı sistemini seçtiğini belirtmiş. Karayol, Fuat Azgur'u Atatürk'ü Anlamak ve Atatürkçülük konularında açık oturum yapmaya davet etmiş. Kendisinin kimseyle takışma gibi bir derdinin olmadığını, yalnız Karslılar değil, üç beş şekilci dışında tüm Türkiye'nin Atatürkçü olduğunu belirtmiş.³²

---

28 Hüryurt, Yeni Anayasa Hazırlanırken Danışma Meclisi Üyemiz Fuat Azgur'un Bu Konudaki Görüşleri, 14 Ocak 1982, s.1.

29 Kars Haber, Sayın Azgura Yanıt-1, 13 Ocak 1982, s.1.

30 Mademki yolun oldu senin bir yüce ülkü,

Elbette yürekte seveceksin ATATÜRKÜ...

Yok, kurtaramaz birliği bir başkası çünkü,

Mutlak seveceksin, sayacaksın ATATÜRKÜ...

31 Kars Haber, Fuat Azgur'un Yanıtı, 17 Şubat 1982, s.1-4.

32 Kars Haber, Sayın Azgur'a Yanıt-2, 19 Şubat 1982, s.1.

Danışma Meclisi başkanı Sadi Irmak yeni Anayasa'nın oluşturulması konusundaki çalışmalarını sürdürdüklerini, herkesin bravo diyeceği bir Anayasa ortaya çıkaracaklarını ifade etmiştir. Sadi Irmak bütün çabalarının güçlü ve güvenli bir Anayasa hazırlamak olduğunu bu konunun namus meselesi haline geldiğini sesiz ve derinden çalışmaların devam ettiğini belirtmişti.³³

Danışma Meclisi üyesi Abbas Gökçe, demokratik hukuk devletlerinde yasama, yürütme ve yargı yetkilerinin kalın çizgilerle birbirinden ayrılmış olduğunu bu üç kuvvetin çatışma değil, uyum içinde bulunması gerektiğini belirtmiş. Yargı gücü içinde Anayasa Mahkemelerinin önemine değinen Gökçe ayrıca çoğunluk iktidarına dayalı güçlü hükümetlerin hukuk çizgisinden ayrılarak, hukuk ve yasalara aykırı eylem ve işlemlere giriştikleri, bunu önlemek içinde yine bağımsız yargı gücü içinde idari mahkemelere ve Danıştay'a ihtiyaç duyulduğu yönünde açıklamalar yapmıştır.³⁴

Kars Baro Başkanı Abdurrahman Alaca yeni Anayasa konusunda tek meclisli bir parlamento önererek Cumhurbaşkanının TBMM tarafından seçilmesini istemiş. Yeni Anayasa konusunda çalışmalarını tamamlayan Kars Barosu "güvenlik, hak arama, özgürlük, savunma hakkı, düşünce özgürlüğü" gibi konularda yeni öneriler teklif etmiştir.³⁵ Baronun teklifleri, "Yeni Anayasa Konusunda Kars Barosunun Görüşleri" yazı dizisiyle 22, 23, 24, 25, 26 Şubat tarihlerinde Kars basında geniş şekilde yer bulmuştur.³⁶

Yeni Anayasa hazırlanırken yetkili kişi ve kurumlar dışında Kars halkının yeni anayasadan hangi beklentiler içinde olduğunu duyurmak amacıyla Halk Gazetesi okuyucularına çağrıda bulunmuştur. Gazete sütunlarında; "Milli Güvenlik Konseyince görüş belirtmelerinde mahsur görülmeyen, hemşerilerimizin hazırlanmakta bulunan Anayasa hakkında görüş belirtmeleri halinde, belirttikleri görüşleri gazetemizde yayınlamaya başlayacağız. Konu hakkında görüş belirtmek isteyen hemşerilerimizin bu konuda hazırlayacakları görüşleri içeren yazılarını, gazetemize göndermelerini bekliyoruz" haberini Çağrı başlığı altında 5 Mart'tan 15 Mart'a kadar yayınlamıştır.³⁷

Kars basınında yeni Anayasa'da Senato'nun yer almaması gerektiği üzerinde birçok haber yapılmış. Halk Gazetesi yazarı Hıdır Keleş'in kaleme almış olduğu yazıda TBMM dışında ikinci bir meclis durumunda olan Senato'nun yer almasına gerek olmadığı, büyük yararına inanılarak 1961 Anayasasına konulmuş olduğuna fakat uygulamada yarardan çok zarar verdiği üzerinde durmuştur. Yasaların çıkışında yararları beklenirken bazıları yarar yerine engellemelere neden

33 Kars Postası, Herkesin Bravo Diyeceği Bir Anayasa Hazırlayacağız, 22 Şubat 1982, s.1.

34 Hüryurt, Yeni Anayasa Bir Denge Anayasası Olmalıdır, 13 Şubat 1982, s.1.

35 Kars Haber, Kars Barosu Yeni Anayasa Konusunda Görüşlerini Belirledi, 19 Şubat 1982, s.1.

36 Kars Haber, Yeni Anayasa Konusunda Kars Barosunun Görüşleri 1-2-3-4-5, 22-26 Şubat 1982, s.2.

37 Halk, Çağrı, 5-6-8-9-10-12-15 Mart 1982, s.4.

olmuştur. Bundan dolayı Keleş, Anayasa'da Senato'nun kurulmasına gerek olmadığını belirtmeyi bir yurttaşlık ödevi saymıştır.³⁸ Kars adına Danışma Meclisi'nde yer alan Abbas Gökçe'de konuyla ilgili olarak, genel seçim nedeniyle aynı kaynaktan gelen siyasi kişilerin Millet Meclisi ve Senato gibi iki ayrı mecliste yer almasının ne anlamı olacağı, Anayasa Mahkemesince yapılan bir denetim varken böyle bir denetim için ayrıca Senato kurulmasına gerek olmadığını belirtmiştir.³⁹

1.3. Danışma Meclisine Kars Adına Seçilen Üyelerin Meclis Çalışmalarının Kars Basınındaki Yeri

Danışma Meclis üyesi aynı zamanda Bütçe Komisyon üyesi Fuat Azgur'un Kars'ın sorunları ile ilgili olarak Kültür ve Turizm Bakanlığı'na ve Bayındırlık Bakanlığı'na sormuş olduğu sorular Kars basınında geniş yer almıştır. Türk Dil Akademisi'nin kurulması, Türk Kültürüyle ilgili olarak eskiden yayınlanmakta olan "1000 Temel Eser" kitap serisinin yayınına devam edilmesi,⁴⁰ Devlet Tiyatrolarında oynanan eserlerin telif olmasına önem verilmesi, büyük emlak vergisine maruz kalan İstanbul boğazındaki yalıların yıkılmasına izin verilmediği bundan dolayı imara açılması için sık sık yakıldığı bu duruma çare bulunması⁴¹ halk için yeni kütüphanelerin açılması ile ilgili sorular yöneltmiştir. İlgili Bakanlıklar sorulara yazılı olarak cevap vermiş ve cevaplar Kars basınında yer bulmuştur. Basında keyfi olarak Kars'ta yapımı durdurulan Kars Şeker Fabrikası'nın bu yıl yeniden yapımının ele alınması için Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı nezdinde Azgur'un teşebbüse geçtiği bu girişimin sonuç vereceğine dair haberler yapılmıştır. Bunun dışında Atatürk Üniversitesi'ne bağlı olarak Kars'ta bir Veteriner Fakültesi açılması için Azgur'un girişimlerde olduğu, Hopa-Ardahan-Kars ve İran Karayolu için çalışma gayreti içinde olduğu, yolun en kısa zamanda yapılması için Karayolları Genel Müdürlüğü'nün çalışmalarını sürdürdüğü, Ardahan'da beş köye elektrik verilmesi, Kars Havaalanı, yakacak ihtiyacının zamanında temin edilmesi, il ve ilçelerde hakim ve savcı lojmanlarının yapılması konularında Azgur'un ilgilerle temas halinde olduğu haberleri yapılmıştır.⁴²

Kars yerel basını da şehrin sıkıntılarını ilgililere iletebilmek amacıyla sıklıkla konuyu gazete sayfalarına taşımıştır. Bazen şehrin çözümünü bekleyen sorunlar

---

38 Halk, Yeni Anayasa'da Senato Yer Almamalıdır, 22 Şubat 1982, s.1.

39 Kars Postası, Yeni Anayasa ile Kurulacak Düzen İçinde Senatoya Gerek Var mı?, 2 Mart 1982, s.1.

40 Hüryurt, Danışma Meclis Üyemiz Fuat Azgur'un Kültür ve Turizm Bakanının Soruları ve Aldığı Cevaplar, 9 Mart 1982, s.1.

41 Hüryurt, Danışma Meclis Üyemiz Fuat Azgur'un Kültür ve Turizm Bakanına Soruları ve Aldığı Cevaplar, 10 Mart 1982, s.1.

42 Hüryurt, Danışma Meclis Üyemiz Fuat Azgur İlimiz Sorunları İle Yakından İlgileniyor, 16 Mart 1982, s.1.

başlığı ile bazen ise açık mektup başlıkları ile bu problemler açıklanmıştır. Genel olarak 12 Eylül sonrasında “Doğuyu Kalkındırma” siyasetinin Kars’tan başlatılması gerektiği, yıllardan beri Kars’ın ihmal edildiği bu ihmallerden dolayı şehrin dışarıya sürekli göç verdiği, şehrin İmar ve İskan Bakanlığı’nın ilgisinden ve yatırımlarından yoksun kaldığı haberleri yapılmıştır.⁴³ Abbas Gökçe gazete haberinde geçen konuları ve Kars’ta yatırımların neden tamamlanmadığını Bayındırlık Bakanlığı’nın açıklamasını istemiştir. Bayındırlık Bakanı Tahsin Önalp bu soruya mecliste yazılı olarak cevap verileceğini açıklamış, daha sonra yazılı olarak bu açıklamayı Abbas Gökçe’ye vermişti.⁴⁴ Bayındırlık Bakanı Tahsin Önalp’ın Kars sorunları ile ilgili olarak vermiş olduğu cevaplar, Abbas Gökçe’nin gerek çıkacak olan kanunlar üzerindeki fikirleri, gerekse Kars’ın sorunlarının çözümü için sunduğu öneriler yerel basında memnuniyet verici şekilde ele alınmıştı.⁴⁵ Yerel basında Karsın sorunları ile ilgili olarak sadece seçilen iki üye değil belediye başkanı Sabri Koç’un da Ankara’da girişimlerde olduğu, bu girişimler çerçevesinde Danışma Meclisi Kars temsilcileri Abbas Gökçe ve Fuat Azgur ile Kars’ın yetiştirmiş olduğu Milli Güvenlik Konseyi Koordinatörü Tuğgeneral Şamil Özdiilli ile görüşüldüğü ve bu görüşmelerin sonuç vereceğine olan inanç okuyucuya aktarılmıştır.⁴⁶

Abbas Gökçe’nin yeni kurulan İdari Yargı Sistemi üzerine yapmış olduğu açıklamalarda Kars basınında merakla takip edilmiş. Gökçe konuşmasında özetle; gecikmiş adaletin adaletsizlik olduğu, açık bulunan mahkeme başkan ve üyeliklerine derhal atamaların yapılması gerektiği, idare, vergi ve istinaf mahkemelerinin derhal kurulmasının zorunluluğu, hakimlerin maaş ve ödeneklerinin iyileştirilmesi, hakim açığının giderilmesi konularına değinmiştir.⁴⁷

Gökçe Enerjinin tasarruflu kullanılması için hazırlanan yasa tasarısı ile ilgili olarak, üretilen ve tüketilen her türlü enerjinin ulusun yaşam şartlarına ve sanayinin üretim ve gelişimini olumsuz yönde etkilemeden korunması için yapıldığı⁴⁸ zaten yetkili bakanlıkların tasarruf konusunda tedbir ve tespitlerinin olduğunu bundan dolayı böyle bir kanunun çıkmasına gerek olmadığı üzerinde durmuştur.⁴⁹

Kars Vakıflar Yurdu’nun harabeye terk edilişi, Fuat Azgur tarafından ilgili Bakan Mehmet Özgüneş’e bildirilmiş, bakan yurdun gerekli tamir ve

---

43 Hüryurt, İmar ve İskan Bakanına Açık Mektup, 18 Şubat 1982, s.1.

44 Hüryurt, Bayındırlık Bakanı Temsilcimiz Abbas Gökçenin Sorusunu Cevaplandırdı, 25 Şubat 1982, s.1.

45 Hüryurt, Neşriyat Üzerine Bayındırlık Bakanının Abbas Gökçe’ye Cevabı, 2-5-6 Mart 1982, s.1.

46 Hüryurt, İstemesini Bilmek, 5 Mart 1982, s.1.

47 Kars Postası, Danışma Meclisi Kars Üyesi Abbas Gökçe’nin Yeni Kurulan İdari Yargı Sistemimiz Üzerine Gündem Dışı Konuşması, 9-10-11-12 Mart 1982, s.1.

48 Halk, Enerji Tasarrufuyla İlgili Yasayla İlgili Konuşma, 23 Mart 1982, s.2.

49 Halk, Enerji Tasarrufuyla İlgili Yasasıyla İlgili Abbas Gökçe’nin Konuşması, 28 Mart 1982, s.2.

ihtiyaçlarının ele alınıp, hizmete açılacağına dair Fuat Azgur’u bilgilendirmiştir. Vakıflar Genel Müdürlüğüne ve MGK’ya hitaben önceden olaya dikkat çekmek için haber yapmış olan Hüryurt gazetesi Fuat Azgur’un bu girişimlerinden dolayı kendisine şükranlarını sunmuştur.⁵⁰ Gazete aynı sayfasında Fuat Azgur’un Afganistan Günü Münasebetiyle Mecliste Yapmış olduğu konuşmayı da okuyucusuna sunmuştur.⁵¹

Abbas Gökçe’nin Yüksek Öğrenim öğrencilerine sınav affının verilmesi üzerine mecliste yapmış olduğu konuşma yerel basında ilgiyle takip edilmiş. Gökçe, terör ve anarşi ortamı içerisinde sağdan ve soldan da olmayan birçok öğrencinin yüksek öğrenimlerine devam edemediği, bazı okulların aşırı sağın, bazı okulların aşırı solun elinde olduğu, tarafsız olan birinin bu okullara gitmek hatta bu okulları okuma hakkının olmadığı⁵² Milli Eğitim Komisyonu’nun olumsuz kararına rağmen, hükümet olarak bu olaya sahip çıkılması gerektiği, ret oyu vererek kestirilip atılamayacak bir konu olduğunu ifade etmiştir.⁵³ Gökçe konuşmasında anarşi terörün 1975’te yoğunlaştığını, derslere ve sınavlara girme imkanının ortadan kalktığını, ailelerin çocuklarını okula bile gönderemediğini, okula gidenlerin ise kütüphanede, laboratuvarında çalışma imkanı bulamadığını belirtmiş. Önceden konuyla ilgili olarak af söz konusu olduğunu, komisyon görüşmeleri sırasında konunun YÖK tarafından halledilmesi gerektiği vurgulanıp teklifin geri alınması önerilmiş ve teklif geri alınmıştı.⁵⁴ Gökçe, YÖK’ün gerekeni yapmadığı, olay basına düşünce YÖK basına beyanat vererek Yüksek Kurulun bu teklifi reddettiğini ima etmesi üzerine, teklif yeniden Yüksek Kurulu getirildi. Teklif ikinci sefer Komisyonunda görüşülmeye başlanmış olmasına rağmen Komisyonunda teklif yine benimsenmemiş. Teklifin gayet açık ve net olduğu üzerinde durarak “Belirli bir başarı seviyesine gelmiş bulunanlar” yani Fakültelerin ve okullarının son iki sınıfında, son iki yılında başarısız olanlar belirli bir öğrenim düzeyine gelmişlerdi.⁵⁵ Bu durumda olup anarşiye iştirak etmeyenler, emniyet tarafından tespit edilerek hakkında kovuşturma ve soruşturma açılmamış ve disiplin cezası almamış ise kendilerine sınav hakkı verilmelidir. Komisyon ise ara sınıflarında bu hakkı isteyeceği endişesiyle teklifi reddetmesi üzerine, Gökçe sınıf geçsin, mezun olsun demediklerini bu çocuklara

---

50 Hüryurt, Fuat Azgur Vakıflar Yurdu İle İlgileniyor, 14 Nisan 1982, s.1.

51 Hüryurt, Danışma Meclisi Üyemiz Fuat Azgur’un Afganistan Günü Münasebetiyle Yaptığı Konuşma, 14 Nisan 1982, s.1.

52 Kars Postası, Abbas Gökçe’nin Yüksek Öğrenim Öğrencilerine İmtihan Hakkı Verilmesi Konusunda Danışma Meclisindeki Konuşması, 7 Mayıs 1982, s.1.

53 Yeni Doğu, Abbas Gökçe’nin Yüksek Öğrenim Öğrencilerine İmtihan Hakkı Verilmesi Konusunda Danışma Meclisinde Konuşması, 10 Mayıs 1982, s.2.

54 Halk, Abbas Gökçe’nin Danışma Meclisinde Konuşması Metni, 10 Mayıs 1982, s.2.

55 Hüryurt, Abbas Gökçe’nin Yüksek Öğrenim Öğrencilerine İmtihan Hakkı Verilmesi Konusunda Danışma Meclisinde Konuşması, 13 Mayıs 1982, s.1.

sınav hakkı verilmesi üzerinde kanun tasarısına olumlu oy verilmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁵⁶

1.4.Kars Valiliğinin İlan Kesim Kararının Kars Basınına Yansımaları

1982 yılının Nisan ayına gelindiğinde Kars basınında ana gündem valilikçe gazetelere yapılan sansür üzerine olmuştur. Bazı gazeteler bu durumu desteklerken gazetelerin büyük bir kısmı bu uygulamaya karşı çıkmıştır. Gazeteler karşılıklı suçlamalarda bulunarak birbirlerinin ilanının kesilmesi şeklinde haberler yapmıştır. Gazetelerin ilanlara yer verip veremeyeceği konusunda, gazetelerin vasıflı mı? vasıfsız mı? incelemelerinden sonra vasıflı bulunan gazetelerin ilan vermeye devam edeceği vasıfsızların ise ilan vermeyi durduracağı kararı alınmıştır. Alınmış olan bu karar ile ilgili Haziran ayı boyunca Kars basınında haberler yapılmıştır. Kars'ta yayınlanan Serhat Kars, Kars, Karsın Sesi, Yeni Doğu gazetelerine ilan alınmayacağı, bu gazetelerin vasıfsız olduğu Kars Valiliği tarafından açıklanmıştır.⁵⁷ Denetlemeler Basın İlan Kontrol Kurulu tarafından yapılmaktaydı. Basında Kontrol Kurulunun doğru kararlar vermesi, olumlu yada olumsuz kararların gerekçelerinin doğru şekilde sunulması üzerinde durulmuş. Vasıfsız bulunan gazetelerin itiraz hakları bulunmaktaydı. İtiraz sonucunda Geçici Kontrol Kurulu tekrardan denetime gelmekteydi.⁵⁸ Valilik tarafından alınmış olan vasıfsız kararlarına çok sayıda itiraz olmasının nedeni resmi ilan paralarının artık alınamayacak olmasından kaynaklanmaktaydı. Çoğu gazete resmi ilanla varlıklarını devam ettirmekteydi. Resmi ilanların kesilmesi o gazetelerin kapanması anlamına gelmekteydi. Vasıfsız bulunan gazetelerin köşe yazarları, Türkiye'nin hiçbir yerinde vasıflı-vasıfsız diye bir uygulamanın bulunmadığı, resmi ilanların valilerin isteği doğrultusunda dağıtıldığını, valinin bu karardan dönmesi gerektiğini ifade etmişlerdir.

Vasıflıya dönüşene kadar gazeteler 0.45 cm ebatlarında çıkmaya devam etmişler. Dört sayfa çıkıp da mahalli haberlere yer vermeyen gazetelerin nasıl vasıflı olduğu, vasıflıya dönüştükten sonra haksız ilan alanları ilgililere duyuracaklarını ifade etmişlerdir.⁵⁹ Halk gazetesi yazarı Hıdır Keleş, ülkenin bir iç savaşın eşiğine geldiği bir dönemde, yönetimi eline almış olan Milli Güvenlik Konseyi'nin ülkenin o günlerde ki zor şartlarında bile basına sansür koymadığı üzerinde durarak, şimdiki ilanların kesilmesi taleplerinin haksızlık olduğunu ifade etmiştir.⁶⁰ Ayrıca muhabirlerin muhabirliğe yetenekli olup olmadığı, vasıflı

---

56 Kars, Abbas Gökçe'nin Yüksek Öğretim Öğrencilerine İmtihan Hakkı Verilmesi Konusunda Danışma Meclisi Konuşması, 11-12-13 Mayıs 1982, s.1.

57 Kars, Valilikçe 4 Gazetenin İlanı Durduruldu, 6 Mayıs 1982, s.1.

58 Kars Haber, Gazetemiz Denetlendi, 14 Nisan 1982, s.1.

59 Yeni Doğu, Vasıflı Gazete Buysa Bizde Çıkıyoruz, 6 Mayıs 1982, s.1.

60 Halk, 12 Eylül'ün Elimizden Alamadığını, 15 Nisan 1982, s.1.

sınıfındaki gazetelerde bu durumun araştırılması gerektiği belirtilmişti. Bir gazetenin ilanlardan gelecek olan tüm paraların kendi cebine girmesi istediğini, diğer gazetelerde çalışanların ekmeklerinin elinden gideceği haberleri yapılması üzerine, gazeteler karşılıklı birbirleriyle tartışma içine girip, bir birleriyle ilgili olumsuz haberler yapmaya başlamıştır. Eksikliklerini tamamlayan gazeteler denetimlerin hızlanması amacıyla valilik makamına göndermiş oldukları dilekçeleri gazetelerinde paylaşmışlardır.⁶¹

1.5. Anayasa Taslağının Danışma Meclisine Sunulması ve Taslak ile İlgili Kars'tan Seçilen Üyelerin Düşünceleri

23 Kasım 1981 tarihinde seçilerek görevine başlayan Danışma Meclisi Anayasa Komisyonu yeni Anayasa taslağı üzerinde çalışmalarını en geç 5-6 Temmuz günü tamamlayarak, taslağı Danışma Meclisi başkanlığına sunması gerekmektedir.⁶² Anayasa taslağı Danışma Meclisine sunulmadan önce birçok sürtüşme, tartışma ve fikir ayrılıklarına neden olmuştu. Bu fikir ayrılıklarının nedeni taslağın çelişkiler içermesinden kaynaklanmaktaydı. Bir yerde olumlu, diğer yerde olumsuz ifadelerin çokluğu, taslakta noktalarla boş bırakılan yerlerin var olması eleştirilerin odak noktası olmuştur. Kars Haber yazarı Baki Karakol bu durumu yazı dizisi şeklinde okuyucuya aktarmıştır.⁶³ Okuyucularının Anayasa taslağı ile ilgili görüşlerine de yer veren gazete, peşinen kötümser olmamak gerektiği, Danışma Meclisi ve son olarak MGK tarafından taslaktaki hataların düzeltileceği, memleketin tüm ihtiyaçlarına ileri demokratik düzen çerçevesi içinde cevap vereceğini belirtmiştir.⁶⁴

Kars temsilcisi Fuat Azgur Anayasa taslağı hakkında görüşlerini Danışma Meclisi'nde açıklarken konuşmasının son bölümünde Cumhurbaşkanına verilen yetkileri az bularak bunun daha da genişletilerek, tüm yargı organı üyelerinin Cumhurbaşkanı tarafından seçilmesini, TRT'nin de bu makama bağlanmasını beyan etmiştir.⁶⁵

Abbas Gökçe, Anayasa Komisyonu'nun taslağı hazırlayarak Danışma Meclisi'ne ve kamuoyuna sunduğunu, tasarının açıklanması üzerine çatlak seslerin yükseldiğini, yıkıcı eleştirilerin yapıldığını, bu eleştirilen amacının komisyonu yıpratma gayesi taşıdığını belirtmiştir. Gökçe taslağın eleştirilecek ve düzeltilecek çok yönünün olduğunu, fakat eleştiriler yapılırken yıkıcı değil yapıcı

---

61 Halk, Valilik Makamına, 23 Nisan 1982, s.1.

62 Kars, Anayasa Taslağı 6 Temmuz'da DM'ye Veriliyor, 30 Haziran 1982, s.1.

63 Kars Haber, Çelişkili Taslak 1-6, 26-31 Temmuz 1982, s.1; Kars Haber, Çelişkili Taslak 9-10, 4-5 Ağustos 1982, s.1.

64 Kars Haber, 1982 Anayasa Taslağı, 12 Ağustos 1982, s.2.

65 Kars Haber, Yine Anayasa, 12 Ağustos 1982, s.1.

olunmasının gerekliliğine değinmiştir.⁶⁶ Anayasa'nın Kasım ayında halk oyuna sunulması zorunluluğundan dolayı taslağın hazırlanmasında aceleye gidildiği, sürenin kısıtlı olmasından amaçlanan özene uygun bir metin hazırlanmadığını, taslakta bu durumun görüldüğünü açıklamış, taslakta bulunan eksik, hata ve tersliklerin Danışma Meclisi tarafından düzeltileceğine olan inancını belirtmiştir.⁶⁷ Abbas Gökçe Anayasa taslağının birçok maddesi hakkında fikir beyan etmiştir. Taslağın yargı ile ilgili maddeleri, Anayasa mahkemesinin statüsü, davaların iptali süreci, Anayasaya aykırılık, hakim ve savcılar kurulu, Yargıtay'ın statüsü en fazla üzerinde durmuş olduğu konular olmuştur.⁶⁸ Bunların dışında 1961 Anayasasının bir tepki Anayasası olduğunu, ülke gerçeklerinin göz önüne alınmadan hazırlanmış olduğundan dolayı 1961 Anayasasının savunulmasının mümkün olmadığı, hazırlanacak olan Anayasanın bir tepki Anayasası değil Sentez Anayasa olması gerektiğini belirtmiş.⁶⁹ Anayasa taslağındaki 12., 13., ve 14 maddelerine değinen Gökçe hak ve hürriyetlerin sınırlandırılması, kötüye kullanılması ve kullanılmasının durdurulmasının 12 Eylül öncesi şartlardan dolayı gerekli olduğunu savunmuştur.⁷⁰ Güvenlik kuvvetlerinin silah kullanma yetkilerini belirten 16. madde, tutuklanan kişilerin yargılanma süreleri ile ilgili 19. madde, partilerin tüzük ve programlarını, bölücü siyasi partilerin kurulamayacağını ön gören 78. maddeler hakkında açıklamalar yapmıştır.⁷¹ Tasarıda Cumhurbaşkanının, yürütme içerisinde çok güçlü bir duruma getirildiğini, adı başkanlık olmasa bile adeta bir başkanlık sistemi getirilmiş olduğu arada bazı dengelerin kurulmasının daha iyi olacağını ifade etmiştir. Taslakta yer alan üniversitelerin özerk olması durumu ve Türk Dil Akademisinin kurulması ile ilgili maddelerden duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir. Ayrıca Anayasa taslağında arı bir dil kullanılması gerekliliğine değinmiştir.⁷²

1.6. Anayasanın Oylanması

268 sayılı Kanun ile Yüksek Seçim Kurulunun 10 Temmuz 1982 tarih ve 80 sayılı kararı gereğince, 5 Eylül 1982 günü Anayasa'nın halk oyuna sunulmasında oy verme hakkına sahip olanların belirlenmesi amacıyla genel sayım

---

66 Yeni Doğu, Abbas Gökçe'nin Anayasa Tasarısı Hakkındaki Görüşleri, 13 Ağustos 1982, s.1.

67 Kars Postası, Abbas Gökçe'nin Anayasa Tasarısı Hakkındaki Görüşü, 21 Eylül 1982, s.1.

68 Hakikat, Danışma Meclisi Kars Üyesi Abbas Gökçe'nin Anayasa Tasarısı Hakkındaki Görüşü, 1-4 Eylül 1982, s.3.

69 Kars Postası, Abbas Gökçe'nin Anayasa Tasarısı Hakkındaki Görüşü, 22 Eylül 1982, s.1.

70 Hakikat, Danışma Meclisi Kars Üyesi Abbas Gökçe'nin Anayasa Tasarısı Hakkındaki Görüşü, 18-19 Temmuz 1982, s.3.

71 Hüryurt, Abbas Gökçe'nin Anayasa Tasarısı Hakkındaki Görüşü, 24 Ağustos 1982, s.1; 14 Eylül 1982, s.4.

72 Yeni Doğu, Abbas Gökçe'nin Anayasa Tasarısı Hakkındaki Görüşleri, 13 Ağustos 1982, s.1.

yapılacaktır.⁷³ Hazırlanmış olan Anayasa'nın halk oylaması öncesi oy kullanma yeterliliğine sahip 21 yaşını doldurmuş kişilerin adlarını seçmen listelerine yazdırması gerekmektedir. İsimlerini seçmen listelerine yazdırmayanlar hakkında yürürlükteki yasa gereğince yapılacak yargılamalar sonucunda üç aydan, altı aya kadar hapis cezası, hapis cezasına ek olarak beşbin liradan az olmamak kaydıyla ağır para cezası verilmekteydi.⁷⁴

Kars Valiliği sayım işlerinin sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesi için tedbirler almıştır. Valiliğin almış olduğu tedbirlerin başında oy kullanacak seçmenlerin tespit edilmesi için yapılacak sayım nedeniyle 5 Eylül günü 05.00'ten 17.00'ye kadar sokağa çıkma yasağı olmuştur.⁷⁵ Emniyet Müdürlüğü ve Merkez Jandarma Bölük Komutanlığı yasağı tam olarak uygulamak ve kontrol etmek için her türlü tedbiri alacaktır. PTT, Devlet Demir Yolları, sağlık, itfaiye, elektrik, su işletme kuruluşları ile nöbetçi eczaneler genel sayımı aksatmayacak şekilde programlarını ilgili kamu kurumu yöneticisine iletcek kendilerine valilikçe görev belgesi verilecektir. Çimento, un ve yem fabrikaları gibi resmi ve özel kuruluşlarda çalışanların vardiya ve nöbet değişimi olmayacağından o günkü çalışmalarını bu duruma göre düzenlemeleri gerekmektedir. Vatandaşların yazım gününe ait ihtiyaçlarını bir gün önceden temini için belediye tarafından uyarılar yapılmıştır. Yazım işinin bitişi ilan edilinceye kadar istasyon ve otogarda yolcular bekletilecek, otobüs işletmeleri yazım gününü göz önünde bulundurarak seferlerini düzenleyecektir.⁷⁶

Anayasa için oy kullanacak seçmenlerin yazım işlemleri yapıldığı halde listeye dahil edilmediği yönünde şikayetler artmış. Yazım günü evinden dışarı çıkmadığı yazım işleri ile görevli memurların kendilerini listeye dahil ettikleri halde seçmen listelerinde isimleri mevcut olmayan çok sayıda kişi bulunmaktaydı.⁷⁷

20 Ekim tarihinde seçmen listeleri köy ve mahalle muhtarlarına teslim edilerek listeler askıya çıkarılmıştı. Listelerin 25 Ekim günü saat 17.00'ye kadar asılı kalacağı seçim bürosu tarafından belirtilerek, isimleri listede bulunmayan vatandaşların askı süresi içerisinde seçim kurulu başkanlığına sözlü veya yazılı başvuruları istenmiş olup başvurmayanların oy kullanamayacakları da belirtilmiştir.⁷⁸

Anayasa oylamasının yapılacağı 7 Kasım günü, Kars'ta Sandık Başkanlığı görevini üstlenecek 138 kişi Kars Ağır Ceza Mahkemesi Salonunda kursa

---

73 Hakikat, Valilikten Bildirilmiş Yazım Gününde Yapılacak İşler ve Alınacak Tedbirler, 1 Eylül 1982, s.1.

74 Serhat Kars, Listeye Adını Yazdırmayanlar Cezalanacak, 23 Ağustos 1982, s.1.

75 Serhat Kars, 5 Eylül'de Sokağa Çıkmak Yasak, 26 Ağustos 1982, s.1.

76 Hakikat, Valilikten Bildirilmiş Yazım Gününde Yapılacak İşler ve Alınacak Tedbirler, 1 Eylül 1982, s.1.

77 Kars Postası, Anayasaya Oy Kullanacak Vatandaş Sıkıntı İçinde, 11 Ekim 1982, s.1.

78 Serhat Kars, Seçmen Listeleri Muhtarlara Dün Teslim Edildi, 21 Ekim 1982, s.1.

alınmış. Merkez İlçe Seçim Kurulu Başkanı Hakim İzzettin Kocademir ve Seçim Bürosu Şefi Sefer Öztürk tarafından kurs verilmiş olup yapılacak işler hakkında gerekli açıklamalar yapılmıştır. Seçmen kartlarının vatandaşlara dağıtılması amacıyla seçim bürosu tarafından 20 kişi görevlendirilmiştir. Cumartesi gününe kadar imza karşılığında seçmen kartları teslim edilmiştir. Cumartesi gününe kadar seçmen kartını alamayan seçmenler ilgili mahalle yada köy sandık seçmen listelerinde isimleri mevcut ise kimliklerini sandık kuruluna göstererek oylarını kullanabileceklerdir.⁷⁹ Gazeteler oy kullanım sırasında aksaklıklar olmaması amacıyla sandıkların numaralarıyla birlikte hangi mahallede olduğu nerede oy kullanılacağına dair okuyucularını bilgilendirmiştir.⁸⁰ Kars Haber sandık bilgilerini ücretsiz ek şeklinde hazırlayıp okuyucusuna sunmuştur.⁸¹ Gazeteler herkesin oylamaya katılması yönünde sık sık haberler yapmakta, seçmenlerin oylamaya katılmasının kanuni bir zorunluluk olduğu fakat çok hasta yada yürüyemeyecek durumda olanların katılmayabileceği, hiçbir mazereti olmadan oylamaya katılmayan seçmenlerin beş yıl boyunca seçme ve seçilme hakkından mahrum edilecekleri belirtilmiştir.⁸²

7 Kasım Pazar günü sabah 08.00'de başlayan oy verme işlemi sırasında Kars'ta ki sandıkların başında yığılmalar olmasına rağmen sakin bir hava içinde oylama yapılmıştır.⁸³ Oylama neticesinde Kars'ta %97 evet %3 hayır sonucu çıkmıştır. Sandık sayısı 1124 olup tamamı tasnif edilmişti. Oy kullanma listesi 254.592 kişi olup kullanılan oy sayısı 228.392'di. Kullanılan oyların 219.558'i evet, 6642'si hayır, 2192'si ise geçersiz sayılmıştı.⁸⁴ Gazetelerin Kars'taki seçim ile ilgili olarak vermiş olduğu sayısal veriler arasında farklılıklar göze çarpmaktadır. Kars Haber ildeki seçim sonuçlarıyla ilgili olarak 251.194 seçmenden 226.035'inin 1125 sandıkta oy kullandığı bu oylardan 219.170'inin kabul, 6844'ünün ret, 214'ünün geçersiz, 34.159'unun ise oy kullanmadığını aktarmıştır.⁸⁵ Hüryurt Gazetesi'nin seçim ile ilgili verileri ise 228.392 seçmenin seçime katıldığı, geçerli oy sayısı 226.200, kabul oy sayısı 219.558, ret oy sayısı 6642 şeklindedir.⁸⁶

---

79 Kars Haber, 7 Kasım'da Sandık Başkanlığı Yapacaklar Kursu Alındılar, 5 Kasım 1982, s.1.

80 Kars Postası, 7 Kasımdaki Seçimlerde Hangi Sandık Nerede, 4 Kasım 1982, s.1.

81 Kars Haber, 7 Kasım'da Hangi Sandık Nerede, 2,3,4 Kasım 1982, s.3 Ek.

82 Hüryurt, Pazar Günü Anayasa Oylamasına Her Seçmenin Katılması Mecburidir, 5 Kasım 1982, s.1.

83 Halk, Anayasa Oylaması İlimizde Sakin Bir Hava İçinde Geçti, 8 Kasım 1982, s.1.

84 Kars Postası, Anayasa Oylaması Neticelendi, 9 Kasım 1982, s.1.

85 Kars Haber, İlde Anayasa Oylaması Sonuçlandı, 9 Kasım 1982, s.1.

86 Hüryurt, Anayasa Oylamasında Kars'ın Kesin Durumu, 11 Kasım 1982, s.1.

	Seçmen Sayısı	Sandık Sayısı	Oylamaya Katılan	Oy Kullanmayan	Kabul	Ret	Geçersiz
Merkez	38.999	138	35.029	3970	33.547	1434	48
Aralık	6079	36	5777	302	5558	214	2
Diğor	9496	50	8669	827	8538	124	7
Ardahan	21.120	92	18.816	2304	18.006	798	12
Göle	21.412	80	19.205	2207	18.498	685	18
Arpaçay	19.888	95	18.129	1759	18.030	86	13
Hanak	14.000	56	12.772	1228	12.534	221	17
İğdir	29.336	117	26.513	2823	28.833	662	18
Sarıkamış	20.321	82	17.759	2562	16.854	893	12
Kağızman	15.702	87	13.735	1967	13.183	527	25
Posof	9871	55	8762	1109	8653	106	3
Selim	12.535	59	11.545	990	11.300	236	9
Çıldır	12.635	53	11.370	1265	11.205	156	9
Susuz	8137	35	7362	775	7261	94	7
Tuzluca	11.663	89	10.592	1071	10.170	408	14
Toplam	251.195	1124	226.029	25.159	222.170	6644	214

Tablo 1: 7 Kasım 1982 Halk Oylaması Kars Genel Sonuçları⁸⁷

Devlet Başkanı Orgeneral Kenan Evren'in Anayasa'nın oylamasından sonra Cumhurbaşkanı sıfatını kazanması dolayısıyla bütün yurttaki kutlamalar düzenlenmiştir. 12 Kasım günü Kars'ta da kutlama töreni düzenlenmiştir. 09.30'da Hükümet Konağının yanındaki Atatürk Anıtı'nın önünde program gerçekleşmiş. Törene Vali Muhittin Keskin, Garnizon Komutanı General İsmail Özkan, Belediye Başkanı Sabri Koç, Askeri Erkan, bütün kamu kurum ve kuruluşların amirleri, öğretmen ve öğrenciler katılmıştır. Anıtta Vali, Garnizon Komutanı ve Belediye Başkanı tarafından çelenk konulmuş, Saygı duruşu ile birlikte bayraklar tüm kamu ve kuruluşlarda göndere çekilmiş, işyerlerine bayraklar asılmıştır. Anıtta ki tören İstiklal Marşı'nın okunmasıyla son bulmuştur.⁸⁸ Devlet Başkanı Orgeneral Kenan Evren, Anıt Kabir'i ziyaret ettikten sonra TV'de yaptığı konuşmasının ardından Türkiye'nin 7. Cumhurbaşkanı olarak resmen görevine başlamıştır.⁸⁹

1.7. Kenan Evren'in Karsa Gelişi

Yerel basında Mayıs ayının ortalarında Kenan Evren ve Milli Güvenlik Konseyi üyelerinin Haziran ayı sonlarında Kars'a geleceği ile ilgili haberler yapılmaya başlanmıştı. Devlet Başkanının Kars'a gelip halka hitap edeceğinden dolayı kentte hazırlıklar yapılmaya başlanmış.⁹⁰ Evrenin Karşılılar tarafından karşılanmasının diğer şehirlerdeki karşılanışından daha anlamlı ve daha

87 Kars Haber, İlde Anayasa Oylaması Sonuçlandı, 9 Kasım 1982, s.1.

88 Yeni Doğu, 7'nci Cumhurbaşkanımız Sayın Orgeneral Kenan Evren Görevine Başladı, 13 Kasım 1982, s.1.

89 Serhat Kars, Kenan Evren 7. Cumhurbaşkanı, 13 Kasım 1982, s.1.

90 Kars Haber, Devlet Başkanı Evren ile Milli Güvenlik Konseyi Üyeleri, Başbakan Ulusu, Haziran Ayı Sonlarında Kentimizde, 21 Mayıs 1982, s.1.

heyecanlı bir şekilde olması gerektiği, bundan dolayı Mehter takımının karşılamaya getirilmesi ile ilgili haberlerde yapılmış.⁹¹ Devlet Başkanının Kars'a geleceği haberleri basında yer alınca Kars halkı Kenan Evren'in hangi tarihlerde Kars'a geleceğini öğrenmek amacıyla telefonla gazeteleri arayıp bilgi almaya çalışmışlardır. Soruların artması üzerine basın mensupları halkı bilgilendirmek üzere Vali Ünal Özgödek'in bilgisine başvurmuşlardı. Vali, Devlet Başkanının Kars'a gelişleriyle ilgili kesinleşmiş bir tarihin olmadığını, söylentilerin gerçeğe dayanmadığını ifade etmiştir.⁹²

Devlet Başkanı Kenan Evren, yerel basının vermiş olduğu Haziran ayı içinde Kars'a gelmemiş. Ekim ayında da aynı şekilde haberler yapılmıştı. Kenan Evren'in Milli Güvenlik Konseyi Üyeleri ile birlikte 25 Ekim 1982 tarihinde yapacakları Doğu Anadolu seyahatinde Kars'ı da ziyaret edeceği ve halka konuşma yapacağı ifade edilmiş.⁹³

Kenan Evrenin Ekim ayının sonlarına doğru Kars'a geleceği hatta bundan dolayı kentte bir takım temizlik ve güvenlik önlemlerinin alınmaya çalışıldığı haberleri yapılmış. Gazetelere göre Kenan Evren'in konuşma yapacağı yer bile hazırды. Halka hitap etmesi amacıyla Belediye Binası ve Vilayet Konağı önü arasında kararsız kalındığı, daha sonra ise konuşma yapılacak yerin Belediye Binası olarak belirlendiği, burada gerekli temizlik ve güvenlik işleri için hazırlıklar yapılmış.⁹⁴ Belediye binasının balkonunda Kenan Evren'in halka seslenmesi amacıyla düzenlemeler yapılmış. Konuşma yeri olarak belediye binasının balkonun seçilmiş olması halk tarafından tepkilere neden olmuş. Çünkü Devlet Başkanı ve MGK üyelerini görmeye birçok vatandaşın katılacağı, en az dört caddenin dolacağı, belediye balkonun cephesinin dar olduğu, balkonun ağaçlardan dolayı net görülmediği, bundan dolayı vatandaşların büyük bir kısmının kendilerini göremeyeceği belirtilmiş. Ayrıca Kars Belediyesi tarafından Devlet Başkanı Kenan Evren'e şehrin anahtarı ile hemşerilik beratının, MGK üyelerine de şilt verilmesi gerektiği bundan dolayı Ankara'da dört şilt ve madeni anahtarın yapılacağı belirtilmiş.⁹⁵

Anayasayı devlet adına tanıtmaya amacıyla yurt gezilerine çıkan Devlet Başkanı Kenan Evren ve MGK üyeleri Trabzon'dan Rize'ye geçince Kars'a da gelecekleri üzerinde olasılıklar kuvvetlenmiş. Yetkililer kesin bir şey söylememekle birlikte Belediye Başkanı Sabri Koç, "Gelebilirler de gelmeyebilirler de ama biz

---

91 Hakikat, Devlet Başkanımızın Şehrimize Gelişinde Mehter Takımınıda Getirmeli, 1 Haziran 1982, s.1.

92 Halk, Devlet Başkanımızın İlimize Geleceği Tarih Belli Değildir, 27 Mayıs 1982, s.1.

93 Yeni Doğu, Devlet Başkanımız ve Genelkurmay Başkanımız Sayın Orgeneral Kenan Evren Yapacağı Doğu Gezisinde Kars'da Ziyaret Edecek, s.1.

94 Serhat Kars, Kenan Evren'in Son Bir Hafta İçinde Kars'a Gelmesi Bekleniyor, 12 Ekim 1982, s.1.

95 Kars Haber, Devlet Başkanı Evren ile MGK Üyeleri'nin Kars'a Gelecekleri nedeni İle Hazırlıklar Sürüyor, 16 Ekim 1982, s.1.

konuklarımızı görkemli bir şekilde karşılamaya hazırız” ifadelerini kullanmıştır.⁹⁶

Uzun zamandan beri geleceği konusunda kesin iddia ve söylentilerin yaygınlaşmasına karşın, Devlet Başkanı Kenan Evren Erzurum’a kadar geldikten sonra oradan geri dönmüştü. Kenan Evren Erzurum’dayken Kars’a da geleceği konusunda birtakım söylentiler dikkate alınarak kenttin birçok yeri temizlenip belediye binasının önü ve çevresi bayraklarla donatılmış.⁹⁷ 26 Ekim günü saat 10.30’dan itibaren Kars halkı belediye binasının önünde toplanmış. Kenan Evren ve MGK üyelerinin Kars’a gelmeyecekleri kesinleşince vatandaşlar saat 15.30’da Belediye binasının önünden dağılmışlardı.⁹⁸ Kenan Evren’in Erzurum’dan geri dönüp Kars’a gelmemesi Karşılılar arasında üzüntüye neden olmuş. Bu üzüntüleri belirtmek ve Kenan Evren’i şehre davet etmek amacıyla Mehmet Işıklı bir yazı kaleme almıştır. Yazıda;

“Sayın Paşam; Kars ili malumunuz Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin değerli, kahraman, tarihi ve manevi değeri büyük olan illerden birisidir. Kars, tarihinde büyük kahramanlar geniş efsaneler yaratan, dünyanın varoluşundan bu tarafa birçok tarihi olaylara sahne olmuş, bir ilimizdir.

Acımasız tarihin acı darbelerine karşın yılmamış, göğüs germiş, böylelikle de adını birçok ağıtlara, türkülere, şiirlere, destanlara ve tarihe yaldızlı harflerle yazdırmayı başarmıştır. Her şeye, çektiği bütün kahırlara rağmen sahip çıkılmamış, elinden tutulmamış, bir başına kaderine terk edilmiştir. Çok partili dönemlerin günahını çok ağır bir biçimde çekmiş, umudunu yitirmeden (elinden tutup kaldıracak birinin çıkacağını bilerek) ümitle beklemeğe başlamıştır. 12 Eylül gününe kadar bütünüyle üvey evlat gözüyle bakılmış, kanayan yaraları feryadına, itirazına karşın merhem vurularak sarılmamıştır... Kars gözü yaşlı, bağı yanık, birçok hayallerin yıkılmışlığı içerisinde derbederdir.

Haftalardır geleceğiniz ümidiyle yaşayıp, heyecanlanmaya başlamışken, gezinizin 1983 yılına ertelenmesi haberi de Kars’ı büsbütün yıkmıştır. Kars, bir ananın gurbetteki yavrusuna duyduğu özlemin misali sizi özlemekte, sevgi ve şefkatle bağrına basacağı günü heyecanla beklemektedir. 12 Eylül gününe kadar üzerini bir kara bulut gibi kaplayan üvey evlat his ve duygusunu bir kasırga olup üzerinden atmanız için bütün ümidini size bağlamıştır. Sizin de çok partili dönemlerdeki gibi üvey evlat gözüyle bakmayacağınız ümidiyle beklemekteyiz. Saygı ve sevgilerimle...”⁹⁹

---

96 Kars Haber, Devlet Başkanı Evren İle MGK Üyeleri’nin, Başbakan’ın Bugün Kentimize Gelmeleri Olası, 26 Ekim 1982, s.1.

97 Serhat Kars, Kenan Evren Erzurumdan Geri Döndü, 27 Ekim 1982, s.1.

98 Kars Haber, Evren, MGK Üyeleri, Başbakan Gelmediler Karşı Üzgün Dağıldı, 27 Ekim 1982, s.1.

99 Serhat Kars, Kapının Arkasında-Kenan Evren’e, 28 Ekim 1982, s.2.

Birkaç kez söz konusu olduğu halde bir türlü gerçekleşmeyen Kenan Evren'in Kars'a gelişi Anayasa oylamasının ardından ancak Kasım ayının sonlarında gerçekleşecektir. Evrenin Cumhurbaşkanı sıfatıyla MGK üyeleriyle birlikte 27 Kasım'da Kars'a geleceğinin kesinleşmesi üzerine şehirde hazırlıklar başlamış. Şehrin caddeleri, tüm resmi ve özel binalar bayraklarla süslenmiş. Kenan Evren'in geliş haberi 25 Kasım Perşembe gününden itibaren belediye hoparlöründen ve hoparlörlü araçlarla halka anons edilmiş.¹⁰⁰ Cumhurbaşkanını karşılamak ve konuşmalarını dinlemek amacıyla bir gün önceden kazalardan ve köylerden şehre gelen vatandaşların sayısının fazlalığından otellerde yer bulma sıkıntısı oluşmuştu.¹⁰¹

Evren'in Kars'a geliş plan ve programı; 27 Kasım Helikopterle Kars'a geliş, Saat 12.00'de Belediye Binasından halka sesleniş, Kars Yetiştirme Yurdunu ziyaret, geceyi Kars'ta geçirme, bir sonraki gün Artvin'e seyahat şeklindeydi.¹⁰²

Cumhurbaşkanı Kenan Evren beraberinde Kara Kuvvetleri Komutanı ve MGK üyesi Orgeneral Nurettin Ersin, Kars ili Danışma Meclisi üyeleri, Abbas Gökçe, Fuat Azgur ile kara yolu vasıtasıyla Kars'a gelmişlerdir. Cumhurbaşkanını halk yol boyunca alkışlarla desteklemiş, yol boyunca önünde kurbanlar kesilmiştir. Daha önceden saat 12'de konuşma yapacağı planlanan Cumhurbaşkanı, hava muhalefeti nedeniyle uçakla gelemeyip karayoluyla gelmek zorunda kalmasından dolayı iki saat gecikme ile saat 14'te konuşma alanına gelebilmişti. Kürsüye çıkmadan önce valilik makamında vali Muhittin Keskin'i ziyaret eden Kenan Evren'e, Belediye Başkanı Sabri Koç tarafından şehrin anahtarı ile Fahri hemşerilik beratı takdim edilmiş. Ayrıca Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Nurettin Ersin'e bir anblem sunan Belediye Başkanı Sabri Koç buradaki kısa konuşmasında "Sayın Cumhurbaşkanım 12 Eylül öncesi yüzünüze bakacak yüzümüz yoktu, ancak 7 Kasım günü yapılan anayasa oylamasında Karşının verdiği olumlu oyların çokluğu yüzümüzü ağrıtmamıştır" ifadelerinde bulunmuştur.¹⁰³ Belediye Başkanı Sabri Koç'un konuşmasının ardından Kenan Evren yapmış olduğu kısa konuşmada, "uzun zamandan beri Kars'a gelemedik. Kırgınlığımızdan değil hava şartlarından gelemedik. Vatandaşlar huzur ve güven içinde olursa biz de huzur ve güven içinde oluruz" ifadelerinde bulunmuştur.¹⁰⁴

Kars halkına seslenmek amacıyla kürsüye çıkan Evren, gecikmeden dolayı halktan özür dileyip, gecikmenin hava şartlarından dolayı gerçekleştiğini ifade

---

100 Hakikat, Cumhurbaşkanımız Kenan Evren Yarın Şehrimizde, 26 Kasım 1982, s.1.

101 Halk, Cumhurreisimiz Bugün İlimizde Olacak, 27 Kasım 1982, s.1.

102 Kars Haber, Cumhurbaşkanını Evren ile MGK Üyesi Ersin Kentimizde, 27 Kasım 1982, s.1.

103 Halk, Cumhurbaşkanımız Kenan Evren ve İlk ve Ortaokulu Kars'ta Okuyan Karakuvvetleri Komutanı İle Şehrimize Geldiler, 29 Kasım 1982, s.1.

104 Kars Haber, Cumhurbaşkanını Kenan Evren Kentimizde Konuştu, 29 Kasım 1982, s.1.

ettikten sonra Kars'tan yapılan göçler, anayasa halk oylamasında Kars'taki katılım ve Kars'ın sorunları üzerinde konuşmalar yapmıştır.

MGK üyelerinin işleri olması sebebiyle tamamının burada olmadığını ifadesinin ardından yolda gelirken gözüne çarpan “Kars'tan göçü durduran paşamız hoş geldiniz” pankartındaki yazı üzerine konuşan Evren, 12 Eylül'den önce Kars'tan göç edenler olduğu, bugün ise bu göçün durduğunu, gidenlerin tekrardan Kars'a döndüğü, Kars halkının yardımıyla el birliği ile bu geri dönüşlerin olduğu üzerinde durmuştur.¹⁰⁵ Konuşmasının devamında 7 Kasım Anayasa halk oylamasına değinen Evren, Karşılıkların hem sandık başına gitmede gösterdikleri ilgi, hem de % 97.5 olumlu oy vermiş olmalarının Türkiye'de bu oylamada en önde olduğunu belirterek, Kars halkına teşekkür etmiştir.¹⁰⁶ Kars tarihi ile ilgili olarak da konuşan Evren burada yalnızca Kars halkına seslenmeyip tüm dünyaya seslenmiştir. Bu toprakları yurdumuzdan koparmaya kimsenin gücünün yetmeyeceğini, yurt dışındaki komünist radyolarda Anayasa'ya olumsuz oy verilmesi için propaganda kampanyaları yapıldığını bunlara en güzel cevabın halk tarafından verildiğini belirtmiştir.¹⁰⁷ Konuşmasında Kars'ın ekonomik yapısına da değinen Evren, Kars'ın hayvancılık, tarım ve ormancılık memleketi olduğu, bu üç unsurun sadece ekonomik faaliyet değil sosyal faaliyetlerde, yurt savunmasında, eğitimde, imar ve enerji işlerinde hatta dış ilişkilerle bağlantılı olduğu, Türk milletinin gücünün temelinde tarım, ormancılık ve hayvancılık olduğunu ifade etmiştir.¹⁰⁸ Bayındırlık, sağlık ve milli eğitim konularında yatırımların yapılacağını açıklayarak¹⁰⁹ halka uzun zamandır ayakta sizi fazla ayakta tutmak istemiyorum diyerek halka teşekkür ederek konuşmasını sonlandırmıştır. Geceyi Kars'ta geçiren Evren vali ve belediye başkanından ilin sorunları ile ilgili bilgi almıştır.¹¹⁰

Kenan Evren ve beraberindekiler cumartesi günü saat 15.30'da Kars Yetiştirme Yurdunu ziyarette bulunmuşlar. Orta dereceli okullarda okuyan öğrenciler koridorlarda, küçük öğrenciler ise etüt salonunda hazır şekilde beklemekteydiler. Cumhurbaşkanının resmi etrafında renkli pullarla süslenmiş Anayasayı temsil eden teraziden meydana gelen Anayasa Amblemini öğrenciler Evren'e takdim etmiştir. Kenan Evren yurttan derece alan öğrencilere ödülleri

---

105 Hüryurt, Serhat Şehrimiz Kars, Bir Tarihi Gün Yaşadı, 29 Kasım 1982, s.1.

106 Serhat Kars, Geçengün Kars'tan Halka Hitab Eden Kenan Evren; “Bu Topraklar Tümüyle Bizimdir”, 29 Kasım 1982, s.1.

107 Kars Postası, Cumhurbaşkanımız Kenan Evren'in Şehrimizde Yaptığı Konuşma 29 Kasım 1982, s.1.

108 Yeni Doğu, Sayın Cumhurbaşkanımız Kenan Evren: “Türkiyemiz Dünyada Kendi Kendisini Beslemeye Muktedir Nadir Bir Ülkedir” Dedi, 30 Kasım 1982, s.1.

109 Hakikat, Cumhurbaşkanımız Kenan Evren Kars'ta Çok Büyük Bir Kalabalık ve Tezahüratla Karşılandı”, 29 Kasım 1982, s.1.

110 Halk, Cumhurbaşkanımız Kenan Evren ve İlk ve Ortaokulu Kars'ta Okuyan Karakuvvetleri Komutanı İle Şehrimize Geldiler, 29 Kasım 1982, s.1.

ve küçük öğrencilere hediyeler vermiştir. Yurdun yemekhanesinde ve katlarda incelemeler yapan Evren alt ve üst katları birbirinden ayıran demir kapının hapisane izlenimi verdiğini bundan dolayı bu kapının kaldırılmasını yurt müdürüne bildirmiştir.¹¹¹

Cumartesi gecesi saat 19.30'da Ordu Evinde Evren, Ersin, beraberindekiler, mülki ve askeri erkan TRT ve basın mensuplarının katıldığı bir gece düzenlendi. Gecede verilen yemeğin yanı sıra şiirler okundu, folklor gösterileri sergilendi. Tugay Komutanlığınca çekimi yapılan Evrenin bantta alınmış Kars gezisi televizyonda izlenmiştir. Folklor ekibinde yer alanlar ile sohbetler edilmiş 22.30'da gece sona ermiştir.¹¹² Ertesi gün Azgur, Gökçe ve heyetteki diğer üyeler Cumhurbaşkanı Kenan Evren ile birlikte Artvin'e gitmişlerdir.

1.8. Kars ile İlgili Sorunların Cumhurbaşkanı Kenan Evren'e Sunulması

Cumhurbaşkanı Kars'tayken yerel basın tarafından şehrin sorunlarının cumhurbaşkanının emriyle çözülmesi için haberler yapılmış. Cumhurbaşkanı tarafından çözüm bulunabileceği sorunların bir kısmı şu şekildedir; Kars'ta kış mevsimini uzun sürdüğünden dolayı kalorisi daha yüksek kömürün Kars'a gönderilmesi, kömür alımlarında vatandaş için indirim, memurlar için de taksitli ödeme şekline imkan verilmesi. Halkın büyük bir çoğunluğunun hayvancılıkla uğraşmasına rağmen, hayvancılığın dağınık ve gelişmemiş olmasından dolayı bu durumun çözülmesi için gerekli yatırımların Kars'a yapılması, Kars kalesine 1978 yılında Kızıl Bayrak çekildi gibi söylemlerin yalan olduğu bu durumun Türk kamuoyu tarafından doğru olarak bilinmesi gerektiği,¹¹³ şehirde biran önce Veterinerlik Fakültesi'nin kurulması, yapımı durdurulan hava meydanının inşaatına başlanması, kapatılmış olan radyoevinin yeniden faaliyete girmesi şeklindedir.¹¹⁴

Yerel basın dışında Kars Valisi Muhittin Keskin'de şehir ve şehrin sorunları ile ilgili olarak cumhurbaşkanına bilgi vermiştir. Keskin, memuriyet kadrolarının durumu, asayiş ve güvenlik durumu, önemli yatırımlardan Arpaçay Barajı ve Iğdır Ovası Sulama projesi hakkında bilgiler vermiştir. Ayrıca 1979 yılında 420 milyon harcanarak yarım bırakılmış olan Kars Havaalanının bir an önce açılması, Ziraat Bankası tarafından çiftçiye kredi verilmesi, hayvancılığın gelişmesi için Yem Ofisinin kurulması, Kars Şeker Fabrikasının yapımı, spor tesislerinin yetersizliği,¹¹⁵ Et ve Balık Kurumu Kombinasyonu ve Süt Endüstrisi Kurumunun tam

---

111 Kars Postası, Yetiştirme Yurdunda Kenan Evren'e Anayasa Amblemi Takdim Edildi, 29 Kasım 1982, s.3.

112 Kars Postası, Ordu Evinde Evren ve Beraberindekilere Yemek Verildi, 29 Kasım 1982, s.1,4.

113 Kars Haber, Cumhurbaşkanımız Sayın Evren'e, 27 Kasım 1982, s.1.

114 Yeni Doğu, Sayın Cumhurbaşkanımız ve Milli Güvenlik Konseyi Üyeleri Serhat Şehrimize Hoş Geldiniz, 27 Kasım 1982, s.1.

115 Hüryurt, Valimiz Muhittin Keskin İlk Basın Toplantısını Yaptı, 3 Aralık 1982, s.1.

teşekküllü çalışması için gerekli tedbirlerin alınması, köy elektrifikasyonu için devletin daha fazla ödenek ayırması, Arpaçay Sağlık Meslek Okulu'nun bir an önce faaliyete geçmesi ve ya meslek lisesi haline getirilmesi, Iğdır Entegre Pamuklu Dokuma Tesislerinin tamamlanması, küçük sanayi sitesinin oluşturulması konularında cumhurbaşkanı bilgilendirilmiştir.¹¹⁶

2. Kars Basımında 1983 Yılı Siyasi Olayları

1983 yılında Kars yerel basımında şehirle ilgili haberler dışında ana gündem 6 Kasım 1983 günü yapılacak olan seçimler olmuştur. Nisan ayı itibariyle gazetelerde seçim hazırlıklarıyla ilgili haberler yer almaya başlamış. Bu süreçte kurulan ve kapatılan partiler, parti teşkilatlarının Kars'taki yapısı, parti liderlerinin Kars ziyaretleri, MGK tarafından veto edilen parti üyeleri, Kars milletvekili aday adaylarının bilgileri, Cumhurbaşkanının ve başbakanın demeçleri üzerine olmuştur. 9 Mart tarihinde Türk Diplomat Galip Balkar'ın ve 14 Temmuz tarihinde Türk Diplomat Dursun Aksoy'un Ermeni Teröristler tarafından şehit edilmesi yerel basında gerektiği kadar ele alınmamış önemli konulardan bir tanesidir. Konuyla ilgili sadece iki gazete okuyucularını bilgilendirmiştir. Dönemin önemli siyasi olaylarından bir tanesi olan Orly Havaalanı suikastı yerel basında ele alınmamıştı.

2.1. Siyasi Partiler Kanunu

Anayasa halk oylamasına sunulmadan bazı kesimler siyasi parti kurmak için alt yapı oluşturmaya çalışmış. Kapatılan eski AP kanadında siyasi kulislerde nabız yoklamaları başlanmış. Kütahya Eski milletvekili ve eski Maliye Bakanı M. Erez'de siyasi parti kuracağını açıklamış. Turgut Özal'la Odalar Birliği Başkanı Mehmet Yazar'ın yeni bir parti kurma hazırlıkları içinde olduğu kulislerde dile getirmekteydi. Kamuran İnan'da çalışmalar yapmakta kendisi AP ile görüşme halindeydi. Eski CHP'lilerin bir kısmı Deniz Baykal, bir kısmı İrfan Özaydın ile Muhsin Batur çevresinde toplanmışlardı. Siyasetteki bu kıpırdanmalar ön çalışmalardan öteye geçememişti. Çünkü Siyasi Partiler Kanunu ve Seçim Kanunu'nun eski parti yöneticilerine ve üst düzeydekilere neler getireceği belli değildi.¹¹⁷

Anayasa Komisyonu Sözcüsü Şener Akyol siyasi partiler yasasında Anayasa'da yer almayan bazı yasakların da bulunacağını şifrelerini vermişti. Akyol yasanın 1983 Şubatında MGK'ye sunabileceğini seçim sisteminin değişebileceği üzerinde durmuş. Ayrıca eski siyasi partilerin isimlerini taşıyan

---

116 Kars Postası, Kars Valisi: "Cumhurbaşkanı Sayın Kenan Evren Ziyaretleriyle Bizi Onurlandırmıştır", 3 Aralık 1982, s.1.

117 Kars Haber, Yeni Siyasi Parti Kurma Hazırlıkları, 1 Ekim 1982, s.1.

yeni partilerin kurulmaması için yasaklama getirilmesi gerektiğini, Danışma Meclisi üyelerinin siyasi partilere girmeleri konusunda bir sınırlamanın bulunmadığını ifade etmiştir.¹¹⁸

Siyasi Partiler Kanunu'na ilişkin çeşitli haberlerin yapılmış olması, kanun içeriğinde nelerin yer alıp nelerin yer almayacağı herkesin merak konusu olmuştur. Parti Kanunu Taslağı'nın Danışma Meclisi tarafından kabul edilmesinin ardından Abbas Gökçe doğru bulmadığı bazı maddeler hakkında açıklamalarda bulunacak. Bu açıklamalar Kars basınında ilgiyle takip edilecektir. Danışma Meclisi Anayasa Komisyonu'nda görüşülen Siyasi Partiler Kanunu'nun mali maddeler kısmında yer alan gelirler bölümünde, üyelik aidatlarının en çok 5 bin lira olması, milletvekili adaylarının ise 50 bin ile 100 bin lira arasında para yatırmaları konuları kabul edilmişti. Partiye vasiyet yoluyla bağışta bulunulması halinde 250 bin liraya kadar olan paranın partiye gelir olarak kaydedilebileceği, 250 binin üstündeki kısmın ise hazineye devredilmesi kararı verilmişti. Bu konu komisyon üyeleri arasında tartışmaya neden olmuş. Üyelerin bir kısmı bu durumun miras hukukuna aykırı olduğu, 250 bin liranın üzerinde kalan paranın vasiyeti yapanın mirasçıları arasında bölüşülmesini savunmuşlar. Kanunda hangi paraların partilere gelir olarak kaydedileceği de açıklanmış. Buna göre partilerin lokal işletmelerinden sağlanacak olan gelirler, piyango, bayrak, flama ve konserlerden elde edilen paralar gelir olarak kaydedileceği kararı alınmıştır. Para yardımı alamayacak olan siyasi partiler ile ilgili olarak, gayrimenkul sahibi olabilecekleri, ancak bu gayrimenkuller kiraya verilip gelir temini yapılamayacak, partinin kapanması halinde ise malları hazineye devredilecekti.¹¹⁹

Merak edilen konulardan bir tanesi kanunda "Ocak-Bucak" teşkilatlarına yer verilip verilmeyeceğiydi. Danışma Meclisi Kars üyesi Abbas Gökçe Danışma Meclisi'nde Siyasi Partiler Kanunu hazırlıklarının devam ettiğini belirterek özetle şu bilgileri vermiştir. 27 Mayıs 1960'tan önce Türkiye'de siyasi parti kuruluş birimleri bucak, mahalle ve köylere kadar götürülmüş, Ocak-Bucak teşkilatları kurulmuştur. İyi niyetle de olsa bu yapı zamanla yozlaşmaya neden olacak, bucak, mahalle ve köylerde partilerin kahvehaneleri bile birbirinden ayrılacak, birinin gittiği yere diğeri gitmez olmuştu. Bu yozlaşmaya bir tepki olarak 16 Temmuz 1965 tarih ve 648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu'nun 1. maddesinde köy veya mahalle muhtarlık bölgelerinde partiye kayıtlı bulunan parti üyeleri, parti tüzüğü öngörülmüşse muhtarlık bölgesinde parti işlerinin yürütülmesi için bir parti görevlisi ile bir yedeğini seçebileceklerdi. Bu parti

---

118 Kars Postası, Partiler Yasası Bazı Yeni Yasaklar Getirecek, 27 Kasım 1982, s.3.

119 Serhat Kars, Partilere Bağış Sınırlandırılıyor, 7 Ocak 1983, s.1

görevlisinden başka Bucaklarda, köy veya mahalle muhtarlık bölgelerinde her hangi bir isim altında teşkilat kuramayacakları hükmü getirilmişti.¹²⁰ Yeni kabul edilmiş Anayasa'da siyasi partilerin kadın ve gençlik kolları kurmaları yasaklanmış fakat Ocak-Bucak teşkilatları konusunda her hangi bir yasak getirilmemişti. Ülke gerçeklerinin düşünülüp tüm bucak, kasaba ve köylerde değil de bunların içinde belediye teşkilatları mevcut olan yerlerde parti teşkilat birimlerinin kurulması demokrasinin gereğini yerine getirmiş olacaktı.¹²¹ Gökçe düzenlemenin bu şekilde olması halinde parti içi oligarşinin bir nebze önlenilebileceğini belirtmiştir.¹²² Siyasi parti teşkilatlarının il ve ilçeden daha alt kademelere yani bucak, mahalle ve köylere kadar indirilmesi, il düzeyinde parti oligarşisi doğurduğunu, bütün bucak, mahalle ve köyler yerine belediye teşkilatı bulunan yerde parti teşkilatının kurulmasını savunmuştur. Fikrini desteklemek amacıyla o dönemde Türkiye'de belediye sayısının 1710 olduğunu, bu sayının 67'si il, 572'sinin ilçe geri kalan ise kasaba ve köylerdeki belediyelerdi. İl ve ilçe dışındaki mahalle ve köylerde parti teşkilatı kurulduğu taktirde Türkiye genelinde kurulacak bir partinin örgüt sayısı 46.000'i aşacaktı. 12 Eylül 1980'den önce Türkiye'de bir partinin yalnız il ve ilçelerde bulunan teşkilat sayısı 639 idi. Bu rakamı bir anda 46.000'e çıkarmak Türkiye'nin siyasi tansiyonunu 639'dan 46.000'e yükseltmek anlamına geldiğini, bundan dolayı yalnızca 1710 yerde parti teşkilatının kurulması gerektiğini savunmuştur.¹²³

Üye ve üyelikten ayrılma serbestliği maddesi ile ilgili olarak, bir kimsenin bir siyasi partinin birden fazla teşkilatına üye olması ve aynı zamanda bir siyasi partiden istifa etmesi halinde belirli bir süre geçmeden başka bir siyasi partiye üye olmasının yolu kapatılmamış olduğunu bu maddelerde düzenlemelerin yapılması gerektiğine değinmiş.¹²⁴ Siyasi partilerin açılıp kapanması ile ilgili olarak, 8. madde gereğince bir siyasi partinin kurulması için; milletvekili seçilme yeterliliğine sahip 15 kişinin kurucu olması, kuruluş bildirisinin bütün kurucular tarafından imzalanması, imzaların yanında kurucuların adı soyadı, meslek ve ikametgahlarının yazılması, siyasi partinin adının ve genel merkez adresinin belirtilmesi, partinin program ve tüzüğünün üç örneğinin kuruluş bildirisine eklenmesi şartları bulunmaktaydı. Bu şartların bir veya bir kaçının eksik olması durumunda Cumhuriyet Başsavcılığı' otuz gün için bu eksikliklerin giderilmesini, bu süre içinde eksiklik giderilmemişse henüz kurulamamış olan partinin kapanması için dava açılacaktı. Gökçe durumla ilgili olarak daha medeni haklarını kullanma ehliyetine sahip olmayan kişiler tarafından parti kuruluş beyannamesi hazırlanıp İçişleri Bakanlığı'na verildiğini parti başka

120 Kars Postası, Siyasi Partilerin Ocak Bucak Teşkilatı, 6 Ocak 1983, s.1-4.

121 Halk, Siyasi Partilerin Ocak Bucak Teşkilatı, 11-12 Ocak 1983, s.1.

122 Hüryurt, Siyasi Partilerin Ocak-Bucak Teşkilatı, 18 Ocak 1983, s.1.

123 Kars Postası, Parti Kanunu Tasarısı Abbas Gökçe'nin Karşı Oy Yazısı, 14 Şubat 1983, s.1-4.

124 Yeni Doğu, Partiler Kanunu Tasarısında Abbas Gökçe'nin Karşı Oy Yazısı, 12 Şubat 1983, s.1.

hiçbir işleme tabi olmadan tüzel kişilik kazanacağı kanunda açıkça ifade edilmişti.¹²⁵ Belgelerini sunmayan veya belgeleri eksik olan bir parti zaten kurulmamış olur, kurulmamış olan bir partinin kapatılması için dava açmanın doğru olmadığı, Cumhuriyet Başsavcısı'nın partinin kurulmamış olduğunu ilgililere bildirmesinin yeterli olacağını savunmuştur. Disiplin konusunda basit ve seri yargılama usulünün uygulanması, bütün partiler için tek sandık farklı renkte zarf kullanılması, partilerle ilgili şikayetlerin Anayasa Mahkemesi yerine partilerle ilgili yasakları inceleme kuruluna yapılmasını, kendilerine sunulmuş olan metnin başlığının Siyasi Partiler Kanunu Tasarısı olduğunu bu başlığın Siyasi Partiler Kanunu Taslağı şeklinde değiştirilmesi gerektiğini ifade etmiştir.¹²⁶

22 Nisan 1983 tarihinde 2820 Kanun numarasıyla siyasi partilerle ilgili esasları düzenlemek üzere Siyasi Partiler Kanunu kabul edilmiştir. Kanun, siyasi partilerin kurulmaları, teşkilatlanmaları, faaliyetleri, görev, yetki ve sorumlulukları, mal edinimleri ile gelir ve giderleri, denetlenmeleri, kapanma ve kapatılmalarıyla ilgili hükümleri kapsamaktadır. Siyasi partiler, Anayasa ve kanunlara uygun olarak; milletvekili ve mahalli idareler seçimler yoluyla, tüzük ve programlarında belirlenen görüşleri doğrultusunda çalışmaları ve açık propagandaları ile milli iradenin oluşmasını sağlayarak demokratik bir devlet ve toplum düzeni içinde ülkenin çağdaş medeniyet seviyesine ulaşması amacını güden ve ülke çapında faaliyet göstermek üzere teşkilatlanmış tüzelkişiliğe sahip kuruluşlardır. Siyasi partiler, demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsurlarıdır. Atatürk ilke ve inkılaplarına bağlı olarak çalışırlar. Siyasi partilerin kuruluşu, organlarının seçimi, işleyişi, faaliyetleri ve kararları Anayasa'da nitelikleri belirtilen demokrasi esaslarına aykırı olamaz. Vatandaşlar siyasi parti kurma hakkına sahiptirler. Siyasi partiler Anayasa ve kanunlar çerçevesinde, önceden izin almaksızın serbestçe kurulurlar.¹²⁷

2.2. İçişleri Bakanlığının Belediye Başkanları Toplantısı

1983 yılında Türkiye'de mevcut olan 1675 belediye başkanına yönelik olarak İçişleri Bakanlığı belediye başkanlarıyla iki günlük bir toplantı yapmıştır. Toplantı yeni Anayasa'nın prensipleri doğrultusunda ve günün ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla İçişleri Bakanlığı tarafından hazırlanmış olan Belediye Kanunu Tasarısı ile ilgili olarak belediye başkanlarının teklif ve görüşlerini almak için gerçekleştirilmişti. Bunun dışında belediye hizmetleri, belediyelerin aksayan yönleri, yakında gerçekleştirilecek seçimler için belediyelerin üstlenmesi gereken görevler, iyi belediyeciliğe örnek şehirler, bazı belediyelerin aksayan yönleri İçişleri Bakanı

---

125 Halk, Partiler Kanunu Tasarısında Abbas Gökçe'nin Karşı Oy Yazısı, 19 Şubat 1983, s.1.

126 Hüryurt, Partiler Kanunu Tasarısı Abbas Gökçe'nin Karşı Oy Yazısı, 15-16-17-18 Şubat 1983, s.1.

127 Siyasi Partiler Kanunu, s.1-2. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2820.pdf>

tarafından ifade edilmiştir.¹²⁸ Belediye başkanlarına belediye hizmetlerinde olumlu gelişmelerin olmaması halinde başarısız personelin değiştirilmesi, halka hizmeti aksatan engellerin ortadan kaldırılması yönünde uyarılar yapılmış. İstanbul’da trafik ve yaya geçidi sorununun giderilmesi, Konya’da otobüs terminali sisteminin işleyişinin iyi olması, İzmir’de otobüs terminali idari hizmet personelinin teşkilatlanmasının yeterliliği, Ankara’da üst geçit ve kavşak düzenlemeleri sebebiyle bu belediyeler hizmetleri konusunda örnek gösterilmiştir. Aksayan yönler olarak belediye ve kamu şoförlerinin trafik kurallarına uymaması, belediyelerce trafik lambalarına gereken önemin verilmemesi, yolcu şoför ve yaya ilişkilerinin medeni hale getirilebilmesi için alınması gereken tedbirler, taksimetre takmayan araçların trafikten men edilmesi gerektiği yönünde belediyeler uyarılmıştır.¹²⁹

2.3. Türk Diplomatlar Galip Balkar ve Dursun Aksoy’un Ermeni Terör Örgütleri Tarafından Şehit Edilmesi

Türkiye’nin Belgrad Büyükelçiliği binası yakınlarında 9 Mart 1983’te ASALA terör örgütü mensubu iki saldırgan tarafından Galip Balkar’a otomatik silahlarla saldırı düzenlenmişti. Ağır yaralanan Balkar, iki gün sonra hayatını kaybetmişti. Saldırı sırasında olay yerinde bulunan ve kurşun isabet eden bir Yugoslav öğrenci de yaşamını yitirmişti. Saldırganlar Kirkor Levonyan ile Raffi Aleksandr, 9 Mart 1984’te yakalanmış ve yirmişer yıl hapse mahkum edilmişti.¹³⁰ Rafi Aleksandr’ın cezasında 5 yıl indirimle gidilmiş. Daha sonra Levonyan tıbbi nedenler gerekçe gösterilerek 1987 Haziran ayında serbest bırakılmıştır.

Türkiye’nin Brüksel Büyükelçiliği İdari Ataşesi Dursun Aksoy 14 Temmuz 1983 günü sabah evinin önünde bir Ermeni militanın açtığı ateş sonucu şehit edilmiştir. Bu saldırıyı JCAG-ARA ve ASALA üstlendi. Daha sonra Los Angeles’teki AP haber ajansını arayan kişiler ise olayı “Ermeni Devrimci Ordusu/ Armenian Revolution Army (ARA)”nın üstlendiğini ifade ederek “Bu bizim ilk girişimimizdir, yakında da adımızı yeniden duyacaksınız” dedi. Olayı ASALA da üstlense gerçekte JCAG adına ARA düzenlemişti. Zaten bu olaydan sonra JCAG, JCAG-ARA olarak anılacaktı. Bu sırada Aksoy’un katil zanlısı olarak Hollanda’da Türk uyruklu ASALA militanı Hüsnü Göl tutuklandı. Belçika, soruşturmayı kendi ülkesinde sürmek için Aksoy’un katil zanlısı Hüsnü Göl’ü Hollanda’dan resmen istedi. Belçika’ya gelen Göl, mahkemeye çıkartıldıktan sonra serbest bırakıldı. Daha sonra Brüksel’de Belçika

---

128 Halk, İçişleri Bakanımız Tarafından Belediye Başkanlarına Yapılan Konuşmasının Tam Metni, 10 Mart 1983, s.1.

129 Hüryurt, İçişleri Bakanının Belediye Başkanlarıyla Yaptığı Toplantının Tam Metni, 16-17-18 Mart 1983, s.1.

130 ASALA Kurbanı, Büyükelçi Ahmet Galip Bakar Unutulmadı,

<https://www.trthaber.com/haber/dunya/asala-kurbani-buyukelci-ahmet-galip-balkar-unutulmadi-354517.html>

polisi tarafından Aksoy'a suikast girişimiyle ilgili 4 Ermeni göz altına alınmış, bunlar da serbest bırakılmıştı olayın failleri yakalanamamıştır.¹³¹

Ermeni sorunuyla ilgili olarak okuyucusuna sürekli bilgiler aktaran Kars basını, bu iki konu karşısında yetersiz kalmış. Basında konu ile ilgili sadece iki haber çıkmıştı. Bu haberlerin birinde, Ermenileri Fransa, Avusturya ve diğer destekçilerin kurtaramayacağı Türk milletinin bu konu karşısında sabrının kalmadığı belirtilmişti.¹³² İkinci haber de ise Dış elçiliklerde çalışan Türk diplomatlarına karşı düzenlenen saldırının basit bir Ermeni terörü olmadığı, Ermeni teröründen zarar gören sadece Türkler değil, bu duruma göz yuman hatta destekleyenlerin ileride bu Ermeni terörüne maruz kalabilecekleri, bu durumun karşılıksız kalmayacağı, Türkiye'nin en iyi şekilde cevap vereceği ifade edilmiştir.¹³³

2.4. Seçim Sürecine Gidilirken Kars'ta Siyasi Durum

Sağda ve solda gruplaşmaların başladığı, her grup kendi içinde oldukça kapalı çalışmakta, aynı siyasi düşüncedeki diğer guruplara çaktırmama uğraşı mevcuttu. Grup toplantıları ise hemen her yerde yapılmaktaydı. Grupların ilk hedefi il-ilçe teşkilatlarını ele geçirmektir. Grupların Ankara ile sıkı ilişkiler içinde olmalarının bir nedeni de buydu. Gruplar her olasılığa karşı Genel Merkez'in kendilerinden yana kişilerden oluşmasında, il-ilçe teşkilatlarını saptarlarken, ortak bir liste de hazırlamışlardı.¹³⁴ Her grup tabandan, teşkilattan yana güçlü olma uğraşı içindeydi. Hiç kimse küçükte olsa yanlış yapmak istemiyordu. Kollektif bir çalışma mevcuttu. Diğer siyasi parti kadrolarıyla ilişkiler eskisi gibi inadım inat değil çok daha çağdaş ve olumluydu. Görüş ayrılıkları vardı fakat demokrasi sınırları çerçevesindeydi. Taban eskisi gibi değildi, ilginç siyasi yorumlar yapıyor, gelişmeleri ve ilişkileri gözlüyordu. Sosyal Demokrat yanlısı bir köylü seçmenin "Sosyal Demokrat Partisinin bu dönemde iktidar olmasını istemiyorum, güçlü bir muhalefet olmasını istiyorum. Çünkü sivil yönetime yeni geçilecek, yeni Anayasa'nın sivillerce ilk uygulaması olacak, Avrupa Konseyi ile aramızda biraz soğukluk var. İlk dönemde parti yıpranabilir" ifadeleri örnek niteliğindedir. Aynı görüşü savunmayan Sosyal Demokratlarda vardı. Özetle karşıda öyle bir taban mevcuttu ki kısa süreli, uzun süreli siyasi yorumlar yapıyor. Tabandaki bu olumlu gelişmede, siyasi gelişmelerin etkisi ile Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in yurt gezilerindeki açıklamalarının etkisi büyüktür.¹³⁵ Kars'ta üç partiden bahsedilmekteydi. Zaten taban üçten fazlasını

---

131 Ermeni Soykırımı Adalet Komandoları - Ermeni Devrimci Ordusu (JCAG-ARA) ve Faaliyetleri, Sakarya Üniversitesi Türk-Ermeni İlişkileri Araştırma Merkezi, <https://satemer.sakarya.edu.tr/icerik/19759/101305/ermeni-soykirimi-adalet-komandolari-ermeni-devrimci-ordusu-jcag-ara-ve-faaliyetleri>

132 Yeni Doğu, Lanetlik Mahlûklar, 15 Mart 1983, s.1.

133 Serhat Kars, Ermeni Terörizmi, 25 Nisan 1983, s.1.

134 Kars Haber, Kars'ta Siyasi Hava, 4 Mayıs 1983, s.1.

135 Kars Haber, Kars'ta Siyasi Hava, 5 Mayıs 1983, s.1.

dışlıyordu. Bu partiler Sosyal Demokrat, Sağda bir parti, Merkez Partisi şeklindeydi. Kapatılan CHP'nin ilçe kadrosu, tabanın tamamına yakını Sosyal Demokrat bir partide şimdiden toplanmış. Kapatılan AP'nin il-ilçe kadroları ile tabanın tamamına yakını sağda bir partide yerlerini almış. Kapatılan MHP tabanının tamamını, kapatılan MSP tabanının yarıya yakını sağda bir parti bünyesinde toplayacak. Yeni bir parti Merkez Partisi olacak, merkez partisinin taban oluşturması yoğun uğraş gerektirecektir.¹³⁶ Partilerin kuruluş sürecine kadar Kars'ta siyasi yorumlar çoğunlukla bu şekildeydi.

2.5. Partilerin Kurulması

16 Ekim 1981 günü MGK 2533 sayılı Siyasi partilerin feshine ilişkin yasayı kabul etmişti. Bu yasanın yürürlüğe girmesiyle Türkiye'de mevcut siyasi partiler kapatılmıştır. Ardından 1982 Anayasası'nın 4. maddesi ile de siyasi partilere 5 ile 10 yıl arasında yasak konulduğu bildirildi. 24 Nisan 1983 tarih ve 76 sayılı kararla da siyasi partilere serbestlik getirildi.¹³⁷ Fakat aynı kararda bazı yasakların uygulanmasına devam edileceği bildirilmişti. Bunlar; 2553 Sayılı Kanunla feshedilmiş siyasi partilerin eski mensupları tarafından partilerini veya şahıslarını savunma amaçlı olsa da 12 Eylül 1980 öncesine benzer çekişme ve çatışmaların aralarında yeniden canlandırılmasına sebep olacak ve bunların dışında kişilerce böyle bir ortamın oluşmasını teşvik ve tahrik edecek yazılı veya sözlü beyan da bulunulması. Yeni partilerin ve mensuplarının gerek kuruluş, gerekse ilk milletvekili genel seçimleri sırasında kamuoyuna tanıtılmaları için yapılacak çeşitli faaliyetlerde feshedilmiş siyasi partilere ve mensuplarına ilişkin olarak suçlayıcı methedici veya savunucu nitelikte yazılı veya sözlü beyanda bulunulması. 12 Eylül 1980'den bu yana ve bundan sonra MGK'nin karar, bildiri ve icraatı ile cumhurbaşkanının halkı aydınlatmak için yurt içindeki yaptıkları ve yapacakları gezilerdeki beyanlarının ve 1402 Sayılı Sıkıyönetim Kanunu çerçevesinde sıkıyönetim komutanlarının koydukları tartışma ve eleştirme konusu yapılması. Anayasa'nın geçici 4. maddesinin a bendi ile kendilerine özel yasak getirilen kişilerle Türkiye'nin geçmiş veya gelecek siyasi ve hukuki durumu ile ilgili olarak sözlü veya yazılı beyanda bulunulması.¹³⁸

16 Mayıs'ta yeni dönem siyasi partilerin kurulmasına başlanmış. İlk olarak Milliyetçi Demokrasi Partisi adı altında kurulan siyasi partinin Genel Başkanlığına Emekli Orgeneral Turgut Sunalp getirilmiştir. Genel Başkan Yardımcılığı Emekli General Musa Ögün'e verilmiştir. Partinin Genel Başkanı Turgut Sunalp yapmış

136 Kars Haber, Kars'ta Siyasi Hava, 6 Mayıs 1983, s.1.

137 Gamze Budak, "Osmanlı'dan 12 Eylül'e Ordu-Siyaset İlişkisi ve Türk Basınında 12 Eylül 1980 Darbesi", Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Master Tezi, Kahramanmaraş 2017, s.106.

138 Kars Haber, Milli Güvenlik Konseyi'nin 76 Sayılı Kararı, 19 Mayıs 1983, s.3. Ek.

olduğu basın toplantısında, partisinin 1982 Anayasasına bağlı bir çalışma yapacağını, 12 Eylül yönetiminin getirdiği tüm kanunların ve bu yönetimin savunduğu ilkeleri Türk toplumuna uygulamaya çalışacaklarını bildirmiştir.¹³⁹ Milliyetçi Demokrasi Partisi, Türkiye Cumhuriyeti'nin 63. ve 12 Eylül sonrasında kurulan ilk parti olma özelliğini taşımıştır.¹⁴⁰ Ankara'da resmen kurulan Milliyetçi Demokrasi Partisi'nin açıklanmasından sonra, diğer partilerin kurulmasına yönelik girişimler yoğunlaşmış. Bunun neticesinde 1983 yılında yaklaşık 15 siyasi parti kurulmuştur. Yeni kurulan siyasi partiler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

1	Milliyetçi Demokrasi Partisi	9	Yeni Doğu Partisi
2	Anavatan Partisi	10	Yüce Görev Partisi
3	Halkçı Parti	11	Bizim Parti
4	Büyük Türkiye Partisi	12	Huzur Partisi
5	Doğru Yol Partisi	13	Yeni Düzen Partisi
6	Sosyal Demokrat Partisi	14	Fazilet Partisi
7	Refah Partisi	15	Bayrak Partisi
8	Muhafazakar Parti	16	Islahatçı Demokrasi Partisi

Tablo 2: 1983 Yılında Kurulan Siyasi Partiler¹⁴¹

Kurulmuş olan partilerin liderleri seçim çalışmaları çerçevesinde halkla buluşmak amacıyla seçim gezileri düzenlemişlerdi. İllerde parti il teşkilatı kuruluşlarının açılışlarına katılmışlardır. Bu süreçler Kars yerel basınında ayrıntılı şekilde ele alınmıştır.¹⁴² MDP Kars il teşkilatının açılışı için Musa Ögün ve Danışma Meclisi Merkez üyesi İmran Aykut'un Cuma günü Kars'a gelecekleri yönünde haberler yapılmış fakat bu ziyaret ertelemeli şekilde gerçekleşmiştir.¹⁴³ 19 Haziran Pazar günü MDP'nin Kars il binasının açılışı için MDP Genel Başkan Yardımcısı Musa Ögün, MDP Genel Sekreter Yardımcısı Ertan Karasu, Danışma Meclisi (Muş) Üyesi Nazmi Önder gelmişti.¹⁴⁴ Kars MDP Yönetim Kurulu şu kişilerden oluşmaktaydı; Turgut Gödekli (Başkan), Aziz Kaygısız, Murat Çobanoğlu, Yaşar Hastemir, Hınıs Servet Demir, Alırza Berber, Celil Şaki, Reşat Tipioğlu, Ahmet Katkay, Mülazim Soylu. Bu süreçte MDP ilçe teşkilatlarının kuruluş çalışmalarını da sürdürmekteydi.¹⁴⁵ Halkçı Parti, Anavatan Partisi, Doğruyol Partisi, Muhafazakar Parti ve Sosyal

139 Kars Postası, Partili Dönem Hayırlı Olsun Siyasi Partiler Kurulmaya Başladı, 17 Mayıs 1983, s.1.

140 Yeni Doğu, Türkiye Cumhuriyetinin 63 üncü ve 12 Eylül Sonrasının İlk Partisi Kuruldu, 17 Mayıs 1983, s.1.

141 Abdullah Kutalmış Yalçın, "Türk Siyasal Hayatında Milliyetçi Demokrasi Partisi (1983-1986)", **Akademik Sosyal Araştırma Dergisi**, Yıl 6, Sayı 75, Ağustos 2018, s.466

142 Kars Postası, Siyasi Partiler İllerde Geziye Başlıyor, 24 Mayıs 1983, s.1.

143 Halk, Milliyetçi Demokrasi Partisi Genel Başkan Yardımcısı Musa Ögün Cuma Günü Şehrimize Geliyor, 15 Haziran 1983, s.1.

144 Serhat Kars, MDP Genel Başkan Yardımcısı Ögün Dün Kentimize Geldi, 20 Haziran 1983, s.1.

145 Kars Haber, Açılış Yarın MDP Kars İl Teşkilatı Resmen Kuruldu, 18 Haziran 1983, s.1.

Demokrat Parti bu süreçte Kars İl teşkilatlarını kurarak Kars'ta seçim çalışmalarına başlamıştı.¹⁴⁶

Seçim çalışmalarına bağımsız adaylarda dahil olmuştu. Danışma Meclisi Kars üyesi Abbas Gökçe 6 Kasım 1983 milletvekili seçimine Kars'tan bağımsız aday olmuştur.¹⁴⁷ Gökçe, vatandaşın partililiğe rağbet etmediğini, seçime katılan partiler açısından Türkiye'de partileşme hareketinin henüz tabana kadar inmediğini, bundan dolayı seçmen oyunu partilere göre değil, adaylara göre kullanacak olmasından dolayı bağımsız olarak aday olduğunu açıklamıştır.¹⁴⁸

2.6. Partilerin Aday Belirleme Süreci ve MGK Veto Kararları

Kars'ta toplam 6 milletvekili seçilecekti. Bundan dolayı parti liderleri MGK tarafından veto edilmeyecek adayları belirlemeye çalışmışlardı. MDP Başkan Vekili Aziz Kaygusuz "Kars'tan 6 milletvekilinden kaçını çıkaracağımızı tahmin ediyorsunuz?" sorusuna en kötü şartlarda 4, normal şartlarda 5 en iyi şartta 6 cevabını vermiştir. SODEP bir şey söylemek için erken olduğunu, HP Başkan Ankara'da gelsin demec verelim, ANAP Atatürk İlkeleri doğrultusunda söylemlerinde bulunmuşlardır.¹⁴⁹

MGK partilerin kuruluş döneminde ilk veto hakkını kullanmıştı. Milliyetçi Demokrasi Partisi'nin üç kurucu üyesi MGK tarafından veto edilmişti. Veto edilen üyelerin yerine partilerin beş gün içinde yeni isimler belirleyip başvurmaları gerekmektedir. MGK'nın kararına göre Ali Rıza Çetiner, Misbah Ongan ve Abdurrahman Gülerin kurucu üyelikleri kabul edilmemişti.¹⁵⁰ Doğru Yol Partisi'nin Genel Başkanı Ahmet Nusret Tuna'nın da aralarında bulunduğu 30 üye,¹⁵¹ Fazilet Partisi'nden 18 üye¹⁵², Yeni Düzen Partisi'nden 9 üye veto görmüştür. Seçim sürecine kadar vetolar devam etmiştir. Eylül ayında veto edilen adayların isimleri ve bu vetolara karşı yeni isimlerin belirlenmesi basında büyük ölçüde ele alınmıştır.¹⁵³

---

¹⁴⁶ Yeni Doğu, Muhafazakar Parti Kars İl Teşkilatı Kuruldu, 18 Ağustos 1983, s.1. Yeni Doğu, Halkçı Parti Kars İl Teşkilatını Kurdu, 19 Ağustos 1983, s.1. Serhat Kars, Halkçı Partinin Kars İl Örgütü Kuruluyor, 2 Ağustos 1983, s.1. Serhat Kars, Anavatan Partisi Kars İl Teşkilatı Kuruldu, 3 Ağustos 1983, s.1. Serhat Kars, Doğru Yol Partisinin Kars İl Teşkilatı Da Kuruluyor, 11 Ağustos 1983, s.1. Kars Haber, SODEP Kars İl Örgütü Görev Bölümü Yaptı, 10 Ağustos, 1983, s.1.

¹⁴⁷ Hüryurt, Abbas Gökçe Kars'tan Bağımsız Adaylığını Koyacağını Açıkladı, 3 Eylül 1983, s.1. Halk, Abbas Gökçede Bağımsız Aday, 5 Eylül 1983, s.1.

¹⁴⁸ Kars Haber, Vatandaş Partililiğe Rağbet Etmiyor Diyen Bağımsız Aday DM Üyesi Gökçe Partileri, Bağımsız Adaylara Benzetti, 10 Eylül 1983, s.1.

¹⁴⁹ Kars Haber, MDP: En Kötü Şartlarda 4 Milletvekili Çıkaracağız..., 15 Ağustos 1983, s.1.

¹⁵⁰ Kars Postası, Milli Güvenlik Konseyi Veto Hakkını Kullanmağa Başladı, 8 Haziran 1983, s.1.

¹⁵¹ Kars Postası, Doğru Yol Partisi de Veto Gördü, 9 Temmuz 1983, s.1.

¹⁵² Kars Postası, Fazilet Partisi 18 Veto Gördü, 27 Temmuz 1983, s.1.

¹⁵³ Kars Haber, Veto Edilen Aday Adayları Yerine..., 23 Eylül 1983, s.1. Kars Haber, Vetolarımız, 22 Eylül 1983, s.1. Kars Haber, Partiler yeni İsimler Belirledi, 24 Eylül 1983, s.1, Kars Haber, MGK, ANAP'tan..., 1 Ekim 1983, s.1.

Eylül ayının sonlarına kadar bağımsız olarak başvuruda bulunmuş adaylardan Abbas Gökçe haricinde diğer tüm adaylar veto edilmiştir.¹⁵⁴

Yapılan son müracaatların sonunda üç partinin 6 Kasım 1983 Genel Seçimlerine gireceği kesinleşmişti. Bu partiler Demokrasi Partisi, Anavatan Partisi ve Halk Partisi'ydi. Bu partilerin aday adayları müracaatlarını yapmak için Ankara'ya gitmişlerdi. Diğer partilerin seçimlere girmesinin veto edilmiş olmasından dolayı il-ilçe teşkilatları çalışmalarını durdurmuştur.¹⁵⁵ Siyasi Parti kurma çalışmalarına izin verildikten sonra yaklaşık 15 parti kurulmuş, bunların büyük bir kısmı halkın desteğini kazanamadıkları için verilen süre içinde 34 ilde teşkilat kurma barajını aşamamışlardır. Bundan dolayı adı geçen partiler sadece kuruluşlarını tamamlamışlardır. Diğer altı parti ise belirtilen ilk barajı aşmışlardır. Üç parti teşkilatlanma barajını aşmış olmasına rağmen, kurucu üyelerinin onaylanmaması nedeniyle seçime girememişlerdi. Bunlar Refah, SODEP ve DYP idi.¹⁵⁶ 6 Kasım'da yapılacak Milletvekili Genel Seçimlerine girmeye hak kazanan üç siyasi parti belirledikleri 400'er milletvekili aday listesini 2 Eylül'de YSK'ya bildirmişlerdir. YSK partilerin vermiş olduğu toplam 1200 geçici aday listesi üzerinde inceleme yaptıktan sonra 9 Eylül'de adayların ismini duyuracak, 9 Eylül'den itibaren ise MGK adaylar hakkında incelemelerde bulunacak ve kararını 21 Eylül Günü YSK'ya bildirecekti. MGK'nın veto edeceği isimler seçimlere giremeyecek, partiler iki gün içinde yeni isimler bildirecek, onay işleminden sonra kesin liste 26 Eylül günü YSK tarafından duyurulacaktı.¹⁵⁷ Kars adına seçilmiş olan milletvekili adaylarının isimleri yerel basında geniş şekilde yer almıştır. Bu isimler aşağıda gösterilmiştir. (Koyu şekilde belirtilen isimler veto kararları nedeniyle seçim öncesi listelerden çıkarılacaktır.)

MDP Adayları	ANAP Adayları	HP Adayları
Musa Ögün	İlhan Aküzüm	Halis Soylu
Aziz Kaygısız	Sabri Aras	Ömer Kuşhan
Kemal Bozbey	Oktay Aydın	Sabri Koç
Sabri Göner	Aydın Ayrım	Ziya Müftahi
Turgut Gödekli	Ali Akyol	Fevzi Avşar
Musa Doğan	Kerem Güneş	Medet Ercan

Tablo 3:MGK kararları öncesi Kars adına seçilen milletvekili aday adayları¹⁵⁸

Kars'tan bağımsız olarak 6 aday başvuruda bulunmuştur. Bunlar Ekrem Alp, Halil Ayvazoğlu, Naci Kaya, Halim Dursunoğlu, Temraz Kesemenli ve Abbas

¹⁵⁴ Hüryurt, Veto Edilenlerin İsimleri Açıklandı, 16 Eylül 1983, s.1.

¹⁵⁵ Yeni Doğu, Üç Parti Seçime Girmiyor, 26 Ağustos 1983, s.1.

¹⁵⁶ Serhat Kars, Bekleyiş Bitti, 29 Ağustos 1983, s.1.

¹⁵⁷ Kars Haber, Siyasi Partiler Listelerini Dün YSK'ya Bildirdi, 3 Eylül 1983, s.1.

¹⁵⁸ Kars Haber, Siyasi Partiler Listelerini Dün YSK'ya Bildirdi, 3 Eylül 1983, s.1.

Gökçe idi.¹⁵⁹ Abbas Gökçe dışında diğer isimler veto edilmiştir. Yapılan incelemeler sonucunda MDP listelerinde ikinci sırada yer alan Turgut Gödeklî ile listede üçüncü sırada yer alan Musa Doğan veto edilmiştir. Bu isimlerin yerine Avukat Gürşat Özkan ile Murat Çobanoğlu asıl aday, Erdoğan Cici, Turgut Göle ve Gülçehre Askeran yedek aday olarak belirlenmiştir. HP yönetimi de veto edilen 4 aday adayının yerine 7 ismi genel merkeze bildirmişti. HP’de Sabri Koç, Ziya Müftahi, Fevzi Avşar, Medet Ercan veto edilmiş. Bu isimlerin yerine Vedat Çoşkun, Ziya Orallı, Mehmet Alp, Esmeni Kalender, Turan Kayan, Gazi Aydın, Osman Yeltekin aday olarak belirlemişlerdi. HP il yönetimi veto edilen 4 aday adayı yerine 4 asıl 4 yedek olmak üzere 8 aday belirlemesi gerekmektedir. İl yönetimi kalan bir kişinin seçimini genel merkeze bırakmıştır. ANAP’ta listede ikinci sırada yer alan Kerem Güneş veto edilmiş. Onun yerine bir asıl bir yedek isim belirleme çalışmalarına gidilmişti.¹⁶⁰ MGK Kars’tan toplam 24 adayın 12’sini veto etmiştir. Kars vetolarında ilk sırada bağımsızlar 6 adaydan 5’i, ikinci sırada HP 6 adaydan 4’ü, üçüncü sırada MDP 6 adaydan 2’si, dördüncü sırada ANAP 6 adaydan 1’i şeklinde yer almıştır. MGK ülke genelinde 1675 aday adayından 672’sini veto etmiştir. 475 bağımsız adaydan 428’i veto edilirken 47’si veto edilmemiş. HP’nin 89, ANAP’ın 81, MDP’nin 74 aday adayı veto edilmiş, aday kesin listeleri 3 Ekim’de YSK tarafından açıklanacaktı.¹⁶¹

Eksik adayların belirlenmesi sürecinden sonra MGK’nın seçim öncesi adaylar hakkında yapmış olduğu araştırmalar neticesinde vermiş olduğu veto kararları, partideki istifalar ve yanlış başvuru sonucunda MDP’nin 396, ANAP’ın 391, HP’nin 389 adayla seçime katılması kararlaştırılmıştır.¹⁶² MGK Kars listelerinde gösterilen HP’den ve ANAP’tan uygun görmediği asıl ve yedek isimleri veto ettiğinden dolayı her iki parti seçimlere birer aday eksik girecek, Kars’ta tam liste ile seçimlere giren tek parti MDP olacaktır. Kars adına seçilen milletvekilleri adaylarının liste sırası ve isimleri şu şekildedir;¹⁶³

MDP Adayları	ANAP Adayları	HP Adayları
1-Musa Öğün	1-İlhan Aküzüm	1-Halis Soylu
2-Aziz Kaygısız	2-Sabri Aras	2-Ömer Kuşhan
3-Kemal Bozbey	3-Oktay Aydın	3-Yavuz Evren
4-Sabri Göner	4-Aydın Ayrım	4-Cemil Gürbüz Tosun
5-Gülçehre Askeran	5-Ali Akyol	5-Gazi Aydın
6-Erdoğan Cici		

Tablo 4:Kars adına seçilen milletvekili adayları

¹⁵⁹ Kars Haber, Kars’tan Bağımsız Aday Adayı: 6, 3 Eylül 1983, s.1.

¹⁶⁰ Kars Haber, Veto Edilen Aday Adayları Yerine, 23 Eylül 1983, s.1.

¹⁶¹ Kars Haber, Vetolarımız 12, 22 Eylül 1983, s.1.

¹⁶² Yeni Doğu, Seçime MDP 396, HP 389, ANAP 391 Adayla Giriyor, 4 Ekim 1983, s.1.

¹⁶³ Halk, Kesinleşen Son Duruma Göre, İlimiz Milletvekili Adayları, 23 Ekim 1983, s.1. Kars Haber, Listelerin Son Şekli, 1 Ekim 1983, s.1.

2.7. Seçimlerin Yapılması (6 Kasım 1983)

1983 Genel Seçimlerine girmek isteyen siyasi partiler Milli Güvenlik Konseyi'ne başvurularına rağmen başvuruları reddedildiği için yalnızca üç partinin ve bağımsızların seçime girmesine izin verilmiştir. Seçimlere katılacak olan üç parti; Turgut Özal'ın liderliğindeki Anavatan Partisi, Necdet Calp'ın liderliğindeki Halkçı Parti ve Turgut Sunalp'ın liderliğindeki Milliyetçi Demokrasi Partisi'dir. 6 Kasım 1983 seçimleri için 19.670.734 seçmen 83 seçim bölgesinde toplam 84.032 seçim sandığında oy kullanacaktır. 5 Kasım günü başlayan propaganda yasağı seçim günü akşam 17.00'ye kadar devam etmiştir. Yasaklı saatler içerisinde partilerle ilgili her türlü yazı, amblem, afişlerin çıkarılması ve alkol satışı yasaklanmıştır. 1983 seçimlerinde MGK yönetiminin isteği dışında bir sonuç alınmıştır. MGK, Milliyetçi Demokrasi Partisi'ni desteklerken seçim zaferini Anavatan Partisi kazanmıştır. 6 Kasım 1983 seçimlerinde katılım oranı %92,3 olmuştur. ANAP %45.15 ile 211, HP %30.46 ile 117, MDP %23.27 ile 71 milletvekili çıkarmışlardır. Seçim sonuçlarına bakılarak halkın darbeden sonra mağdur olarak görülen partilere destek verdiği anlaşılmaktadır. Askeri yönetimin tüm baskı ve şiddetine rağmen, basın aracılığıyla açıktan desteklediği partinin değil de halka daha çok hitap eden ANAP'ın kazanması askeri yönetim için büyük bir güç kaybı olmuştur. Böylece ANAP iktidar, HP ise ana muhalefet partisi konumuna gelmiş oldu.¹⁶⁴

Kars basını seçim sonuçlarını değerlendirirken ülke seçimi ile ilgili genel bilgiler verdikten sonra çoğunlukla Kars'tan seçilen milletvekilleri ve Kars'ta kullanılan ve alınmış olan oylar üzerinde durmuştur. Kars'ta HP 70.954, MDP 68.978, ANAP 50.841, Bağımsız Aday Abbas Gökçe 15.244 oy almıştır. Kars'ta toplam 1111 sandıkta 214.187 oy kullanılmıştı. Bu oyların 206.012'si geçerli olmuş. Seçim sonucunda üç parti de ikişer milletvekili çıkarmıştır. MDP'den 1-Musa Öğün, 2-Aziz Kaygısız, HP'den 1-Halis Soylu, 2-Ömer Kuşan, ANAP'tan 1-İlhan Aküzüm, 2-Sabri Aras milletvekili seçilmişlerdir.¹⁶⁵

¹⁶⁴ Budak, Osmanlı'dan 12 Eylül'e Ordu-Siyaset İlişkisi ve Türk Basınında 12 Eylül 1980 Darbesi, s.109.

¹⁶⁵ Hüryurt, 1983 Yılı Milletvekili Genel Seçimlerinde Şehrimizde MDP 2, HP 2, Anavatan Partisi 2'şer Milletvekili Çıkardı, 8 Kasım 1983, s.1; Serhat Kars, Seçmen 1111 Sandıkta 214.187 Oy Kullandı, 7 Kasım 1983, s.1.; Halk, İlimiz Genelinde Oy Sayısı Belirlendi. Partilere Göre Milletvekili Dağılımı 2-2-2 Olarak Belirlendi, 8 Kasım 1983, s.1.; Kars Postası, Kars Partilere Eşit İlgi Gösterdi, 7 Kasım 1983, s.1.

	Seçmen Sayısı	Sandık Sayısı	Oylamaya Katılan	Geçerli Oy	ANAP	HP	MDP	Bağımsız
Merkez	36.953	128	36.306	30.933	12.007	9033	6376	3517
Aralık	6203	36	5728	5495	1913	2119	1360	103
Diğor	9259	50	8334	8081	2219	2244	3183	435
Ardahan	20.998	88	18.654	18.022	2801	8156	6714	351
Göle	21.100	79	18.973	17.267	3594	2388	2929	561
Arpaçay	19.585	98	17.139	16.715	3787	4442	3838	4648
Hanak	13.536	55	12.251	11.730	1036	7189	3160	352
İğdir	27.986	119	24.875	23.899	11.663	4503	6950	647
Sarıkamış	20.119	82	16.710	15.789	3594	2888	2929	561
Kağızman	14.808	87	13.180	12.769	3175	2350	7042	202
Posof	9282	55	8234	8016	1517	2890	3447	162
Selim	12.180	59	11.031	10.546	2717	4531	3252	46
Çıldır	12.318	53	11.062	10.610	1262	4685	3900	763
Susuz	7507	35	6955	6645	1328	2840	1952	525
Tuzluca	11.185	90	9956	9472	3913	4476	6589	812

Tablo 5: 6 Kasım 1983 Seçimlerinde Kars¹⁶⁶

Kırmızı olarak verilmiş olan değerlerde partilerin almış olduğu oylar ve geçerli oy sayıları arasında büyük farklar bulunmaktadır. Dönemin gazeteleri incelenerek bu hata giderilmeye çalışılmıştır. Bundan dolayı 1983 seçim verileri konusunda Kars Postası ve Halk gazetelerinin verileri karşılaştırılmıştır. İki gazete merkezde en fazla oy alan partiyi farklı göstermiştir. Halk gazetesi ise Sarıkamış seçim verilerini açıklamamıştır.

	Seçmen Sayısı	Sandık Sayısı	ANAP	HP	MDP	Bağımsız
Merkez	36.958	128	6376	12.007	4033	3517
Aralık	6203	36	1913	2119	1360	103
Diğor	9259	50	2219	2244	3183	435
Ardahan	20.998	88	2801	8156	6714	351
Göle	2190	74	3520	6475	2929	1651
Arpaçay	19.585	95	3787	4442	3838	4648
Hanak	13.536	55	1036	7189	3160	382
İğdir	27.982	119	11.663	4603	6950	647
Kağızman	14.808	87	3175	3350	7042	202
Posof	4282	55	1517	2840	3447	162
Selim	12.180	59	2717	4092	3352	466
Çıldır	12.318	53	1262	4685	3400	763
Susuz	7707	35	1328	2840	1452	525
Tuzluca	11.185	90	3594	2388	2929	561

Tablo 6: 6 Kasım 1983 Seçimlerinde Kars¹⁶⁷

¹⁶⁶ Kars Postası, Kars Partilere Eşit İlgi Gösterdi, 7 Kasım 1983, s.1.

¹⁶⁷ Halk, İlimiz Kazalarına Göre Sandık Sayısı Oy Nisbeti ve Partilerin Aldığı Oylar Sayısı Belirlendi, 8 Kasım 1983, s.1.

SONUÇ

12 Eylül 1980 darbesi sonrası yönetimi eline almış olan MGK radikal kararlar alarak bir çok alanda kısıtlamalar getirmiştir. Bu kısıtlamaların başında gazetelere yapılan sansür ve partilerin kapatılması gelmekteydi. Gazetelerdeki haberler sürekli denetlendiğinden dolayı MGK ve Kenan Evren aleyhinde yazılar yazılamamaktaydı. Bu durumun ana nedeni gazetelerin varlıklarını sürdürme çabasıydı. Gazetelerin büyük bir çoğunluğu darbenin gerekliliği üzerinde haberler yayınlamış. Belirtilen bu durum Kars'ta çıkan gazetelerde de görülmekteydi. Yerel basın genellikle şehrin sorunları, şehrin yöneticileri ile ilgili haberler yapmaktaydı. Bunun dışında Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Bakanların söylem ve seyahatleri ile ilgili bilgileri okuyucusuna ulaştırmıştır.

Danışma Meclisi'nin kurulma süreci ve Kars'tan seçilen üyelerin hemen hemen meclisteki her söylemi yerel basında kendine yer bulmuştur. Anayasa hazırlık süreci, Anayasa taslağı üzerindeki tartışmalar, Anayasanın oylaması, yeni yasadaki beklentiler, Kenan Evren'in Cumhurbaşkanı olarak Kars ziyareti, Parti ve Seçim Kanunundaki değişiklikler, yeni partilerin kuruluşu, parti lider ve temsilcilerin seçim öncesi Kars'taki çalışmaları, partilerin il-ilçe teşkilatlanmaları, milletvekili aday adaylık süreçleri, seçimlerin yapılması ve Kars seçim sonuçları yerel basının MGK dönemi ele almış olduğu ana konular olmuştur.

KAYNAKÇA

1.Arşiv Belgeleri ve Resmi Yayınlar

Devlet Arşivleri Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

BCA, Fon 30-11-1-0, Kutu 535, Gömlek 90, Sıra 2

BCA, Fon 30-18-1-2, Kutu 406, Gömlek 163, Sıra 4-7-8-9-10

BCA, Fon 30-18-1-2, Kutu 406, Gömlek 163, Sıra 6

Danışma Meclisi İç Tüzüğü, TBMM Kütüphanesi, Ankara 1981

Dış Basında Türkiye 1977-1987, Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, Kurtuluş Yayıncılık, Ankara 1987

Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi, 29 Haziran 1981

TBMM Zabıt Ceridesi, **Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi**, 1. Birleşim, Cilt 1, 19 Eylül 1980

TBMM, **Ülkemizde Demokrasiye Müdahale Eden Tüm Darbe ve Muhtıralar ile Demokrasiyi İşlevsiz Kılan Diğer Bütün Girişim ve Süreçlerin Tüm Boyutları ile Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırma Raporu**, Cilt 1, 2012 Kasım

2.Diğer Eserler

AHMAD, F. (1995). **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, Sarmal Yayınevi, İstanbul.

BERİŞ, H. E. (2022). **Demokrasiye Kara Bir Leke**, 12 Eylül 1980 Darbesi, TBMM Yayınları, Ankara.

BUDAK, G. (2017) "Osmanlı'dan 12 Eylül'e Ordu-Siyaset İlişkisi ve Türk Basımında 12 Eylül 1980 Darbesi", Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Master Tezi, Kahramanmaraş.

CEMAL, H. (1986). **12 Eylül Günlüğü, Tank Sesiyle Uyanmak**, Bilgi Yayınevi, Ankara.

KABACALI, A. (1994). **Türk Basımında Demokrasi**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

NAZLI, A. (2017). "Darbeler Anaysalar ve Toplumsal Sözleşme", **İslam Tarihinin İlk Asrından Günümüze Darbeler Tarihi**, Ed. Abdullah Ekinci-Levent Bilgi, Edessa Yayınları, Şanlıurfa.

SARINAY, Y. **Türk Parlamento Tarihi, Milli Güvenlik Konseyi ve Danışma Meclisi** (1980-1983), Cilt 1, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara.

SUNAY, C. (2019). **Türk Siyasal Hayatında Danışma Meclisi**, İnsan & İnsan Dergisi, Yıl 6, Sayı 19, Kış.

TEK, H. (2003). **Darbeler ve Türk Basını**, Atılım Yayınları, Cilt 1, Ankara.

YALÇIN, A. K. (2018). “Türk Siyasal Hayatında Milliyetçi Demokrasi Partisi (1983-1986)”, **Akademik Sosyal Araştırma Dergisi**, Yıl 6, Sayı 75, Ağustos.

3.Sürelî Yayınlar

3.1.Gazeteler

Cumhuriyet, Bundan Sonra, 14 Eylül 1980.

Hakikat, Cumhurbaşkanımız Kenan Evren Yarın Şehrimizde, 26 Kasım 1982.

_____, Cumhurbaşkanımız Kenan Evren Kars'ta Çok Büyük Bir Kalabalık ve Tezahüratla Karşılandı, 29 Kasım 1982.

_____, Danışma Meclisi Kars Üyesi Abbas Gökçe'nin Anayasa Tasarısı Hakkındaki Görüşü, 1-4 Eylül 1982, 18-19 Temmuz 1982.

_____, Devlet Başkanımızın Şehrimize Gelişinde Mehter Takımınıda Getirmeli, 1 Haziran 1982.

_____, Valilikten Bildirilmiştir Yazım Gününde Yapılacak İşler ve Alınacak Tedbirler, 1 Eylül 1982.

Halk, 12 Eylül'ün Elimizden Alamadığını, 15 Nisan 1982.

_____, Abbas Gökçe'nin Danışma Meclisinde Konuşması Metni, 10 Mayıs 1982.

_____, Abbas Gökçede Bağımsız Aday, 5 Eylül 1983.

_____, Anayasa Komisyonunda Kars Üyesi Abbas Gökçenin Konuşması Anayasa'nın Çerçevesi ve Bu Çerçeve İçinde Danıştay İle Anayasa Mahkemesinin Yeri Ne Olmalıdır, 14 Ocak 1982.

_____, Anayasa Oylaması İlimizde Sakin Bir Hava İçinde Geçti, 8 Kasım 1982.

_____, Cumhurbaşkanımız Kenan Evren ve İlk ve Ortaokulu Kars'ta Okuyan Karakuvvetleri Komutanı İle Şehrimize Geldiler, 29 Kasım 1982.

_____, Cumhurreisimiz Bugün İlimizde Olacak, 27 Kasım 1982.

_____, Çağrı, 5-6-8-9-10-12-15 Mart 1982.

_____, Devlet Başkanımızın İlimize Geleceği Tarih Belli Değildir, 27 Mayıs 1982.

_____, Enerji Tasarrufuyla İlgili Yasasıyla İlgili Abbas Gökçe'nin Konuşması, 28 Mart 1982.

_____, Enerji Tasarrufuyla İlgili Yasayla İlgili Konuşma, 23 Mart 1982.

_____, İçişleri Bakanımız Tarafından Belediye Başkanlarına Yapılan Konuşmasının Tam Metni, 10 Mart 1983.

- _____, İlimiz Genelinde Oy Sayısı Belirlendi. Partilere Göre Milletvekili Dağılımı 2-2-2 Olarak Belirlendi, 8 Kasım 1983.
- _____, Kesinleşen Son Duruma Göre, İlimiz Milletvekili Adayları, 23 Ekim 1983.
- _____, Milliyetçi Demokrasi Partisi Genel Başkan Yardımcısı Musa Öğün Cuma Günü Şehrimize Geliyor, 15 Haziran 1983.
- _____, Partiler Kanunu Tasarısında Abbas Gökçe'nin Karşı Oy Yazısı, 19 Şubat 1983.
- _____, Siyasi Partilerin Ocak Bucak Teşkilatı, 11-12 Ocak 1983.
- _____, Valilik Makamına, 23 Nisan 1982.
- _____, Yeni Anayasa'da Senato Yer Almamalıdır, 22 Şubat 1982.
- _____, İlimiz Kazalarına Göre Sandık Sayısı Oy Nisbeti ve Partilerin Aldığı Oylar Sayısı Belirlendi, 8 Kasım 1983

- Hüryurt, 1983 Yılı Milletvekili Genel Seçimlerinde Şehrimizde MDP 2, HP 2, Anavatan Partisi 2'şer Milletvekili Çıkardı, 8 Kasım 1983.
- _____, Abbas Gökçe Kars'tan Bağımsız Adaylığımı Koyacağımı Açıkladı, 3 Eylül 1983.
- _____, Abbas Gökçe'nin Anayasa Tasarısı Hakkındaki Görüşü, 24 Ağustos 1982.
- _____, Abbas Gökçe'nin Yüksek Öğrenim Öğrencilerine İmtihan Hakkı Verilmesi Konusunda Danışma Meclisinde Konuşması, 13 Mayıs 1982.
- _____, Anayasa Oylamasında Kars'ın Kesin Durumu, 11 Kasım 1982.
- _____, Bayındırlık Bakanı Temsilcimiz Abbas Gökçenin Sorusunu Cevaplandırdı, 25 Şubat 1982.
- _____, Danışma Meclis Üyemiz Fuat Azgur İlimiz Sorunları İle Yakından İlgileniyor, 16 Mart 1982.
- _____, Danışma Meclis Üyemiz Fuat Azgur'un Kültür ve Turizm Bakanının Soruları ve Aldığı Cevaplar, 9 Mart 1982, 10 Mart 1982.
- _____, Danışma Meclisi Üyemiz Fuat Azgur'un Afganistan Günü Münasebetiyle Yaptığı Konuşma, 14 Nisan 1982.
- _____, Fuat Azgur Vakıflar Yurdu İle İlgileniyor, 14 Nisan 1982.
- _____, İçişleri Bakanının Belediye Başkanlarıyla Yaptığı Toplantının Tam Metni, 16-17-18 Mart 1983.
- _____, İmar ve İskan Bakanına Açık Mektup, 18 Şubat 1982.
- _____, İstemesini Bilmek, 5 Mart 1982.
- _____, Neşriyat Üzerine Bayındırlık Bakanının Abbas Gökçe'ye Cevabı, 2-5-6 Mart 1982.

- _____. Partiler Kanunu Tasarısı Abbas Gökçe'nin Karşı Oy Yazısı, 15-16-17-18 Şubat 1983.
- _____. Pazar Günkü Anayasa Oylamasına Her Seçmenin Katılması Mecburidir, 5 Kasım 1982.
- _____. Serhat Şehrimiz Kars, Bir Tarihi Gün Yaşadı, 29 Kasım 1982.
- _____. Siyasi Partilerin Ocak-Bucak Teşkilatı, 18 Ocak 1983.
- _____. Valimiz Muhittin Keskin İlk Basın Toplantısını Yaptı, 3 Aralık 1982.
- _____. Veto Edilenlerin İsimleri Açıklandı, 16 Eylül 1983.
- _____. Yeni Anayasa Bir Denge Anayasası Olmalıdır, 13 Şubat 1982.
- _____. Yeni Anayasa Hazırlanırken Danışma Meclisi Üyemiz Fuat Azgur'un Bu Konudaki Görüşleri, 13-14 Ocak 1982.

- Kars, Abbas Gökçe'nin Yüksek Öğrenim Öğrencilerine İmtihan Hakkı Verilmesi Konusunda Danışma Meclisi Konuşması, 11-12-13 Mayıs 1982.
- _____. Anayasa Mart Ayı Başında Yazılmaya Başlanacak, 14 Ocak 1982.
- _____. Anayasa Taslağı 6 Temmuz'da DM'ye Veriliyor, 30 Haziran 1982.
- _____. Danışma Meclisi Üyelerimiz İzinli Sayılacak, 8 Şubat 1982.
- _____. Valilikçe 4 Gazetenin İlanı Durduruldu, 6 Mayıs 1982.
- _____. Yeni Anayasa İçin Anket Yapılacak, 18 Ocak 1982.

Kars Haber, 1982 Anayasa Taslağı, 12 Ağustos 1982.

- _____. 7 Kasım'da Hangi Sandık Nerede, 2,3,4 Kasım 1982.
- _____. 7 Kasım'da Sandık Başkanlığı Yapacaklar Kursu Alındılar, 5 Kasım 1982.
- _____. Açılış Yarın MDP Kars İl Teşkilatı Resmen Kuruldu, 18 Haziran 1983.
- _____. Cumhurbaşkanı Evren ile MGK Üyesi Ersin Kentimizde, 27 Kasım 1982.
- _____. Cumhurbaşkanı Kenan Evren Kentimizde Konuştu, 29 Kasım 1982.
- _____. Cumhurbaşkanımız Sayın Evren'e, 27 Kasım 1982.
- _____. Çelişkili Taslak 1-6, 26-31 Temmuz 1982, 9-10, 4-5 Ağustos 1982.
- _____. Devlet Başkanı Evren ile MGK Üyeleri'nin Kars'a Gelecekleri Nedeni İle Hazırlıklar Sürüyor, 16 Ekim 1982.
- _____. Devlet Başkanı Evren İle MGK Üyeleri'nin, Başbakan'ın Bugün Kentimize Gelmeleri Olası, 26 Ekim 1982.
- _____. Devlet Başkanı Evren ile Milli Güvenlik Konseyi Üyeleri, Başbakan Ulusu, Haziran Ayı Sonlarında Kentimizde, 21 Mayıs 1982.
- _____. Evren, MGK Üyeleri, Başbakan Gelmediler Karşı Üzgün Dağıldı, 27 Ekim 1982.

- _____. Fuat Azgur'un Yanıtı, 17 Şubat 1982.
- _____. Gazetemiz Denetlendi, 14 Nisan 1982.
- _____. İlde Anayasa Oylaması Sonuçlandı, 9 Kasım 1982.
- _____. Kars Barosu Yeni Anayasa Konusunda Görüşlerini Belirledi, 19 Şubat 1982.
- _____. Kars'ta Siyasi Hava, 4-5-6 Mayıs 1983.
- _____. Kars'tan Bağımsız Aday Adayı: 6, 3 Eylül 1983.
- _____. Listelerin Son Şekli, 1 Ekim 1983.
- _____. MDP: En Kötü Şartlarda 4 Milletvekili Çıkaracağız..., 15 Ağustos 1983.
- _____. MGK, ANAP'tan..., 1 Ekim 1983.
- _____. Milli Güvenlik Konseyi'nin 76 Sayılı Kararı, 19 Mayıs 1983.
- _____. Partiler yeni İsimler Belirledi, 24 Eylül 1983.
- _____. Sayın Azgur'a Yanıt-2, 19 Şubat 1982.
- _____. Sayın Azgura Yanıt-1, 13 Ocak 1982, s.1.
- _____. Siyasi Partiler Listelerini Dün YSK'ya Bildirdi, 3 Eylül 1983.
- _____. SODEP Kars İl Örgütü Görev Bölümü Yaptı, 10 Ağustos, 1983.
- _____. Vatandaş Particiliğe Rağbet Etmiyor Diyen Bağımsız Aday DM Üyesi Gökçe Partileri, Bağımsız Adaylara Benzetti, 10 Eylül 1983.
- _____. Veto Edilen Aday Adayları Yerine, 23 Eylül 1983.
- _____. Vetolarımız 12, 22 Eylül 1983.
- _____. Yeni Anayasa Konusunda Kars Barosu Görüş Sunacak, 5 Ocak 1982.
- _____. Yeni Anayasa Konusunda Kars Barosunun Görüşleri 1-2-3-4-5, 22-26 Şubat 1982.
- _____. Yeni Siyasi Parti Kurma Hazırlıkları, 1 Ekim 1982.
- _____. Yine Anayasa, 12 Ağustos 1982.

Kars Postası, 7 Kasımdaki Seçimlerde Hangi Sandık Nerede, 4 Kasım 1982.

- _____. Abbas Gökçe'nin Anayasa Tasarısı Hakkındaki Görüşü, 21-22 Eylül 1982.
- _____. Abbas Gökçe'nin Yüksek Öğrenim Öğrencilerine İmtihan Hakkı Verilmesi Konusunda Danışma Meclisindeki Konuşması, 7 Mayıs 1982.
- _____. Anayasa Komisyonunda Kars Üyesi Abbas Gökçe'nin Konuşması, 13 Ocak 1982.
- _____. Anayasa Oylaması Neticelendi, 9 Kasım 1982.
- _____. Anayasaya Oy Kullanacak Vatandaş Sıkıntı İçinde, 11 Ekim 1982.
- _____. Cumhurbaşkanımız Kenan Evren'in Şehrimizde Yaptığı Konuşma 29 Kasım 1982.

- _____. Danışma Meclisi Kars Üyesi Abbas Gökçe'nin Yeni Kurulan İdari Yargı Sistemimiz Üzerine Gündem Dışı Konuşması, 9-10-11-12 Mart 1982.
- _____. Doğru Yol Partisi de Veto Gördü, 9 Temmuz 1983.
- _____. Fazilet Partisi 18 Veto Gördü, 27 Temmuz 1983.
- _____. Herkesin Bravo Diyeceği Bir Anayasa Hazırlayacağız, 22 Şubat 1982.
- _____. Kars Partilere Eşit İlgi Gösterdi, 7 Kasım 1983.
- _____. Kars Valisi: "Cumhurbaşkanı Sayın Kenan Evren Ziyaretleriyle Bizi Onurlandırmıştır", 3 Aralık 1982.
- _____. Milli Güvenlik Konseyi Veto Hakkını Kullanmağa Başladı, 8 Haziran 1983.
- _____. Ordu Evinde Evren ve Beraberindekilere Yemek Verildi, 29 Kasım 1982.
- _____. Parti Kanunu Tasarısı Abbas Gökçe'nin Karşı Oy Yazısı, 14 Şubat 1983.
- _____. Partiler Yasası Bazı Yeni Yasaklar Getirecek, 27 Kasım 1982.
- _____. Partili Dönem Hayırlı Olsun Siyasi Partiler Kurulmaya Başladı, 17 Mayıs 1983.
- _____. Siyasi Partiler İllerde Geziye Başlıyor, 24 Mayıs 1983.
- _____. Siyasi Partilerin Ocak Bucak Teşkilatı, 6 Ocak 1983.
- _____. Yeni Anayasa ile Kurulacak Düzen İçinde Senatoya Gerek Var mı?, 2 Mart 1982.
- _____. Yetiştirme Yurdunda Kenan Evren'e Anayasa Amblemi Takdim Edildi, 29 Kasım 1982.

Serhat Kars, 5 Eylül'de Sokağa Çıkmak Yasak, 26 Ağustos 1982.

- _____. Anavatan Partisi Kars İl Teşkilatı Kuruldu, 3 Ağustos 1983.
- _____. Anayasa Mart Ayı Başında Yazılmaya Başlanacak, 14 Ocak 1982.
- _____. Bekleyiş Bitti, 29 Ağustos 1983.
- _____. Doğru Yol Partisinin Kars İl Teşkilatı Da Kuruluyor, 11 Ağustos 1983.
- _____. Ermeni Terörizmi, 25 Nisan 1983.
- _____. Geçen gün Kars'tan Halka Hitab Eden Kenan Evren; "Bu Topraklar Tümüyle Bizimdir", 29 Kasım 1982.
- _____. Halkçı Partinin Kars İl Örgütü Kuruluyor, 2 Ağustos 1983.
- _____. Kapının Arkasında-Kenan Evren'e, 28 Ekim 1982.
- _____. Kenan Evren 7. Cumhurbaşkanı, 13 Kasım 1982.
- _____. Kenan Evren Erzurumdan Geri Döndü, 27 Ekim 1982.
- _____. Kenan Evren'in Son Bir Hafta İçinde Kars'a Gelmesi Bekleniyor, 12 Ekim 1982.
- _____. Listeye Adını Yazdırmayanlar Cezalanacak, 23 Ağustos 1982.
- _____. MDP Genel Başkan Yardımcısı Öğün Dün Kentimize Geldi, 20 Haziran 1983.

- _____. Partilere Bağış Sınırlandırılıyor, 7 Ocak 1983.
- _____. Seçmen 1111 Sandıkta 214.187 Oy Kullandı, 7 Kasım 1983.
- _____. Seçmen Listeleri Muhtarlara Dün Teslim Edildi, 21 Ekim 1982.
- _____. Yeni Anayasa İçin Anket Yapılacak, 19-20-21-22 Ocak 1982.

Yeni Doğu, 7'nci Cumhurbaşkanımız Sayın Orgeneral Kenan Evren Görevine Başladı, 13 Kasım 1982.

- _____. Abbas Gökçe'nin Anayasa Tasarısı Hakkındaki Görüşleri, 13 Ağustos 1982.
- _____. Abbas Gökçe'nin Yüksek Öğrenim Öğrencilerine İmtihan Hakkı Verilmesi Konusunda Danışma Meclisinde Konuşması, 10 Mayıs 1982.
- _____. Devlet Başkanımız ve Genelkurmay Başkanımız Sayın Orgeneral Kenan Evren Yapacağı Doğu Gezisinde Karşı'da Ziyaret Edecek.
- _____. Halkçı Parti Kars İl Teşkilatını Kurdu, 19 Ağustos 1983.
- _____. Lanetlik Mahlûklar, 15 Mart 1983.
- _____. Muhafazakar Parti Kars İl Teşkilatı Kuruldu, 18 Ağustos 1983.
- _____. Partiler Kanunu Tasarısında Abbas Gökçe'nin Karşı Oy Yazısı, 12 Şubat 1983.
- _____. Sayın Cumhurbaşkanımız Kenan Evren: "Türkiyemiz Dünyada Kendi Kendisini Beslemeye Muktedir Nadir Bir Ülkedir" Dedi, 30 Kasım 1982.
- _____. Sayın Cumhurbaşkanımız ve Milli Güvenlik Konseyi Üyeleri Serhat Şehrimize Hoş Geldiniz, 27 Kasım 1982.
- _____. Seçime MDP 396, HP 389, ANAP 391 Adayla Giriyor, 4 Ekim 1983.
- _____. Türkiye Cumhuriyetinin 63 üncü ve 12 Eylül Sonrasının İlk Partisi Kuruldu, 17 Mayıs 1983.
- _____. Üç Parti Seçime Girmiyor, 26 Ağustos 1983.
- _____. Vasıflı Gazete Buysa Bizde Çıkıyoruz, 6 Mayıs 1982.

4.İnternet Kaynakları

Siyasi Partiler Kanunu,

<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2820.pdf>

ASALA Kurbanı, Büyükelçi Ahmet Galip Bakar Unutulmadı,

<https://www.trthaber.com/haber/dunya/asala-kurbani-buyukelci-ahmet-galip-balkar-unutulmadi-354517.html>

Ermeni Soykırımını Adalet Komandoları - Ermeni Devrimci Ordusu (JCAG-ARA) ve Faaliyetleri, Sakarya Üniversitesi Türk-Ermeni İlişkileri Araştırma Merkezi,

<https://satemer.sakarya.edu.tr/tr/icerik/19759/101305/ermeni-soykirimi-adalet-komandolari-ermeni-devrimci-ordusu-jcag-ara-ve-faileyetleri>

Serhat Kars

7 KASIM 1963

Türkiye'de her 36 kişiye bir motorlu vasa düşüyor

Kurtasiye Sarayı Açıldı

Her türlü okul kitapları, Büro Malzemeleri zengin kalem çeşitleri Kartvizit, Döğü Davetiyeleri: Mukava ve cilt bezi ile tüm kurtasiye mamulleri buradan ucuz olarak temin edilebilir.

KARS

Fahriyay Cad. No: 70 Döğü Eczanesi Karşısı

ÖZTÜRK

Mali Müşavirlik Muhaabeciler ve Pazarlama Bürosu YAVUZ ÖZTÜRK

Böylece İşleri Kat. (No: 4) KARS

Her türlü tamirat yapılır

Bucet elektrikli eş aletleri, Yemir ocak, fırın ve buzdolapları bakımı servis için malzeme temini yapılır.

LYLAS ÇEVKOL

Tatlıhan No 10
Böylece İşleri Kat. No: 23 KARS

Doktor

Zeki Kurt

İç Hastalıklar Uzmanı

Tebis: 43 11

Onaylayı Mah. Fahriyay Cad. KARS

Serhat Kars

Günlük Müstakil Siyasi Gazete

7 KASIM 1963

Patentli

Seçmen III'ü Sandıkta 214.187 oy kullandı

6 Kars Milletvekilliğini Partiler paylaştı :

HP : 2 - MDP : 2 - ANAP : 2

Dr. Halis Soylu, Ömer Kuşan, Musa Ögün, Aziz Kaygısız İhan Aküzüm, Sabri Aras, Kars Milletvekili Seçildiler

---

İşçi bildirme süresi bugün sona eriyor

DOLMUS İtibar

EKMEK

ARDAHAN SEYAHAT - KONTAŞ TURİZM KAHRAMANRAŞ OTOBÜS İŞLETMESİ

YERDÜZ HEAR KÜŞEŞİNİ OTOBÜS SEFERLERİ

ARDAHAN SEYAHAT :
ANKARA - İSTANBUL seferlerini emniyet, uygun ve emniyetli olarak sağlar.

KONTAŞ TURİZM :
Kars - Sivaz - Kayseri - Konya - Denizli - İsparta - İzmir seferlerinde tek güvenciniz.

ÖZKAHRAMANRAŞ OTOBÜSLERİ :
Hanoz - Malazgirt - Ç. Kalya - Erzincan - Adana - Mardin seferlerinde, her türlü kurye hizmetleri, otobüs hizmetleri emniyetli, uygun olarak yapılır.

Tel. Gazipaşa : 118 - KARS

Her türlü tamirat yapılır

Bucet elektrikli eş aletleri, Yemir ocak, fırın ve buzdolapları bakımı servis için malzeme temini yapılır.

LYLAS ÇEVKOL

Tatlıhan No 10
Böylece İşleri Kat. No: 23 KARS

Doktor

Zeki Kurt

İç Hastalıklar Uzmanı

Tebis: 43 11

Onaylayı Mah. Fahriyay Cad. KARS

SAHİFE 4

YENİ DOĞU

Sigorta kartından işçinin hangi yıl çalışmaya başladığı tesbit edilemiyor

Avukatlık ücret tarifeleri bölümlendi

Yemeklerde ASYA Kahvaltılıklar Vitaminli ŞÖLEN Margarın

ŞÖLEN Margarın

Pastörize Sütü taze süt ile ASYA Margarın ile ŞÖLEN Margarın kullanılarak yapılan tuzlu bülün kuzunlardır.

Ankara Nispetiye Mektebi BEKİR AĞIĞ TEL: 2512

YENİ DOĞU

Günlük Müstakil Siyasi Gazete

7 KASIM 1963

Patentli

Türkiye Cumhuriyetinin 63.üncü ve 12 Eylül sonrasında ilk partisi kuruldu

"MİLLİYETÇİ DEMOKRASİ PARTİSİ"

ARADA SIRADA

"Sözde Dost"

Halit Paşa İlkokulu'nun başarıları gecesi

Sahifelerin başları 1. sayfa başları 2. sayfa başları 3. sayfa başları 4. sayfa başları 5. sayfa başları 6. sayfa başları 7. sayfa başları 8. sayfa başları 9. sayfa başları 10. sayfa başları 11. sayfa başları 12. sayfa başları 13. sayfa başları 14. sayfa başları 15. sayfa başları 16. sayfa başları 17. sayfa başları 18. sayfa başları 19. sayfa başları 20. sayfa başları 21. sayfa başları 22. sayfa başları 23. sayfa başları 24. sayfa başları 25. sayfa başları 26. sayfa başları 27. sayfa başları 28. sayfa başları 29. sayfa başları 30. sayfa başları 31. sayfa başları 32. sayfa başları 33. sayfa başları 34. sayfa başları 35. sayfa başları 36. sayfa başları 37. sayfa başları 38. sayfa başları 39. sayfa başları 40. sayfa başları 41. sayfa başları 42. sayfa başları 43. sayfa başları 44. sayfa başları 45. sayfa başları 46. sayfa başları 47. sayfa başları 48. sayfa başları 49. sayfa başları 50. sayfa başları 51. sayfa başları 52. sayfa başları 53. sayfa başları 54. sayfa başları 55. sayfa başları 56. sayfa başları 57. sayfa başları 58. sayfa başları 59. sayfa başları 60. sayfa başları 61. sayfa başları 62. sayfa başları 63. sayfa başları 64. sayfa başları 65. sayfa başları 66. sayfa başları 67. sayfa başları 68. sayfa başları 69. sayfa başları 70. sayfa başları 71. sayfa başları 72. sayfa başları 73. sayfa başları 74. sayfa başları 75. sayfa başları 76. sayfa başları 77. sayfa başları 78. sayfa başları 79. sayfa başları 80. sayfa başları 81. sayfa başları 82. sayfa başları 83. sayfa başları 84. sayfa başları 85. sayfa başları 86. sayfa başları 87. sayfa başları 88. sayfa başları 89. sayfa başları 90. sayfa başları 91. sayfa başları 92. sayfa başları 93. sayfa başları 94. sayfa başları 95. sayfa başları 96. sayfa başları 97. sayfa başları 98. sayfa başları 99. sayfa başları 100. sayfa başları

SAHİBE ESAT BAYSAI

YENİ DOĞU

Günlük Müstakil Siyasi Gazete

7 KASIM 1963

Patentli

Türkiye Cumhuriyetinin 63.üncü ve 12 Eylül sonrasında ilk partisi kuruldu

"MİLLİYETÇİ DEMOKRASİ PARTİSİ"

ARADA SIRADA

"Sözde Dost"

Halit Paşa İlkokulu'nun başarıları gecesi

4. Bölüm

GÜNÜMÜZ TÜRKİYE-RUSYA SİYASİ İLİŞKİLERİ

Nurhan AYDIN*

Damla ÖZKAN**

---

* Kafkas Üniversitesi, Fen – Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, (z.nurhanaydin@hotmail.com). ORCID ID: 0000 – 0001 – 5192 – 6346.

** Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Master Öğrencisi, (ozkndml.251903@gmail.com). ORCID ID: 0009 – 0006 – 3448 – 5116.

Giriş

Türkiye – Rusya ilişkileri köklü bir geçmişe dayanmaktadır. İki ülkenin diplomatik ve siyasi ilişkileri 1492 yılına kadar dayandığı kabul edilmektedir. Belirtilen dönemde Osmanlı Devleti ve Çarlık Rusya arasında krizleri mevcut olup, Birinci Dünya Savaşı sonrası Çarlık Rusya’da başlamış olan Bolşevik Devrimi ile mevcut yönetimin değişmesi Türk – Rus ilişkilerinde olumlu adımların atmasında temel oluşturmuştur. Bu olumlu adımlar İstiklal Harbi sırasında Rusya’nın, Türk askerine, askeri teçhizat ve yardımlar da bulunmasıyla hat safhaya ulaşmıştır.¹

İki ülke siyasi olarak ilişkilerde ilk adımı 16 Mart 1921 Moskova antlaşması ile atmıştır. Bu gelişme Türkiye-Rusya arasında dostane ilişkilerin ilk izlenimini oluşturmuştur. Antlaşma sonucunda 1925’de Dostluk ve Tarafsızlık antlaşması imzalanca da İkinci Dünya Savaşı sonucunda ilişkiler zedelenmiştir. NATO’nun (Kuzey Atlantik Antlaşma Teşkilatı) oluşumu ardından Türkiye’nin bu teşkilata üye olması, SSCB (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği) ile aralarında soğuk rüzgârların esmesine neden oldu.²

1991 Ağustos’unda Boris Yeltsin’in, Devlet Başkanı olan Gorbaçov’a karşı darbeye bulunması ile 72 yıllık SSCB serüvenine son verilerek Rus Federasyonu ile yeni bir dönem başlamıştır. Rejim değişikliği sonucun da Türkiye ve Rusya arasında ki ilişkiler denge politikasında ilerlemiştir.³

Rusya Federasyonu enerji, ticaret ve güvenlik rekabeti konularında Türkiye ile aynı derecede işbirliği içinde olmuştur. Yapılan anlaşmalar Soğuk Savaş sonrası kurulan Yeni Dünya düzeninde diplomatik ve siyasi ilişkilerin oluşumunu sağlamıştır.⁴

Rusya Federasyonu ve Türkiye Cumhuriyeti arasında Soğuk Savaş sonrası oluşan siyasi, ekonomik, güvenlik politikaları iş birliği içinde gelişmiştir. 2000’li yıllarda Türkiye ve Rusya arasında gözle görülür şekilde ilerleme kaydedilmiştir. Türkiye’de Adalet ve Kalkınma Partisi’nin iktidara gelmesi aynı zaman diliminde Rusya Federasyonu’nda Vladimir Putin’in yönetime geçmesi iki ülke içinde önemli olmuştur. Ekonomik, enerji, turizm ve bölgesel güvenlik için iki ülke lideri arasında çeşitli gelişmeler yaşanmıştır. Soğuk Savaş döneminde “kazan – kaybet” denklemi yerine “kazan – kazan” stratejisini izlemişlerdir. İki lider arasında oluşan güven ortamı sorunları ortadan kaldırmıştır.⁵

¹ Çağlar Özer, “Soğuk Savaşlar Sonrası Rekabet ve İş Birliği Çerçevesinde Türk Rus İlişkileri”, **Akademik Hassasiyet**, İstanbul, Ekim 2023, Cilt: 10, Sayı: 152 – 171 (Cumhuriyetin Özel Sayısı), s. 153.

² Coşkun Topal, “Türk Rus İlişkisinde Moskova Antlaşması”, **Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Trabzon, 2018, Sayı: 6, s. 315.

³ Remzi Bulut, “SSCB’nin Dağılması ve Rusya Federasyonunda Serbest Piyasaya Geçiş”, (MAKÜ) **İİBF Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 2, s. 13.

⁴ Çağlar Özer, “Soğuk Savaşlar Sonrası Rekabet ve İş Birliği Çerçevesinde Türk Rus İlişkileri”, s. 154.

⁵ Fatih Özbay, “Türk – Rus İlişkileri”, **BİLGESAM yayımları**, İstanbul, Haziran 2018, Rapor no: 58, s. 5.

16 Kasım 2001’de Türkiye – Rusya arasında imzalanan “İkili İş Birliği Çok Boyutlu Ortaklık” ile “Avrasya İş Birliği Eylem Planı” iki ülke için büyük öneme sahip olmuştur. Türkiye’nin NATO üyesi olması nedeniyle Rusya ile iş birliği zaman zaman değişim göstermiştir. Yapılan görüşmeler Karadeniz’den başlayarak Avrasya’ya kadar yayılma potansiyeline sahiptir. Bu durum anlaşmanın ön planda tutulduğuna işaret etmektedir. Yapılan diplomatik girişimler iki ülke arasında güven ortamı oluşturmuştur.⁶

İkili ilişkiler çerçevesinde 32 yıl sonra Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin 5 – 6 Aralık 2004’te Türkiye’ye ilk ziyaretinde bulunmuş, yapılan görüşmeler sürecin gelişim ve değişimini göstermektedir.⁷ 2005 yılında ise Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayip Erdoğan’ın Rusya’ya yaptığı ziyaret ülkeler arası ilişkilerin gelişmesinde önemli adım olarak değerlendirilir.⁸

1. 2000 Sonrası Rusya – Türkiye Etkileşimi

Rusya’nın Orta Asya ve Kafkasya’da tek güç olma isteği, Soğuk Savaş sonrası NATO etki alanının genişlemesine rağmen Rusya üslerini açmaya devam etmiş ve Türkiye’nin yanında yer olma politikası uygulamıştır.

Polonya ve Çek Cumhuriyeti’nin kurulması, Füze Kalkanı projesine karşı tehdit olarak algılanmaktadır. NATO’nun yardımı ile oluşan Polonya ve Çek Cumhuriyeti’ni Rusya kendine karşı bir tehdit olarak görmüş ve İran’da kurulacak olan füze sistemini kendine karşı kullanıldığını ifade etmiştir. Nitekim Malta’nın Kürecik İlçesinde kurulan füze sistemi olayın büyümesine engel olmuştur.

Avrasya politikası, Sovyet’in dağılması, ABD’nin güç olarak ortaya çıkması Rusya’nın pasif kalması Rusya’yı izole olma, ABD’den kendilerini ayırma yoluna gidilmiştir. Etnik ırkçılığa karşı terörle yapılan mücadelede 1999 Çeçenistan’ın bağımsızlığı ve Türkiye’nin bu ülkeye destek verdiği iddiaları karşısında Türkiye’de Rusya’yı terör örgütlerine destekle suçlamıştır. 2002 yılı sonrasında iki ülkenin de tutumu değişecektir. Avrupa’ya enerji ihracatını korumak, doğalgaz ve enerji bakımından önde gelen Rusya, Türkiye ile ekonomik anlaşma sağlayarak Bakü – Tiflis – Ceyhan Boru hattı, NABUCCO ve TANAP hattının oluşumlarına önem vermiştir. Tek yerine çok yönlü dünya düzeni görüşü, silahlı sanayi geliştirip ihracat sağlama, terörle mücadele, Büyük Ortadoğu projesi iki ülkeyi bir birine yaklaştıran diğer unsurlar olmuştur.⁹

⁶ Özer, “Soğuk Savaşlar Sonrası Rekabet ve İş Birliği Çerçevesinde Türk Rus İlişkileri”, s. 157.

⁷ Mitat Çelikpala, “Rekabet ve İş Birliği İkileminde Yönünü Arayan Türk – Rus İlişkileri”, **Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi**, İstanbul, 2015, Sayı: 72, s. 134.

⁸ Özer, “Soğuk Savaşlar Sonrası Rekabet ve İş Birliği Çerçevesinde Türk Rus İlişkileri”, s. 158.

⁹ Samet Aktaş, “2000 Sonrası Dönemde Türkiye - Rusya İlişkileri Üzerine İnceleme”, **Turgut Özal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Malatya, s. 5 – 8.

Türkiye ile Rusya 2000 yılında yakınlaştıran ilk adımlarından biri de TİKA olmuştur. TİKA kuruluşu adı altında “Ekonomi, Kültürel, Teyit ve Teknik İşbirliği Başkanlığı” kurulmuştur. TİKA faaliyeti olarak 2010 yılında Türkiye ve Rusya arsında Üst Düzey İşbirliği Konseyine bağlı kalınarak Toplumsal Form Etkinliği, Moskova Devlet Üniversitesi Türkoloji öğrenci katılımlarıyla Balıkesir’in Ayvalık ilçesinde gerçekleştirilen Osmanlı Tarihi ve Osmanlıca yaz okluna İlber Ortaylı’nın da katılımıyla Rus katılımcılara ülkemiz, tarihimiz, edebiyatımız tanıtılmıştır. “2019 Kültür ve Turizm yılı” olarak Türkiye ve Rusya’nın anlaşması üzerine TİKA desteğiyle Kafkas halk dansının en ünlüsü olan “Lezginka” gösterisi yapılmıştır. Böylelikle Türkiye Rusya siyasi, sosyal ve ekonomi olarak dostane ilişkilerin seyir ettiği görülmüştür.¹⁰

2. Rusya – Gürcistan Savaşı

2008 yılında Rusya ve Gürcistan arasında kısa soluklu bir savaş yaşanmıştır. Savaş sırasında ABD manevi destek amaçlı, iki adet 140.000 tonajlı gemisini Türk Boğazlar’ını kullanarak Karadeniz üzerinden Gürcistan’a göndermek istemiştir. ABD’nin bu durumuna sessiz kalmayan Rusya bu girişimin Montrö Boğazlar sözleşmesine aykırı olduğunu bildirip duruma itiraz etmiş olsa bile ABD üç tane gemi gönderimi sağlamıştır.¹¹ Yaşanılan bu durum sonucunda Türkiye’nin Montrö sözleşmesine uyararak tarafsızlık sergilemesi Rusya’ya karşı düşmanca tutumu olmadığını göstergesidir.¹²

3. Vize Muafiyeti

Türkiye - Rusya çok boyutlu ilişkiler bağlamında atılan adımlardan biride vize uygulamasının kaldırılmasıdır. “Türkiye Cumhuriyeti ile Rusya Federasyonu vatandaşlarının karşılıklı seyahatlerinde usullere dair anlaşma” Ahmet Davutoğlu ve Sergey Lavrov taraflarınca 12 Mayıs 2010’da imzalanmıştır. Anlaşma gereğince Türkiye ve Rusya vatandaşları 30 günü aşmamak şartı ile vizesiz seyahat imkânı sunuldu. Vize muafiyetinde ise 180 günlük sürede yalnızca 90 günü aşmamak kaydı konulmuştur. İki ülke arasında ekonomik ve sosyal alanlarda iyi ilişkiler sağlanmıştır. 2011’de yürürlüğe giren anlaşma 2015 yılında yaşanan Uçak krizinden dolayı askıya alınmıştır.¹³

¹⁰ Gökmen Kılıçoğlu, Ayhan Nuri Yılmaz, “Türkiye Rusya İlişkilerine Fraklı Bakış: Türkiye’nin Rusya Gücü üzerindeki Yumuşama Gücü”, *PESA Uluslararası Sosyal Araştırma Dergisi*, 2019, Cilt: 5, Sayı: 3, s. 215.

¹¹ Süleyman Erkan, “2008 Rus Gürcistan Savaşı ve Uluslararası Toplum”, *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, İstanbul,2016, Sayı: 1, s. 18.

¹²Özer, “Soğuk Savaşlar Sonrası Rekabet ve İş Birliği Çerçevesinde Türk Rus İlişkileri”, s. 159.

¹³ Mürselin Özer, “2000’li Yıllarda Türkiye Rusya İlişkileri”, *Eskişehir Orhangazi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi yayını*, Lisans Tezi, Eskişehir, 2019, s.22 – 23.

4. Libya İç Karışıklığı

2003 yılında Tunus'ta ortaya çıkan Arap Bahar'ından etkilenen ülkelerden biri de Libya olmuştur. Halkın demokratik ve yaşanılır bir ülke istemesi sonucunda sekiz aylık mücadele ve NATO desteği ile Kaddafi yönetimi sonlandırılmıştır.¹⁴

17 Şubat 2011'de halk yönetime karşı devrim niteliğinde ayaklanmıştı. Türkiye ve uluslararası toplumların önerdiği çözümler yok sayılarak silahlı saldırıya devam edilmişti. NATO'nun sağladığı destek ile ülkede bulunan muhalifler ele geçirilirken, Siret sulama kanalına saklanan Kaddafi yakalanıp linç edilmesi üzerine öldürülmüştü. Böylece Kaddafi rejimi son bulmuştu.¹⁵

Türkiye ile eski dost olan Libya son dönemde yaşanan Kaddafi sorunundan dolayı sözlü atışmalar içine girmiş iki ülke arasında bu atışmalara rağmen ticaret ön planda olmuştur. Arabuluculuğu tercih eden Türkiye 2002, 2009 ve 2014'te oluşan sorunları dönemin Dış İşleri Bakanı Davutoğlu'na ait "Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu" adlı kitapta ulusun politikalarına dair bilgiler vermiştir.¹⁶

Rusya ve Türkiye Libya olaylarında farklı yöntemler gütmüştür. Türkiye'nin uluslararası ittifakta hükümet yanlısı olması, Rusya'nın ise Libya'nın 2/3'üne sahip olmasıyla Hafter taraflı strateji izlemiştir. İki farklı strateji diplomatik ve olumlu diyaloglar sürdürülmesi Libya sorununu çözerken iki ülkenin hemfikir olduklarını göstermektedir.¹⁷

5. Ukrayna Krizi

2014 yılında Rusya'nın Kırım adasını işgali müteakiben Ukrayna Krizi meydana gelmiştir. Türkiye ve Rusya ilişkilerinde bozulmaya neden oldu. Kırım'ın Ruslar tarafından işgali sonucunda meydana gelen güç değişimi Türkiye'de tedirginliğe neden olmaktadır. 2042 yılına kadar Rusya tarafında kiralanmış olan Kırım'ın Deniz üsleri, tamamen ele geçirilmiş ve füzeler ile Batı dengesini değiştirmiştir. Bu kriz Rusya ve Türkiye ilişkilerini etkilemiş, Türkiye güvenli ve istikrarla orta yol bulmayı amaçlamıştır.¹⁸

Rusya'nın Kırım'ı işgalini Türkiye reddederek, Montrö sözleşmesinde olduğu gibi Ukrayna Krizi'nde de sağlıklı bir yol izlemiştir. İki ülke arasında iş birliği devam ederken Türkiye, Rusya'nın Kırım'a saldırısını kabul etmeyerek, Ukrayna topraklarının bütünlüğünü savundu. Türkiye, Rusya ile olan ilişkisinde krizleri

¹⁴ Elifnur Düzsöz, "Kaos İçerisinde Düzenlenen Arayış Kaddafi Dönemi ve Sonrası Libya", **Barış Araştırmaları Ve Çatışma Çözümleri Dergisi**, Afyon, 2021, Cilt: 9, Sayı: 2, s. 296.

¹⁵ Neslihan Kibar Önder, "Kaddafi Dönemi Libya İç ve Dış Siyaseti: Libya Arap Baharında Türkiye Politikası", **Journal of Social Sciences and Humanities**, Karabük, 2021, Cilt: 1, Sayı: 1, s. 145.

¹⁶ Muhammed Ebrar Uzunöner, Tolga Çıkrıkçı, "Türkiye – ABD ve Rusya'nın Libya İç Savaşına Yönelik Politikalarını Karşılaştırma Analiz", **Düşünce Dünyası Türkiz**, Giresun, 2023, Cilt: 14, Sayı: 64, s. 27.

¹⁷ Özer, "Soğuk Savaşlar Sonrası Rekabet ve İş Birliği Çerçevesinde Türk Rus İlişkileri", s. 161.

¹⁸ Özer, "Soğuk Savaşlar Sonrası Rekabet ve İş Birliği Çerçevesinde Türk Rus İlişkileri", s. 159.

minimum seviyeye indirme çalışmaları içinde olmuştur. Dostluk üzerine kurulmuş olan bu sistem; enerji, ticaret, ekonomik alanları mühim kılıyordu. Dış politikada iki ülke arasında resmen “değerli yalnızlık” politikası oluşmuştur.¹⁹

6. Suriye İç Savaşı

Türkiye-Rusya ilişkilerinde yakın dönemde Suriye meselesi bölgesel bir sorun oluşturdu. Arap Baharında, Suriye’deki Esad karşıtı siyasi hareketler Rusya’nın, BM’nin sorunu çözüme noktasında engel olması olayları iç savaşa çevirmiştir. Milyonlarca insan hayatını kaybederken, binlerce Suriyeli göç etmek zorunda kalmıştır. Türkiye’nin muhalefet yanlısı olması, Rusya’nın ise Esad rejimini desteklemesi iki ülkeyi karşı karşıya getirmiştir.²⁰

26 Ağustos 2016 tarihinde başlatılan Fırat Kalkanı Harekâtı’nın ana faktörü Türkiye ve Rusya ilişkilerinin normalleşmesidir. Rusya ile olan ilişkilerin uzun süre sekteye uğramasının ardından sağlanan koordinasyonla Türkiye için Suriye bölgesinde rahat hareket alanı açılmıştır. Türk Silahlı Kuvvetleri’nin Suriye de bulunan PYD – YPG bölgelerine girerek Fırat Nehri’nin batısına kadar ilerleme sağlanmıştır. Azez, Cerabulus ve Elbab bölgelerin de hak iddia etmenin yanında sınırlarını güvence altına alma görevini üstlendi.²¹

Suriye’deki çatışma ve savaşı sonlandırmak için Türkiye ile görüşmeler sağlanmıştır. Yapılan görüşmeler sonucunda Kuzey Hamas, Lazikye ve Batı Halep bölgelerinde kontrol noktaları kurulmuştur. Rusya ise kurulmuş olan bu kontrol noktalarının tam karşısına kendine ait gözlem alanı kurmuştur. Özellikle Kuzey Hamas ve Güneydoğu Halep bölgelerinde bu kuruluşlar yoğunlaşmıştır. Rusya saldırmazlık anlaşmasına rağmen bölgede bulunan Dera muhaliflerinin bölgeye saldıran Esad rejimine destek verilmesi İdlib Savaşı’nın yinelenmesine karşı endişe oluşturmuştur. Olaylar Suriye ve Türkiye bağlamında ileriye dönük yaşanacak problemlere zemin hazırlayacaktır.²²

Mayıs 2019’da yapılan İdlib Soçi görüşmelerine Rusya destekli Esad rejimi kabul olunmasına rağmen anlaşma dışına çıkıp karada saldırı düzenlenmiştir. Saldırı 2019 Kasım sonunda olup İdlib bölge halkının 1,5 milyon insanını Türkiye’ye göç etmesine neden olmuştur. Soçi mutabakatını göz önüne alan Türkiye İdlib sivillerini koruma altına almış ve rejim saldırısı olan bölgeye asker

¹⁹ Merve Suna Özel, “Rus Dış Politikasında Ukrayna Krizi ve Türkiye Etkileri”, 4. Lisansüstü Çalışmaları Kongresi Bildiri Kitabı 2, 2015, s. 85.

²⁰ Muhammet Koçak, “Türkiye Rusya İlişkileri”, SETA Yayınları, İstanbul, 2017, Sayı: 201, s. 15.

²¹ Veysel Babahanoğlu, “Suriye Krizi ve Dış Politika: Türkiye’ye ve Rusya Arasında Geçişken İlişkiler”, Pamuk Kale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Denizli, 2023, Sayı: 59, s. 417.

²² Doğan Şafak Polat, “Türkiye’nin Suriye’nin Kuzeyindeki Askeri Harekatının Amaçları ve Sonuçları”, Güvenlik Stratejiler Dergisi, İstanbul, 2020, Cilt:16, Sayı: 33, s. 75 – 76.

sevkiyatında bulunmuştur. Türkiye Esad rejiminin, Rus eylemlerine çözüm bulunmadığından bu olayları engellemeyi amaçlamıştır.²³

Türkiye 15 Temmuz darbe girişimi sonrası gerçekleştirdiği Fırat Kalkanı harekâtının başlıca nedenleri:

- Suriye’de ortaya çıkan iç savaş neticesinde müdahil olan devletlerin başta ABD, İran ve Rusya sonrası sahaya giren Türk özel birlikleri doğrudan müdahalede bulunan son ülke oldu.
- Türkiye kendi ulus ve güvenliğini tehdit edici unsurlar karşısında tehlikeye atmayarak doğru zamanda bölgeye girip DEAŞ ve Esad yanlısı rejime karşı mücadele vermiştir.
- YPG / PYD’nin alanlarını genişletmesi Türkiye perspektifinden bakılınca zarar gibi görünse de bu yapıların birleşmesine engel oldu.

Türkiye, M.B sözleşmesi dâhilinde olan 51. maddesince “meşru müdafaa” hakkından yararlanarak Fırat Kalkanı harekâtıyla ulus güvenliğini koruyup DEAŞ ile mücadeleyi içinde olmuştur. 2017’deki MGK toplantısında DEAŞ’ı Türkiye’nin 53 km gerisine çekilmesini sağlayıp üç binden fazla DEAŞ unsurunu etkisiz hale getirerek 15 km alanı temizledikleri belgelenmiştir. Türkiye terör örgütü unsurlarına, Suriye’nin Kuzeyinde barınma imkânı olamayacağını temennisini vererek olayı askeri boyuta taşımıştır.²⁴

Bölgeye giren Türk askerini hedef alan Rus uçakları 27 Şubat 2020’de 34 Türk askerini şehit etmiştir. Bu olay Bahar Kalkanı harekâtını başlatmış olup Suriye rejimini topçu atışı ve havadan SİHA ile saldırı düzenleyip ağır kayıplar verdirilmiştir.²⁵

Suriye Krizinin devam ettiği 24 Kasım 2015’te Türk Hava Sahasında Rusya’ya ait Su-24 savaş uçağının sınır ihlali nedeniyle Türk Hava Kuvvetleri tarafından düşürülmüştür.²⁶

Ankara Hava Sahasında olduğu öne sürülen uçağa 5 dakikada 10 kez uyarı verildiği açıklandı. Ayrıca Türk Hükümeti radar görüntülerini ve pilota ait ses kaydını kanıt olarak paylaşmıştır. Neticede NATO’nun bu konuda yaptığı Bürüksel toplantısında Türkiye’yi hukuki açıdan desteklediğini bildirmiştir.²⁷

Yaşanılan uçak krizi Türkiye ve Rusya arasında çeşitli gerilimlere neden olmuştur. İlk olarak V. Putin’in yaptığı açıklama ve eleştirilerin de Türkiye’ye karşı güveninin sarsıldığını ifade etmiştir. Bu olay üzerine Rusya’nın Türkiye üzerinde ekonomik yaptırımları iki ülkenin 2000’li yıllardan süre gelen ilişkilerini

²³ Babahanoğlu, “Suriye Krizi ve Dış Politika: Türkiye’ye ve Rusya Arasında Geçişken İlişkiler”, s.418.

²⁴ Özer, “2000’li Yıllarda Türkiye Rusya İlişkileri”, s.15.

²⁵ Babahanoğlu, “Suriye Krizi ve Dış Politika: Türkiye’ye ve Rusya Arasında Geçişken İlişkiler”, s.418.

²⁶ Hasan Acar, “*Türk Dış Politikası*”, Atlas Akademik yayınları, Ankara, 2020, s. 420.

²⁷ Emre, Erşen, “Suriye Sorunu Gölgesinde Türkiye Rusya İlişkilerinde Normalleşme Süreci”, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, İstanbul, 2016, Cilt: 3, Sayı: 3, s. 165.

zedelemiştir. Böylece Anti Türk önyargıları yeniden var olmaya başlamıştır. Son olarak Türkiye'nin "Avrasyacı" eğilimini zayıflatarak Şenghay İşbirliği Örgütü gibi kuruluşlarla yakınlığını zorlaştırmıştır. 2016'da Ankara Büyükelçilinde meydana gelen Anderw Karlov suikastı olayı ile yeni bir kriz olsa da olayı provokasyon olarak değerlendirip krizin önüne geçilmiştir.²⁸

2015 yılında meydana gelen uçak düşürme krizi Türkiye Rusya ilişkilerinde dalgalanmaya neden olmuştur. Bu olay Türkiye üzerinde ticari ve ekonomik olarak kritik etkiye neden olmuştur. 15 Temmuz FÖTÖ darbesinin kaynağının ICA'nın yönlendirmesi ile olduğu iddia edilmiştir. Olayın kamu faaliyetinde en açık Türksoy'un çalışmalarına yansımaları olayın endişe verici boyutta olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca THY'nin küresel çapta Rusya için önem arz etmesi, Yunus Emre Enstitüsü, Diyanet Vakfı, STK'ların olması iki ülke arasında ki gerginliğin yumuşamasında etken olacağı ön görülmüştür.²⁹

Uçak Krizi Türkiye'de siyasi, ekonomik, turizm alanlarına etki etmiştir. Türkiye 2010'da 3, 2012'de 3.5, 2014'de 4.5 milyon turiste ev sahipliği yapmaktayken 2015 yılına gelindiğinde turist sayısında %20 düşüş olmuştur. 2016 yılında Türkiye'ye uygulanan yaptırımlar sonucu az sayıda Rus turist Türkiye'ye ziyarette bulunmuştur. 2017 – 2018 yıllarında ilişkilerin normalleşmesi ile birlikte Rus turist sayısında artış gözlemlenmiş. 2019'da ise 7 milyondan fazla turist ülkeye gelmesiyle bir ilke imza atıldı.³⁰

2016'da Moskova'da yapılan görüşmeler sonucunda; siyasi, ekonomik, enerji alanlarında birçok yenilik için adımlar atıldı. 15 Temmuz da Türkiye'de yaşanan darbe girişimine karşı Rusya, Türkiye'yi arayan ilk devlet olup desteğini açıkça ifade etmiştir. Türkiye diğer Batılı ülkelerden beklenen desteği görmezken Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin, Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile uçak krizinin ardından ilk defa St. Petersburg'da görüşme sağlamıştır.³¹

Suriye Krizine çözüm amaçlı Aralık 2016'da Moskova'da, Ocak 2017'de ise Astana'da Rusya, Türkiye ve İran bir araya gelerek Suriye toprak bütünlüğü ve egemenliğine saygı içeren ortak beyanname imzalayıp Suriye de ateşkes uygulamıştır. 5 Mart 2020'de Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan Rusya Devlet Başkanı ile yaptığı görüşmede "İdlib" bölgesinden askeri geri

²⁸ Babahanoğlu, "Suriye Krizi ve Dış Politika: Türkiye'ye ve Rusya Arasında Geçişken İlişkiler", s.416.

²⁹ Gökmen Kılıçoğlu, Ayhan Nuri Yılmaz, "Türkiye Rusya İlişkilerine Fraklı Bakış: Türkiye'nin Rusya Gücü üzerindeki Yumuşama Gücü", *PESA Uluslararası Sosyal Araştırma Dergisi*, 2019, Cilt: 5, Sayı: 3, s. 221-222.

³⁰ Elşan İzzetgil, Rovshan Murshudlu, "Suriye Krizi Bağlamında Rusya'nın Ortadoğu Politikasının Türkiye - Rusya ilişkilerine Etkisi", *Bölgesel Araştırma Dergisi yayını*, Ankara, 2021, Cilt: 5, Sayı: 1, s. 280 – 281.

³¹ Koçak, "Türkiye Rusya İlişkileri", s. 15.

çekmek isteyerek M4 karayolu, karayolun 6 km Kuzey ve 6 km Güneyine kadar iki ülkenin askerleri devriye yapmasını dile getirmiştir.³²

7. Enerji İlişkileri

Türkiye ve Rusya ilişkilerinde Cumhuriyet'in ilanından günümüze kadar çoğunlukla olumlu görüşmeler sağlanmıştır. İki ülke arasında genellikle ekonomik ve ticaret alanında kendini gösteren dostane ilişkiler Kurtuluş savaşı sonrası yardımlar, 1930 – 1960'lı yıllarda sanayi iş birliği, 1984'te doğalgaz anlaşması, Mavi Akım projesi ve 1999'da Bülent Ecevit'in Rusya'ya yapmış olduğu ziyaret daha sonra Putin'in Türkiye'ye gelerek yaptığı görüşmeler her iki ülke için ilişkiler açısından dönüm noktası olmuştur. Özellikle doksanlı yılların sonuna doğru 25 Mayıs 1992'de “Türkiye Cumhuriyeti ile Rusya Federasyonu Arasındaki İlişkilerin Esasları Hakkında Anlaşma” bu süreç içindeki önemli gelişmelerdendir.³³ 2000'li yıllarda yapılması planlanan anlaşmalar için Recep Tayyip Erdoğan ve Rusya Federasyonu Başkanı V. Putin ekonomi, ticaret ve enerji ilişkilerine dair değerlendirmeler yapmıştır.³⁴

Türkiye, 3 Ekim 2009'da “Türk Konseyi” ile birlikte siyasi, kültürel ve coğrafi açıdan bütün olmak amacıyla girişimlerde bulunmuş. Bakü'de 10. Türk Konsey kuruluşu kutlamaları sırasında alınan kararla 7. Devlet Başkanı Zirvesi yapılmıştı. Katılım sağlayan Kazakistan kurucu Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev çeşitli hedefler doğrultusunda “Türk Konsey 2040 Vizyonu” hazırlıkları teklifinde bulunmuştur. Türkiye'nin üye olduğu bu konseyde, Ticaret ve Sanayi odasının kurulmasının ardından Türk Konseyi Modern İpek Yolu Tur Paketi ve Türk Konseyi Avrupa'da ofis oluşturmuştur. Yine Çin'den gelen trenin ortalama 12 gün içerisinde Türkiye'de olması “orta kuşak” stratejisi için somut ilerleme oldu. Bu durum ABD'nin yönetiminde olan “Büyük Avrasya” projesi içerisinde Türk Konseyinin önemini artırmıştır.³⁵

2013'de ABD'nin Ukrayna hükümeti ile ortaklık antlaşması imzalaması sonucunda, Ukrayna hükümeti devrilerek Rusya ve AB yanlısı kişilerce iç savaş süreci başlamıştı. ABD, Kırım'ı ilhakı sonrası Rusya'ya ekonomik ve siyasi yaptırımlar uygulamıştır. Rusya'nın ekonomisi iflas edince Güney Akım Projesi iptal edilip yerine aynı doğalgazı farklı güzergâhtan Avrupa'ya taşıyacak Türk

³² Özer, “Soğuk Savaşlar Sonrası Rekabet ve İş Birliği Çerçevesinde Türk Rus İlişkileri”, s. 160.

³³ Türkiye Cumhuriyeti ile Rusya Federasyonu Arasındaki İlişkilerin Esasları Hakkında Antlaşmanın Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun, Kanun No:3927, Resmî Gazete ile yayımı: 10.12.1993 Sayı: 21784, s.61.

³⁴ Özge Çopuroğlu, Tevfik Karpuzcu, “Krizlerin Yön Verdiği Türk - Rus İlişkisinde Uçak Krizine Kadar Analitik Bir Bakış: 2004 – 2016”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Isparta, 2017, Cilt: 22, Sayı: 2, s. 496.

³⁵ Niyazi İpek, Barış Erdal, Fırat Purtaş “2. Uluslararası İlişkiler Sempozyumu: “Dünya Politikasında Asya” Bildiriler”, Ardahan Üniversitesi Yayınları, Ardahan, 2020, s.15.

Akım Projesi geliştirildi. Türkiye’yi ziyaret eden Rus temsilcileri konuya dair 931 km Karadeniz’in altından 1455 km boyutunda olan Güney Akımı Projesinin iptal edilmesi yerine dört hattan oluşacak Türk Akımı Projesi üzerine görüş birliği sağlanmıştır. Aynı süreçte var olan Mavi Akım, Batı fonksiyonu devam etmiştir. 14 milyon metreküp doğalgazın Türk Akımı ile aktarılmasının sağlanacağı belirtilmiştir. Rusya üzerinden Avrupa’ya gönderilmesi amaçlanan doğalgazla ilgili olarak 2019’da Ukrayna üzerinden dağıtımına dair bir plan yapılmıştır.³⁶

Türk akımının Karadeniz’den geçmesi ve yolun kısılması açısından önemlidir. Gazprom ve BOTAS’ın imzaladığı antlaşma ile Türkiye 15 milyar metreküp, Yunanistan 48 milyar metreküp olmak üzere toplamda 63 milyar metreküp doğalgazın Avrupa’ya iletimi sağlanması planlanmıştır. Bu plan ABD, Rusya ve Türkiye açısından önem arz etmektedir. Mayıs 2015’te denizden projenin temeli atılmış olsa da 24 Kasım 2015 Uçak krizi nedeniyle bu süreç askıya alınmıştır. 2016 Ekim de Rusya Enerji Bakanı Aleksandır Novak ve Türkiye Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Berat Albayrak Türk Akımı doğalgaz boru hattı projesinin devamı için 19 Kasım 2018’de anlaşılmış ve deniz kısmı tamamlanmıştır.³⁷

Rusya fosil yakıtta kendine yetebilen bir ülke olmakla birlikte dünya çapında doğalgaz rezervleriyle ilk sırada yer almaktadır. Nükleer enerji bakımından öne çıkan Rusya ihracatlarıyla jeopolitik önemini ortaya koymaktadır.³⁸

Türkiye petrol ithalatında Rusya’ya bağlı olup, Rusya’nın petrol ihracatında Türkiye 1. sırada gelmektedir. Yani Türkiye doğalgaz konusunda Rusya’ya, Rusya ise enerji açısından Türkiye’ye bağımlıdır.³⁹ Rusya’da ki enerjinin Asya merkezi için de Kafkasya bölgesine uygulanan stratejinin devamlılığını sağlamak istemektedir.⁴⁰

Rusya ucuz enerji için Gürcistan ve Ermenistan’ı ikna ederek İran gaz boru hattını kontrol altına almaktadır. Gürcistan’da BTC boru hattı projesi yaparak güvenilir olmaktan çıkmış iç karışıklığa neden olmuştur. Bunun yanında Kafkasya stratejisi ve Ermenistan üzerinde hâkim olmak amaçlandı. Ermenistan enerji ve ekonomide Rusya’ya bağlı olduğundan Rusya’ya karşı Ermeniler ABD ve NATO ile yakınlık kurmaya çalışmıştır.⁴¹

³⁶ Özer, “2000’li Yıllarda Türkiye Rusya İlişkileri”, s.33.

³⁷ Özer, “2000’li Yıllarda Türkiye Rusya İlişkileri”, s.34.

³⁸ Kurtuluş Akkaya, “Türkiye’nin Enerji Politikalarının 2013 sonrası Türkiye Rusya İlişkilerine etkileri”, **Marmara Üniversitesi Yayınları**, İstanbul, 2019, s. 82.

³⁹ Tolga Demiryol, “Türkiye Rusya İlişkilerinde Enerjinin Rolü: Asimetrik Karşılıklı Bağlılık ve Sınırları”, **Gaziantep University Journal of Social Sciences**, Gaziantep, 2018, Cilt: 17, Sayı: 4, s. 146 – 147.

⁴⁰ Halil Burak Sakal, “Türkiye Rusya İlişkilerinde Enerji”, **Kapadokya Üniversitesi Yayınları**, Nevşehir, 2019, s. 12.

⁴¹ Fatih Akgül, “Rusya’nın Putin Dönemi Avrasya Enerji Politikalarının Türkiye Rusya İlişkilerine Etkileri”, **Güvenlik Stratejileri Dergisi**, İstanbul, 2007, Cilt: 3, Sayı: 5, s. 137.

Rusya Türkiye'nin enerji kaynak noktasında güvenli ihracat edebilme potansiyelini görmesi tehdit içeriyordu. Türkiye'nin ABD'ye yönelik politika izlemesi ve FSRU (Floating Storage Regasification Unit), LNG (Liquified Natural Gas) kendi ülkesinde çalışmalar yapıp, buna ek olarak Tuz Gölü depolama üzerine projeler ile China CAML Engineering – IC İÇTAŞ ile 2024'e kadar devam edeceğini ve tek seçeneğin Rusya olmadığını ortaya koymaktadır.⁴²

Ekim 2022 Kazakistan'ın Astana kentinde Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayip Erdoğan ile Rusya Devlet Başkanı Putin'in yapmış olduğu görüşmede; Türkiye'nin büyük gaz merkezi olmasının amaçlandığı vurgusu yapılmıştı. Ukrayna ile yaşanan savaş sırasında Putin, Akım 1 ve Akım 2 enerji nakil hatlarını güvenli bulmuyordu.⁴³ Enerji ilişkileri çevresel değişiklikler ile Azerbaycan–Ermenistan arasında yaşanmış olan savaş sonucunda Türkiye-Rusya iş birliği artmıştır.

8. Güvenlik ve Savunma İş Birliği

Rusya ve Türkiye arasında devam etmekte olan uçak krizi 27 Haziran 2016'da Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayip Erdoğan'ın gönderdiği özür mektubu ile son bulmuştu. İkili arasında soğuk rüzgarlar devam ederken 15 Temmuz 2016 yılında ABD ilişkili FETÖ terör örgütü tarafından yapılan darbe girişimi karşısında, 17 Temmuz'da Rusya Devlet Başkanı Putin, Cumhurbaşkanı Erdoğan'a mesaj göndererek destek olmuştur. 24 Kasım 2015'te Rusya'ya ait uçağın düşürülmesi ve 19 Aralık 2016'da Rusya Büyük Elçisine düzenlenen suikastın FETÖ ile ilişkili olduğu ortaya çıkmış bunun sonucunda Türkiye-Rusya gerilimi son bulmuştur.⁴⁴

Putin ve Erdoğan'ın olayların açığa çıkması ve iyi ilişki içerisinde bulunulması sonucu dört defa görüşme sağlandı. 2017 yılında ise görüşme sayısı 7'yi bulmuştur. Görüşmelerde Türkiye ve Rusya'nın Suriye bölgesinde bulunan DEAŞ terör örgütüne karşı Halep'in Cerablus bölgesini temizlemek üzere 206 gün sürecek olan “Fırat Kalkanı” harekâtı düzenlendi. 2016 yılının sonunda Türkiye, Rusya ve İran arasında Suriye ateşkes anlaşması yapıldı. 2017'nin Ocak ayında Astara görüşmeleri sağlandı. Türkiye, Rusya'dan S – 400 uzun menzilli hava ve füze savunma sistemi almak için antlaşma imzalamış, antlaşma sonrası ilk teslimat 2019 Temmuz da sağlandı. Türkiye Rusya'dan temin edilecek olan S– 400 hava savunma füzeleri için ABD'nin itiraz ve ikazlarını dinlememiştir. Türkiye'nin amacı ÖSO unsurlarını kontrol altına almaktır. Bu unsurların Rusya

⁴² Özer, “Soğuk Savaşlar Sonrası Rekabet ve İş Birliği Çerçevesinde Türk Rus İlişkileri”, s. 161.

⁴³ Özer, “Soğuk Savaşlar Sonrası Rekabet ve İş Birliği Çerçevesinde Türk Rus İlişkileri”, s. 162.

⁴⁴ Tekin Aycan Taşcı, “Türkiye-Rusya İlişkileri Ve Üst Düzey İşbirliği Konseyi (ÜDİK)”, **KARE**, Kayseri, Ocak 2020, Cilt: 2, Sayı: 8, s. 108 – 109.

açısında İslami unsur olarak görülmesi açık bir tehdit oluşturmuştur.⁴⁵ Türkiye NATO üyesi ülkeler içinde Rusya'dan savunma sistemi alan ilk ülke olmuştur. ÜDİK zirvesinde yapılan toplantı ile Fırat Kalkanı harekâtı sonlandırılmıştı.⁴⁶

2019 yılında yaşanan Suriye krizinde Rusya'nın Asya'ya açılan kapı durumunda oluşu Türkiye ile olan ilişkileri üzerine etkisi olacaktır. Bu süreçte yaşanan 17 Eylül 2018'de İdlip konusu Soçi Mutabakatı, Trump ve Erdoğan'ın 14 Aralık 2018'de yapmış olduğu toplantı sonrası Münbiç harekâtının durdurulması kararı alınmıştır.

Türkiye'nin aynı süreçte yapmayı planladığı Münbiç operasyonundan vazgeçmesi üzerine Rusya ile aralarının açılmasına neden olmuştur. Suriye Rusya'dan aldığı destek ile Münbiç harekâtını başlattı. Rusya bu gelişme sonucunda arabulucu olarak Türkiye ile görüşme sağladı. Yapılan görüşme PYD tarafından Münbiç'te tepkiye neden olmuştur. Görüşme ise Türkiye'nin tepkisiz kalmamasıyla sonuçlanmıştır.⁴⁷

3 Ocak 2019'da Suriye birlikleri Münbiç'e girmiş. Türkiye sınır hattına fazla yaklaşmamaları için 20 – 30 km derinlikte Suriye hattı oluşturulması istense de Rusya bu durumu kabul etmedi ve 5 – 10 km derinlikte olabileceğini bildirdi. Türkiye için yeterli olmadığından bu teklif reddedilmiştir. Bu anlaşmazlık üzerine Trump'ın girişimi ile 13 Ocak 2019'da 20 millik güvenlik hattı oluşumu önerisi ortaya atılmıştır. Türkiye bu fikri 21 Ocak 2019'da kabul ederek Rusya ile anlaşma sinyalleri vermiştir. Ardından Astana ortaklarının görüşünü beklemezsizin, Türkiye ABD ile görüşmelerini yoğunlaştırmıştır. Sonuç olarak Fırat'ın doğusuna yoğunlaşma konusu ikinci planda kaldı. HTŞ'nin bölgesel hâkimiyeti artınca Rusya'nın tehdit algısı da artmıştı.⁴⁸

ABD Başkanı D. Trump Rusya ile olan ilişkilerin geliştirmesi akabinde Washington ve Moskova'da Suriye için derin diplomatik sürece girilmesi, Trump'ın PYD / YPG konusunda Ankara'nın beklentisini karşılaması, Suriye konusunda Türkiye'nin Rusya ve İran'a ihtiyacını azaltmıştır. Bu durum ABD ve Türkiye ilişkilerine diğer ülkelerin etki ettiğinin bir örneği olmuştur.⁴⁹

9. Karabağ Savaşı

12 Temmuz 2020'de Azerbaycan Dağlık Karabağ Bölgesinde Ermeniler'in saldırısı üzerine çıkan çatışma sonrası, 20 Eylül 2020'de 44 gün sürecek olan 2.

⁴⁵Doğan Şafak Polat, “ Türkiye'nin Suriye'nin Kuzeyindeki Askeri Harekâtının Amaçları ve Sonuçları”, s. 86.

⁴⁶ Tekin Aycan Taşcı, “Türkiye-Rusya İlişkileri Ve Üst Düzey İşbirliği Konseyi (ÜDİK)”, s. 109 – 110.

⁴⁷ Niyazi İpek, Barış Erdal, “ 2. Uluslararası İlişkiler Sempozyumu: “Dünya Politikasında Asya” Bildiriler”, Ardahan Üniversitesi Yayınları, Ardahan, 2020, s. 2.

⁴⁸ Niyazi İpek, Barış Erdal, “ 2. Uluslararası İlişkiler Sempozyumu: “Dünya Politikasında Asya” Bildiriler”, s.3.

⁴⁹ Emre, Erşen, “Suriye Sorunu Gölgesinde Türkiye Rusya İlişkilerinde Normalleşme Süreci”, s. 168.

Karabağ Savaşı başlamıştır. Türkiye İHA ve Bayraktar TB2 SİHA'ları ile Azerbaycan'ın yanında olmuştur. 27 Eylül – 10 Kasım 2020'de Azerbaycan 2908 şehit vererek savaşı zafer ile sonuçlandırmıştır. Türkiye Bayraktar TB2 SİHA'larla TSK sınır içi ve sınır dışı destek verebileceğini Azerbaycan Cumhurbaşkanı'na bildirilmiştir.⁵⁰

ABD ve AB tarafından dışlanmasından dolayı Rusya'da iktidara gelen Putin Ermenileri destekleyerek tarafını belli etmiştir. 10 Ekim 2020'de ABD ve Rusya arabuluculuk yaparak 25 Ekim 2020'de ateşkes ilan edilmesi sağlandı. Ermeni yanlısı olan Rusya daha az toprak kaybı ile hâkimiyetini sürdürdü. Savaş sonunda Rusya'nın müdahale etmesi üzerine iki ülke arasında denge politikası sürdürülmüştür.⁵¹

10 Kasım 2020'de Ermenistan Başkanı Nikol Paşinyan, Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Vladimir Putin bir araya gelerek savaşın bittiğine dair bildiri imzalamıştır. Ermenistan böylece yenilgiyi kabul etmektedir.⁵² Bu süreçte “*Türkiye ve Rusya Ortaklı Gözlem Merkezi*” Ağdam şehrinde açılmasına karar verilerek, 30 Ocak 2021 yılında faaliyete geçmiştir. Savaş sonunda Türk askeri etkinliğini artırırken Rus askeri ise gözetleme merkezinde gözlem amaçlı görevlerde etkin olmaktadır.⁵³

10. Rus-Ukrayna Savaşı

1917'den beri tekrar eden “Ukrayna” krizleri günümüzde savaş boyutuna taşınmıştır. SSCB kurucusu olan Lenin'in “Büyük Rus Sovmenizim” politikası uygulayarak 6–7 Kasım gecesi Bolşevik başkenti Petrograd'ı darbe ile ele geçirmiştir. Böylece ulusu ve milletin iradesine el koyarak kendi çizdiği kural ve sınırlar çerçevesinde halkı yaşamaya zorlamıştır.⁵⁴

75 yıl devam etmiş olan bu sürecin SSCB yönetimine son verilmesi ve Rusya'nın büyük güç anlayışı yerine mağlup Rusya'ya bırakılmıştır. Böylece Rusya, Kazakistan ve Ukrayna verimli topraklarını, Azerbaycan ve Orta Asya'da bulunan petrol ve doğalgaz kaynaklarını kaybetmiştir. Bunun yanında Gürcistan

---

⁵⁰ Alpaslan Gül, “Çok Kutuplu Dünyada Türkiye Rusya İlişkileri; sorunlardan Fırsatlara Karabağ Örneği”, **Maltepe Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü**, İstanbul, 2022, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 157.

⁵¹ Ömer Lütfü Taşcıoğlu, “İkinci Karabağ Savaşı ve Sonuçları”, **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Edirne, Cilt: 25, Sayı: 2, s. 555.

⁵² Fatih Eraslan, Fatmanur Özdemir, “Azerbaycan Türkiye İlişkilerinde Önemli Kavşak”, **Türk Dünyası Araştırmalar Vakfı**, İstanbul, 2021, Cilt: 129, Sayı: 255, s. 327.

⁵³ Özer, “Soğuk Savaşlar Sonrası Rekabet ve İş Birliği Çerçevesinde Türk Rus İlişkileri”, s. 165.

⁵⁴ Sadi Yumuşak, “Rusya'nın “Ukrayna Sorunu” ve Türkiye”, **Hür Fikirler yayını**, Samsun, 2022, s. 1.

– Ukrayna'nın bağlantılı olduğu Karadeniz jeostratejik üstünlüğü de elinden gitmiştir. Bu olaylar Rusya ve yabancı devletleri karşı karşıya getirmiştir.⁵⁵

1991 yılında Ukrayna'nın bağımsızlığı karşısında Rusya'nın tutumu sert olmuştur. Rusya, Ukrayna'nın bağımsızlığını kabul etmeyip durumu yok sayıp, Batı ile kendi arasında tampon bölge olarak görmeye devam etmiştir. Rusya sorun olarak gördüğü Ukrayna'nın NATO ve AB (Avrupa Birliği) üyeliği fikrini tehdit olarak algılamıştır. İki ülke arasındaki anlaşmazlık sadece bu durumlara bağlı kalmayarak, Ukrayna'ya uygulanan Ruslaştırma politikası temel sorunların oluşumuna zemin hazırlamıştır.⁵⁶

Bağımsız Ukrayna'nın yapmış olduğu seçim sonucunda 61.5 oy alarak Leonid Kravçuk Cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir. 24 Ağustos 1991'de Verhovna Rada (Yüksek kurul) Ukrayna'nın bağımsız oluşunu ilan etmiştir. 8 Aralık 1991'de "Minsk Antlaşması" için bir araya gelen Rusya, Ukrayna ve Beleruş BDT'yi (Bağımsız Devlet Topluluğu) kurmuş ve Rusya kendisini SSCB'nin halefi ilan etmiştir. Bu süreçte Kiev yönetiminin ABD ve AB ile iyi ilişkiler kurması, "eski hegemon" yani "Rusya Ana" ile ekonomik ve siyasi ilişkilerini koparmak istemiştir. Bu duruma ek olarak NATO yakınlığında Rusya yakın çevresi için endişe edici hale gelmiştir. Rusya'daki Avrasya ve Batıcılık konuları Ukrayna üzerinde etkisi olduğu kanısına varılmıştır.⁵⁷

2004'te Ukrayna'da meydana gelen Turuncu Devrim, Rusya ilişkilerinde dengelerin değişmesine neden olmuştur. 21 Kasım 2013'te Ukrayna Hükümeti'nin AB ile ortaklık antlaşmasının reddedilmesi üzerine Başkent Kiev'de protestolara neden olmuş ve kritik olayların yaşanması sonucunda Viktor Yarıkoviç'in iktidarına son verilmiştir.⁵⁸ Artan muhalefet Evromaidan protestoları Rusya ile muhalefete neden olmuştur. Bu duruma ek olarak AB ile antlaşmanın gündeme gelmesi Rusya – Ukrayna arasında soğuk rüzgârların esmesine neden olmaktadır. Ukrayna'nın Rusya ve AB arasında tercihe zorlanması sonucunda Ukrayna'ya geçici hükümet getirilmiştir. Gelen hükümet Ukrayna'nın en uzak iline uzanan Batı yansımalarının temsilcilerini bünyesinde barındırmaktaydı. Bölgenin Doğu yansı demokratik savunucu olması zafiyete neden olmuştur.⁵⁹

---

⁵⁵ Merve Suna Özel, "Rus Dış Politikasında Ukrayna Krizi ve Türkiye'ye Etkileri", 4. Lisansüstü Çalışmaları Kongresi Bildiriler Kitabı 2 (Siyaset- Uluslararası İlişkiler – İktisat- Sosyal Politika), Matsis yayınevi, İstanbul, 2015, s.73.

⁵⁶ Alişan Baltacı, "Rusya Ukrayna Savaşı Kapsamında Türkiye'nin Siyasi ve Ekonomik Rolü", İKSAD Global yayını, Kayseri, 2022, s. 517 – 518.

⁵⁷ Özel, "Rus Dış Politikasında Ukrayna Krizi ve Türkiye'ye Etkileri", s. 76.

⁵⁸ Özel, "Rus Dış Politikasında Ukrayna Krizi ve Türkiye'ye Etkileri", s.76.

⁵⁹ Muzaffer Şeker, Mürsel Doğrul, "Rusya'nın Ukrayna'yı İşgali ve Uluslararası İlişkiler Çalıştayı Raporu – Savaş Öncesi Yaşanılan Gelişmeler Savaşın Boyutu Savaşın Olası Etkileri", Türkiye Bilim Akademisi yayını, Ankara, 2022, s. 11.

2014'te Kırım'ın Rusya tarafından ilhak edilmesi siyasi konjonktürde büyük önem taşımaktaydı. Donboss ve Lunhansk'ta uzun yıllar Rusya tarafında ayrılıkçı eylemler yapılmakla birlikte Ukrayna'ya karşı sert müdahaleler yapılmıştır. Olaylar doğrultusunda Ukrayna'nın Doğu kanadına Rusya asker yığılması yapılmıştır. 21 Şubat 2022'de Lunhansk bölgesi ve Donboss işgal edilmiştir. Ardından "Ülke Nazizm ve Militarizmden" arındırılma gerekçesiyle 24 Şubat 2022 tarihinde işgale uğramıştır. Savaşın ulusal boyutta değerlendirmesi için BM Genel Kurulu toplantı yaparak 2 Mart 2022'de Rusya'nın kınanması ve Ukrayna topraklarından çıkması üzerine karar vermiştir.⁶⁰

24 Şubat 2022'de başlayan Rusya-Ukrayna Savaşı tüm dünyada olduğu gibi Ankara ve Moskova arasında yaşanılacak gelişmelerin seyri için önemlidir. Enerji, ticaret, güvenlik, Libya krizi ve Suriye savaşı ardından Türkiye ve Rusya'yı karşı karşıya getiren diğer bir konu Ukrayna savaşı olmuş oluyordu. Karadeniz'in kilit bölge olması konu üzerinde ayrıca hassasiyet oluşturmaktadır.⁶¹

Türkiye'nin kuzeyinde meydana gelen Rusya-Ukrayna Savaşı Türkiye'yi etkileyeceği için çeşitli çalışmalarla arabuluculuk adımları atılmıştır.⁶² Bu konu üzerine Dolmabahçe Sarayında yapılan toplantıda "Antalya Diplomasi Formu" isimli ilk müzakere gerçekleştirildi. Görüşme sağlansa da konu çözümlenemedi.⁶³

Yaşanılan savaştan dolayı Karadeniz üzerinden sevkiyat yapılan tahıl, Ukrayna'dan ithalat yapan ülkeleri zor durumda bırakmıştır. Bu konu üzerine yoğunlaşan Türkiye, BM yardımı ile Rusya-Ukrayna Savaşı tahıl sevkiyatını etkilenmeden güvenli bir şekilde devamlılığını sağladı.⁶⁴ Türkiye tarafsızlığını koruyarak savaşı sonlandırmak ve gıda koridorunda sorun oluşmasını engellemek adına verdiği diplomasi mücadelesi insani açıdan önem arz etmektedir.

Rusya-Ukrayna Savaşı devamlılığı Karadeniz ve Boğazlar açısında Türkiye'de sorun oluşturma durumu mevcuttur. Türkiye tarafsız ve barışçıl davranışlarda bulunarak iki devlet ile kurduğu tutumu BM desteği ile sağlamaktaydı.⁶⁵

Rusya için Ukrayna savaşı nefsi müdafaa sayılmasa da Ukrayna mağdur taraf olması ve insani müdahalelerin yapılmasından dolayı nefsi müdafaa tarafı olarak görülmüştür. Putin'in "NATO genişlemeyecek" sözleri Rusya'nın ulusal hukuk

⁶⁰ Aışan Baltacı, "Rusya Ukrayna Savaşı Kapsamında Türkiye'nin Siyasi ve Ekonomik Rolü", s. 518.

⁶¹ Özden Zeynep Oktav, "Ukrayna Savaşının Türkiye ve Rusya İlişkilerine Olası Etkileri Fırsatları ve Krizleri" **Bilge Strateji**, İstanbul, 2022, Cilt:13, Sayı: 23, s.17.

⁶² Zeynep Parla, Özlem Demirkıran, "Türk Dış Politikasında Karar Alma Süresi Poliherurist Teorisi ve Rusya - Ukrayna Savaşı", **Yönetim Ve Ekonomi Dergisi**, Isparta, 2023, (100. Yıl özel sayısı) Sayı: 244 – 255, s.232.

⁶³ Tayfun Yumuşak, "Türkiye'nin Rusya – Ukrayna Savaşındaki Arabulucu Rolünün Değerlendirilmesi", **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, İzmir, 2022, Cilt: 25, Sayı: 1, s. 183.

⁶⁴ Özer, "Soğuk Savaşlar Sonrası Rekabet ve İş Birliği Çerçevesinde Türk Rus İlişkileri", s. 164.

⁶⁵ Yumuşak, "Türkiye'nin Rusya – Ukrayna Savaşındaki Arabulucu Rolünün Değerlendirilmesi, s. 188 – 189.

zeminin olmadığını göstermektedir. Avrupa ülkelerinin NATO'ya Ukrayna'yı üye olarak kabul etmeme nedeninin altında ülkede çıkması olası iç karışıklık riskidir. Ukrayna'nın işgali ülkeyi yalnız bırakılmasına ve “stratejik otonomi” arayışına sürüklemiştir. Türkiye bu noktada denge politikası uygulayarak ilişkileri sağlıklı zemine oturtmuştur. Türkiye'nin bu savaşta Garantör Devlet olması önem arz ettiği kadar sonuçlarını da göz önünde bulundurmalıdır. Türkiye savaş süreci boyunca siyasi komisyonlar kurup diplomatik, bilimsel stratejileri değerlendirilmesini yapmaktadır. Özellikle Türkiye savaş sürecinde denge mi, tarafsızlık mı politikası izleyeceğine dikkat etmeli ki kısasa süreli faydalı olan durumlar karşısında uzun soluklu sorunlara yol açacak durumlardan kaçınılmalıdır.⁶⁶

Sonuç

Birinci Dünya Savaşı ve 1917 İhtilali sonucunda Rusya'da Çarlık Rejimi yerine iktidara gelen Sovyet Rejimi Türk Kurtuluş Savaşı'nda askeri ve mühimmat bakımından yardımlarda bulunarak ilişkileri ileriye taşınmıştır. Türkiye Cumhuriyet ile Rusya dış politikasına bakıldığında 1921'de Moskova Antlaşması ile başlayan Dostluk ve Saldırmazlık Paktı inşa edilmiştir. Stalin dönemine kadar devam eden bu süreç Stalin'in uyguladığı Emperyalist hedefler uğruna sekteye uğramıştır. Soğuk Savaş'ın son bulması ve 1991'de SSCB yerine Federal sistemin gelmesi ile ikili ilişkilerde Moskova döneminde ki gibi düzelme görülmüştür. En önemli süreç ise 2000 yıllarının başında atılan olumlu diplomatik, siyasi adımlar olmuştur.⁶⁷

Türkiye 2000'li yıllarda çok boyutlu diplomatik ortaklığa dönüşüm yapmış. Rusya bu değişimin önemli bir nedeni olurken başlıca faktör jeopolitik etkenlerdi. Yeni koşullar iki ülke ilişkilerini şekillendirdi. Bu durum bölgesel olarak ilişki içerisinde buldukları ülkeler açısından önem arz etmekteydi. Kültür, tarih ve etnik yapılarından dolayı Türkiye – Rusya ilişkileri geniş coğrafyalarda önem teşkil etmektedir. Bundan dolayı bazı olaylara (2. Karabağ Savaşı, Suriye İç Savaşı, Ukrayna Savaşı) dolaylı olarak Türkiye'nin dâhil olmasına sebep oldu.⁶⁸

Günümüzde Türkiye dış politikasına bakıldığında Rusya ile yaşanan bölgesel krizlerin asıl nedeni Türkiye'nin tutumu olduğu kadar genel olarak ülkenin izlediği farklı politikasından kaynaklanmaktadır. Rusya ve Türkiye güç dengesi açısından bir köşede sıkışmasının temel nedeni Türkiye'nin ABD yanlısı

---

⁶⁶ Şeker-Doğrul, “Rusya'nın Ukrayna'yı İşgali ve Uluslararası İlişkiler Çalıştay Raporu – Savaş Öncesi Yaşanılan Gelişmeler Savaşın Boyutu Savaşın Olası Etkileri”, s. 25.

⁶⁷ Taşcı, “Türkiye-Rusya İlişkileri Ve Üst Düzey İşbirliği Konseyi (ÜDİK)”, s. 166.

⁶⁸ Özbay, “Türk – Rus İlişkileri”, s. 6.

olmasıdır. Bu taraflılık iki ülkeyi daima karşı karşıya getirmiştir. Bu noktada ülkeler Soğuk Savaş etkisinden çıkıp ulusal stratejiler aramalıdır.⁶⁹

Türkiye ve Rusya yakınlaşarak uyguladıkları iş birliği stratejisinde bir denge kurulmasını açıklamaktadırlar. Uygulanan bu politik strateji iki ülke açısından da jeopolitik çıkar gözeterek kazanç olarak değerlendirilir.

---

⁶⁹ Muhammet Kocaman, “SSCB’nin Dağılması ve 11 Eylül Olaylarıyla Değişen Türkiye’nin Kafkasya Politikası”, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Uşak, 2015, Cilt: 8, Sayı: 4, s. 109.

Kaynakça

Kitap

- ACAR, H. (2020). Türk Dış Politikası, Atlas Akademik Yayınları, Ankara.
- ÖZEL, M. S. (2015). Rus Dış Politikasında Ukrayna Krizi ve Türkiye Etkileri, 4. Lisansüstü Çalışmaları Kongresi Bildiri Kitabı 2.
- ŞEKER, M. & DOĞRUL, M. (2022). Rusya'nın Ukrayna'yı İşgali ve Uluslararası İlişkiler Çalıştayı Raporu – Savaş Öncesi Yaşanılan Gelişmeler Savaşın Boyutu Savaşın Olası Etkileri, Türkiye Bilim Akademisi yayını, Ankara.

Makale

- AKGÜL, F. (2007). Rusya'nın Putin Dönemi Avrasya Enerji Politikalarının Türkiye Rusya İlişkilerine Etkileri, Güvenlik Stratejileri Dergisi, Cilt: 3, Sayı: 5.
- AKKAYA, K. (2019). Türkiye'nin Enerji Politikalarının 2013 sonrası Türkiye Rusya İlişkilerine etkileri, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- AKTAŞ, S. 2000 Sonrası Dönemde Türkiye - Rusya İlişkileri Üzerine İnceleme, Turgut Özal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- BABAHANOĞLU, V. (2023). Suriye Krizi ve Dış Politika: Türkiye'ye ve Rusya Arasında Geçişken İlişkiler, Pamuk Kale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Denizli, Sayı: 59.
- BULUT, R. (2014). SSCB'nin Dağılması ve Rusya Federasyonunda Serbest Piyasaya Geçiş, (MAKÜ) İİBF Dergisi, Burdur, Cilt: 1, Sayı: 2.
- ÇELİKPALA, M. (2015). Rekabet ve İş Birliği İkileminde Yönünü Arayan Türk – Rus İlişkileri, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi
- ÇOPUROĞLU, Ö. & KARPUZCU, T. (2017). Krizlerin Yön Verdiği Türk - Rus İlişkisinde Uçak Krizine Kadar Analitik Bir Bakış: 2004 – 2016, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Isparta, Cilt: 22, Sayı: 2.
- DEMİRYOL, T. (2018). Türkiye Rusya İlişkilerinde Enerjinin Rolü: Asimetrik Karşılıklı Bağlılık ve Sınırları, Gaziantep University Journal of Social Sciences, Gaziantep, Cilt: 17, Sayı: 4.
- DÜZSÖZ, E. (2021). Kaos İçerisinde Düzenlenen Arayış Kaddafi Dönemi ve Sonrası Libya, Barış Araştırmaları Ve Çatışma Çözümleri Dergisi, Cilt: 9, Sayı: 2.
- ERASLAN, F. & ÖZDEMİR, F. (2021). Azerbaycan Türkiye İlişkilerinde Önemli Kavşak, Türk Dünyası Araştırmalar Vakfı, Cilt: 129, Sayı: 255.
- ERKAN, S. (2016). 2008 Rus Gürcistan Savaşı ve Uluslararası Toplum, Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi, Sayı: 1.

- ERŞEN, E. (2016). Suriye Sorunu Gölgesinde Türkiye Rusya İlişkilerinde Normalleşme Süreci, Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi, İstanbul, Cilt: 3, Sayı: 3.
- GÜL, A. (2022). Çok Kutuplu Dünyada Türkiye Rusya İlişkileri; sorunlardan Fırsatlara Karabağ Örneği, Maltepe Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sayı: 72.
- İZZETGİL, E. & MURSHUDLU, R. (2021). Suriye Krizi Bağlamında Rusya'nın Ortadoğu Politikasının Türkiye - Rusya ilişkilerine Etkisi, Bölgesel Araştırma Dergisi yayını, Ankara, Cilt: 5, Sayı: 1.
- KILIÇOĞLU, G. Kılıçoğlu & YILMAZ, A. N. (2019). Türkiye Rusya İlişkilerine Fraklı Bakış: Türkiye'nin Rusya Gücü üzerindeki Yumuşama Gücü, PESA Uluslararası Sosyal Araştırma Dergisi, Cilt: 5, Sayı: 3.
- KİBAR ÖNDER, N. (2021). Kaddafi Dönemi Libya İç ve Dış Siyaseti: Libya Arap Baharında Türkiye Politikası, Journal of Social Sciences and Humanities, Karabük, Cilt: 1, Sayı: 1.
- KOCAMAN, M. (2015). SSCB'nin Dağılması ve 11 Eylül Olaylarıyla Değişen Türkiye'nin Kafkasya Politikası, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Uşak, Cilt: 8, Sayı: 4.
- KOÇAK, M. (2017). Türkiye Rusya İlişkileri, SETA Yayınları, Sayı: 201.
- OKTAV, Ö. Z. (2022). Ukrayna Savaşının Türkiye ve Rusya İlişkilerine Olası Etkileri Fırsatları ve Krizleri, Bilge Strateji, Cilt: 13, Sayı: 23.
- ÖZBAY, F. (2018). Türk – Rus İlişkileri, BİLGESAM Yayınları, İstanbul, Rapor no: 58.
- ÖZER, Ç. (2023). Soğuk Savaşlar Sonrası Rekabet ve İş Birliği Çerçevesinde Türk Rus İlişkileri, Akademik Hassasiyet, İstanbul, Cilt: 10, Sayı: 152 – 171 (Cumhuriyetin Özel Sayısı).
- ÖZER, M. (2019). 2000'li Yıllarda Türkiye Rusya İlişkileri, Eskişehir Orhangazi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi yayını, Lisans Tezi, Eskişehir.
- PARLA, Z. & DEMİRKAN, Ö. (2023). Türk Dış Politikasında Karar Alma Süresi Polihierarşik Teorisi ve Rusya - Ukrayna Savaşı, Yönetim Ve Ekonomi Dergisi, (100. Yıl özel sayısı) Sayı: 244 – 255.
- POLAT, D. Ş. (2020). Türkiye'nin Suriye'nin Kuzeyindeki Askeri Harekâtının Amaçları ve Sonuçları, Güvenlik Stratejiler Dergisi, İstanbul, Cilt:16, Sayı: 33.
- SAKAL, H. B. (2019). Türkiye Rusya İlişkilerinde Enerji, Kapadokya Üniversitesi Yayınları, Nevşehir.
- TAŞCI, T. A. (2020). Türkiye-Rusya İlişkileri Ve Üst Düzey İşbirliği Konseyi (ÜDİK). KARE, Kayseri, Cilt: 2, Sayı: 8.

- TAŞCIOĞLU, Ö. L. (2023). İkinci Karabağ Savaşı ve Sonuçları, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Edirne, Cilt: 25, Sayı: 2.
- TOPAL, C. (2018). Türk Rus İlişkisinde Moskova Antlaşması, Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Trabzon, Sayı: 6.
- UZUNÖNER, M. E. & ÇIKRIKÇI, T. (2023). Türkiye – ABD ve Rusya'nın Libya İç Savaşına Yönelik Politikalarını Karşılaştırma Analiz, Düşünce Dünyası Türkiz, Giresun, Cilt: 14, Sayı: 64.
- YUMUŞAK, S. (2022). Rusya'nın "Ukrayna Sorunu" ve Türkiye, Hür Fikirler yayını, Samsun.
- YUMUŞAK, T. (2022). Türkiye'nin Rusya – Ukrayna Savaşındaki Arabulucu Rolünün Değerlendirilmesi, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, İzmir, Cilt: 25, Sayı: 1.